TORÎ Yezidilik ve Yezidiler

BERFİN

89

TORÎ

Bir Kürt Düşüncesi

Yezidilik ve Yezidiler

BERFİN

Torî

Bir Kürt Düşüncesi

YEZİDİLİK VE YEZİDİLER

BERFİN

Berfin Yayınları : 89
Araştırma-İnceleme : 34

ISBN 975 - 7354 - 94 - 5

Torî : Bir Kürt İnancı, Yezidilik
Yayın Yönetmeni : İsmet Arslan
Dizgi / Mizampaj : Nadire Işık
Kapak Hazırlık : Mehmet Özalp
Baskı-Cilt : Kayhan Matbaası (Tel: 576 01 36)
Birinci Basım : Mart 2000

Berfin Basın Yayın ve Tic. Ltd. Şti.
Cağaloğlu Yokuşu, Evren Han, Kat: 3
No: 56 Cağaloğlu 34440 / İstanbul
Tel: (0.212) 513 79 00 - **Fax:**(0.212) 512 37 20

TORÎ

Bir Kürt Düşüncesi
YEZİDİLİK ve Yezidiler

BERFIN
YAYINLARI

YAZARIN DİĞER KİTAPLARI

(TÜRKÇE)

1) KÜRTLERİN İLKÇAĞ TARİHİ VE KÜLTÜRÜ
2) MED İMPARATORLUĞU SONRASINDA KÜRTLER
3) KÜRTLERİN DİN KÜLTÜRÜ TARİHİ
4) ANADOLU KÜLTÜRÜNDE KÜRT ETKİSİ
5) KÜRT KÜLTÜR TARİHİ

(ÇIKACAK OLAN ESERLER)

2) KÜRT KÖKENLİ BOYLARDAN URARTULAR
3) KÜRT SULTAN SALAHADDİN VE EYUBİ HANEDANI

(KÜRTÇE)

1) QOLINÇ (Hikayeler)
2) ŞÎLAN (Hikayeler)
3) ELFABEYA KURDÎ (Kürtçe Alfabe)
4) DESTPÊKA XWENDİN û NÎVÎSANDINA KURDÎ (İlk Okuma)
5) FERHENG (Sözlük) (İkinci Baskı)
6) RÊZIMAN (Gramer)

(ÇIKACAK OLAN ESER)

7) KOÇBER (Hikayeler)

İÇİNDEKİLER

Önsöz

Tüm kaynaklarca, Mazdaizm'in kurucusu peygamber Zerdüşt'ün doğum yerinin Med ülkesi sınırları içinde kalan Airyan Vaejah olduğunun doğrulanmasına karşın; Zerdüşt'ün Med'li olsa bile, Medlerin Kürt kökenli boylarından olmadığı, yani Kürtler ile Zerdüşt'ün hiçbir ilgisinin olmadığını ileri sürenler vardır.

Kürtlerin Zerdüşt ile bir ilgilerinin olmaması, onların köklü bir kültüre sahip oldukları gerçeğini ortadan kaldırmaz. Gerçek olan bir başka konu, Zerdüşt'ün esin kaynağının Medlerin de içlerinde bulunduğu Hurrili boyların dini inançları olduğudur.

Hurrilerin dini inançları

Kürt kökenli Hurrili boyların dini inançlarının çeşitli dönemleri vardır. Birinin bitip diğerinin başladığı anlamına gelmeyen, içiçe dönemlerin ilki çoktanrıcılık dönemidir. Bu dönemde, Hurrili boyların Mitra, İndra, Nasatia, Waruna gibi

Hint-Avrupa kökenli tanrıların yanında; Alalu, Anu, Kumarbi, Teşşup, Hepat, Sawuşka gibi ulusal tanrıları; her boyun, şehir ve bölgenin yerel tanrıları vardı.

Hurrili boyların dini inançlarda diğer halklardan özellikle aynı çağda yanyana yaşadıkları halklar ile bunlardan büyük oranda etkilenen Persler ve Anadolu halklarından ayrılırlar. Ölümsüz olan diğer halkların tanrılarına karşılık, Hurri tanrıları ölümlüydüler. Hurri tanrılar insan gibi görüldüklerinden, onlar da doğar, evlenir, çocuk sahibi olur ve az rastlansa da insanlar gibi gömülürlerdi. Tanrı-insan ilişkileri, patron-çalışan, köle-efendi düzeyinde ilişkilerdi. Bunların yanında hep iyilik tanrıları olan diğer halkların tanrıları yanında Hurrili tanrılar, bazı çelişkileri de beraberlerinde taşıyorlardı. Örneğin, Hurrilerin ulusal tanrıçalarından Sawuşka, aşk ve savaş; Medlerin yerel tanrılarından Vayu, ölüm ve yaşam tanrısıydı.

Hurrili boyların evliya düzeyinde ve gökteki tanrı sıralamasında üçüncü sırayı alan tanrıları vardı. Bu düşünüş döneminde, tanrılar insanlara tamamen yaklaşmakta, onlarla sıcak ilişkilere girmektedirler. Evliya düzeyindeki tanrıların her birinin, insanların ilişkileriyle uğraşacakları bir günleri ve ayları vardı.

Bundan önceki iki dönem yerlerini korumakla beraber Hurrili boylar, evliya düzeyindeki krallar inancı benimsediler. Bu düzeydeki krallar, Med toplumunda tanrılardan daha az, efsane kahramanlarından daha çok önem taşıyorlardı. Bu kralların aileleri de evliya düzeyindeydiler. Bu kralların ilki Cemşid (Jima) idi. Aynı zamanda bir din adamı olan Cemşid'ten sonra Feridun (Thraetona), Kresaspa ve Zerdüşt gelirler.

Dünyaya barış getiren Cemşid; tanrıların erkini de sahiplenmek istemesi, bir boğayı kurban etmesi ve insanlara ölümsüzlüğü getirmesinden ötürü toplumun tepkisini çekti. Bu davranışlardan dolayı, Cemşid günahkâr sayıldı. İnanışa göre kardeşi Spitjura tarafından ikiye parçalanarak öldürülmüştü.

Cemşid'in öldürülmesi üzerine, kötülük tanrısı Ahriman tarafından krallığa getirilen ve Babil'de oturan Sami kökenli Dehak'ın Feridun tarafından yaralanarak Demavend dağındaki bir mağaraya kapatıldı. Son olarak Med toplumunun evliya düzeyinde gördüğü Zerdüşt, bütün öbür ağaçların kaynağı olan, çok tohumlu ve ölümsüzlük getiren Gaokerana ağacının tohumu, bir dağ bitkisinin suyu ile sembolleştirilmişti. Bu bitki, mitolojide tanrı Haoma (Homa) olarak adlandırılmıştı. Haoma aynı zamanda bir din adamıydı. Onun suyu tanrılara kurban olarak sunulduğunda, bu tanrılar yaşam ve güç kazanarak ölümsüzleştiği için yüceltilmesi Zerdüşt tarafından kaldırılmıştı.

Ele geçen bir metinde, Zerdüşt ve Haoma arasında geçen bir konuşmadan; ölümlü dünyada ilk kez bu bitkinin suyunu sıkan Vivahvant olduğunu, ödül olarak kendisine oğlu Cemşid'in (Jima) sunulduğunu, Cemşid'in de insan ve hayvanları ölümsüzleştirmeye çalıştığını; ikinci olarak bu bitkinin suyunu ölümlü Athwia'nın sıktığını, ona ödül olarak oğlu Feridun (Thraetana)'un verildiğini, Feridun'un Dehak'ı yaralayarak Demavend dağındaki bir mağaraya kapattığını; Dehak'ın da ölümlü dünyaya karşı olan Ahriman tarafından yaratıldığını, Haoma ve bitkisinin suyunu üçüncü defa Trita'nın sıktığını, ona ödül olarak Kresaspa'nın verildiğini, onunda öldürücü, boynuzlu canavarı öldürdüğünü; dördüncü olarak da bu bitkinin suyunu Pourrusaspa'nın sıktığını, ona da ödül olarak Ahu-

ra Mazda'nın öğretisini sunan, insanlardan önce varolan şeytanların dünyanın altında saklanmalarını sağlayan, yaradılanların en yücesi, en güçlüsü, en cesaretlisi, en gayretlisi ve en faydalısı Zerdüşt'ün verildiğini (Haoma tarafından) söylediğini öğreniyoruz.

Dualist Düşünce Dönemi

Tarih öncesi çağlardan beri Önasya'da kendilerine özgü bir kültür yaratan Hint-Avrupa kökenli Hurrili boyların çoktanrıcılık dönemi düşüncesinde, Med dönemine gelindiğinde bozulmalar olduğu görülmektedir.

Çok tanrılı Med döneminin gök tanrıları, korkuldukları için kutsanıyorlardı. İnsanlara güven vermiyor, insanlar da onları sevmiyor, onlara karşı minnetkârlık duymuyorlardı. Bu da Hurrili boyların düşüncesi ile çelişiyordu. Bunun için, çoktanrılı düşünce dönemi varlığını sürdürürken; evliya düzeyinde, tanrılara inanma düşüncesi dönemi başlatıldı.

Bu düşünce, bir yerde dualist düşüncenin başlangıcı idi. Örneğin, dünyadaki ahlaki düzenin kurucusu, dürüstlüğü savunan Asa'nın karşıtı; sadakatsizlik, yıkım, kızgın ruhlar, büyücüleri dünyaya getiren İndra çıkmıştır. Bu düşünüş döneminde, yukarıda değinildiği gibi evliya düzeyindeki tanrılar insana yönelmiş, onların işlerinin yapılmasını üstlenmişlerdir. Yani insana eski önemi verilmiştir. Ama bu kez ölümsüzlüğü getirmeğe çalışan Tanrı Haca ortaya çıkmıştır. Fakat görüldüğü gibi Zerdüşt buna karşı çıkmıştır. Ölümsüzlüğü reddederek manevi kültür değerlerini korumaya çalışmıştır. Zerdüşt bunun yanında Hurri ve bunlara bağlı boyların birden fazla karakterli tanrılarını dualist düşünce temelinde görmeye başla-

mış ve de kurduğu Mazdaist düşünce tarzını bu temele oturtmuş; yani Med toplumunun dini düşüncesinde reform yapmıştır. Bu düşünce Hurrili boyların dini düşüncelerini de içinde taşıyarak Zerdüştlük ve bundan esinlenen Mandakizm, Manişeizm, Hurremizm ve Yezidilik gibi dualist düşünceleri, kökeni oldukları Kürtlerle günümüze taşımışlardır. Bunu da Med döneminde, Med'li Zerdüşt yapmıştır.[1]

Dualist bir düşünce olan Yezidilik Şeyh Adiyy ile tek tanrılı düşünce şeklinde açıklanmış, ancak B. Nikitin'in de belirttiği gibi, bu düşünce Yezidi müritler tarafından tasvip görmemiştir.

Araştırmamda gören gözüm, yazan elim olan kızım Nadire'ye, çevirileriyle bana destek olan oğlum İrfan'a sevgiler, candan teşekkürler.

---

1) Het Land van Zaradustra - Beschavings Geschiedenis. Van Het Oude Oosten - Universele Wereld Geschiedenis II. - Wereld Godsdiensten. - Grote Religies Vergelijkingen waardering, Not: Hollandaca Çeviri: W. Torî).

YEZİDİLİK ÖNCESİ KÜRTLERİN DİNİ İNANÇLARI

Şeyh Adiyy'nin öğretisi, Kürt müridlerinin kendi istedikleri gibi çeşitli durumlara uyarlanarak hiç de Müslüman olmayan o aykırı biçimiyle yayılmıştır; çünkü Kürt ortamı bu koşula iyice hazır durumdaydı. Daha Adiyy'nin ortaya çıkmasından önce de, Kürtlerin temelde hiç de Müslüman olmayan, ama çeşitli etkilerle olgunlaşmış kendi öz inançlarından çıkardıkları dinsel görüşlerden ve uygulamalardan meydana gelen bir Kürt ortamı vardı. Yezidilik, dinsel evrim aşamalarından sadece biri olmuştur. Burada önemli olan nokta, genel perspektifi gözden kaçırmamak ve Kürt ortamını bütün gir-

disi çıktısıyla hesaba katmaksızın, sorunu sadece Yezidilikle sınırlamaktır.[2]

Bu görüşten hareketle Yezidilik öncesi Kürt inançları irdelendiğinde, aşağıda görüleceği şekilde çeşitli inanç dönemlerine rastlanılır.

2) Kürtler, s. 400.

1. Çok Tanrılı Dini İnançlar

Bu dönemin tanrıları:

a) Hint-Avrupa Kökenli Tanrılar

1- Mitra
2- İndra
3- Varuna

b) Ulusal Tanrılar

1- Alalu
2- Anû
3- Kumarbi

4- Teşşup
5- Tanrıça Hepat
6- Tanrıça Sawuşka
7- Nerigal

c) Yerel Tanrılar

Kürt kökeni Ari boyların yerel tanrıları boylar düzeyindedir. Örneğin Mittaniler'in yerel tanrısı Tanrı Zarvan, Urartuların yerel tanrısıdır. Bu tanrı, tarihte Zarvanizm adıyla tanınan ve Yukarı Mezopotamya'yı etkileyen Zarvanist düşüncenin baş tanrısıdır. Başlangıçta Tanrı Teşşup'un karşılığı olan Tanrı Teşiba iken, sonraları bu boyun baş tanrısı Tanrı Haldi olmuştur. Urartular'ın ve Anadolu'nun doğusundaki Hurrili boyların baştanrısı Tanrı Teşiba iken daha sonraları yine Anadolu'nun doğusundaki bağımsız Kürt boyların toplandığı Urartu panteonunun baş tanrısı Haldi, bu boyların bir konfederasyon içinde birleştiği Urartu Krallağının devlet tanrısı konumuna getirilen Haldi yine bir yerel tanrıdır. Yine Kürt kökeni Ari boylardan Medlerin yerel tanrısı Ahura Mazda, daha sonra tüm Kürt coğrafyasının kutsadığı Mazdaist düşüncenin baş tanrısı durumuna gelmiştir.

Kürtlerin çok tanrıları, dönemin belirgin özelliği çift karakterli oluşları gelir, başka bir deyişle, bu tanrılar kendi çağdaşları halkların tanrıları gibi sadece iyilik tanrısı değil, bunun karşıtı bir başka karakter taşımış olmalarıdır. Örneğin Kürt tanrıçası Sawuşka, savaş tanrıçası olmasının yanında aşk tanrıçasıdı da. Bunun gibi tanrı Vayu, yaşam tanrısının olmasının yanında ölüm tanrısıdır da.

Kürtlerin çok tanrılı döneminin bir başka belirgin özelliği, başından beri bu tanrıların insan şeklinde betimlenmeleridir. Hurri ülkesinin dinsel kültürü hakkında bilinenlerin çoğunluğu, Hurrice yazılmış belgelerde yer alıyordu. Eski bazı verilere göre, günümüze kadar gelen mitolojiler Hurri kökenli idiler. Bu mitoloji tanrıları çoğunda insanca yaşamakta, insan gibi gösterilmekte ve sık görülür biçimde olumlu olarak tanıtılmaktaydılar. Onlar da insanlar gibi ölüyor ve gömülüyorlardı.

İnsan, tanrılara kölelerin efendilerine taptıkları gibi tapmakta ve onların iyiliği, refahı için ellerinden geleni yapmaktaydılar. Böylece insan ve tanrı arasındaki ilişki, alıp-verme ilişkisi haline girmiş ve bu ilişkilerin kuralları, dini ayin kurallarında da belirtilmiştir.[3]

Din faktörü Kürt kökeni Ari boylarda ayrımcı değil, birleştirici rol oynamıştır. Bunu, kurulan panteonlarla sağlamışlardır. Bu panteonların dağıldığı dönemlerde merkezi yönetimlerin zayıflayarak dağıldığı görülmüş, yönetim erki şehir krallıklarına geçmiştir.

Kürt kökeni Hurrili boylar ilk kez şehir devletleri şeklinde bir örgütlenmeye gitmişler. M.Ö. 2000 yıllarına gelindiğinde bu şehir devletleri, Yukarı Mezopotamya ve Kuzey Suriye'de varlıklarını koruyabilmişlerdir. Tüm Hurri şehir devletleri, Zağros Dağları'ndan Akdeniz'e kadar olan geniş bir alanda yer almışlardı. Eski Hurri şehir devletlerinin bulunduğu bölgeler, Van Gölü'nün güneyinde, Dicle Irmağı'nın orta bölgelerinde yer almışlardır.

---

3) Kürt Kökeni Büyük Boylar, s. 150-151.

Hurri şehir devletleri, başlangıçta prensler, daha sonra da soylular tarafından yönetiliyordu. Hurri krallığı, bu şehir devletlerinden meydana gelmişti. Bu yapısı ile Hurrili boyların kurdukları devletler, yukarıda değinildiği gibi şehir krallıklarından meydana gelen konfederasyonlar şeklinde idiler. Ancak bu konfederasyonlar önemli dış tehlikelerin olmadığı dönemde dağılıyor, yeni bir dış tehlike oluşmayıncaya kadar kurulma gereği duyulmuyordu. Krallık ordusu şehir devletlerinin orduları tarafından kurulduğundan, bazı dönemlerde güçlü şehir devlet kralları, devlet krallarına karşı savaş açabiliyordu. Tüm bunlar da güçlü bir merkezi yönetimin önünde bir engel oluşturuyordu. Merkezi bir yönetimin kurulmasının önündeki bir başka faktör, inanç faktörü idi. İnanç faktörü Hurri toplumunun toplumsallaşmasında etkili olduğu gibi, Hurrili boyların merkezi bir yönetimde birleşmesinin önünde bir engeldi. Mesela, Hurrili boylar her ne kadar kutsadıkları Hint-Avrupa kökenli Mitra, İndra, Varuna gibi tanrılar, Alulu, Anû, Kumarbi, Teşşup gibi tanrılar, Hepat, Sawuşka gibi tanrıçalara inanma konusunda birleşiyor idiyseler de, yerel tanrılara inanışları bakımından ayrılıyorlardı. Bu ayrılık da onların merkezi bir yönetimde birleşmelerine engeldi.

İşte bu ayrılığı gidermek için, ilk kez M.Ö. 1500 yıllarında Hurrili boylardan Mittani kabilesinin yönetim merkezi olan Arrapha (Kerkuk) şehir krallığının çeşitli şehir ve bölgelerindeki toplumsal tapınaklar (Panteon) bütün krallığın toplumsal tapınağında, yani Arrapha şehrinde birleştirildi. Böylece tüm Hurrili boyların tanrılarının toplandığı "Hurri Ulusal Panteonu"nun kurulması ve dolayısı ile merkezi krallık durumun-

daki Mittani krallığının yönetiminde birleşilmesi sağlandı. Bu birliğin sonucudur ki, Hurri-Mittani Krallığı, dönemin en güçlü krallığı olarak Önasya'da kuruldu ve Hitit, Mısır krallıklarının yanında üçüncü bir güç olarak kendisini kabul ettirdi. Bu güçlü krallık M.Ö. 1500-1200 yılları arasında 300 yıl varlığını sürdürdü.[4]

Mittani Devleti'nin, Hititlerin sürekli saldırıları, Asurların güçlü baskıları karşısında tutunamayarak yıkılması sonucu Hurri-Mittanili boylar, Nahrima ülkesinden, yani Fırat ile Asi ırmakları arasındaki bölgeden, Fırat Irmağının doğusundaki eski bölgelerine tamamen çekildiler. Hurrili boylar, yine dış kaynaklı ana etken olan Asur tehlikesi karşısında bu kez Lutipri, Arame gibi güçlü liderlerin önderliğinde birleşerek önce Nairi, sonra da Urartu konfederasyonlarını oluşuturdular.

Ancak, bu arada M.Ö. XIII. yüzyıldan beri süregelen feodal beylikler birliğinin kendilerine özgü düzenlerini ve iç yapılarını düşünmek gereklidir. Merkez Van Gölü çevresi olmak üzere, Anadolu'nun doğusundaki yüksek yaylalarda ve dağlık bölgelerde, aynı etnik kökenli veya akraba kabile ve boylara ya da farklı topluluklara hükmeden, yönetimi altındaki topraklarda kendi törelerine bağlı olarak dilediği gibi özgürce yaşamış, kendi geleneksel kurallarına bağlı, inançlarını uygulayan feodal beyleri ve bunların oluşturduğu konfederasyonları Asur tehlikesi karşısında olsa bile, bir bayrak altında toplayabilme, muhakkaktır ki büyük bir organizasyonu gerektirmiştir.

Urartu Kralı Sarduri I'in torunu Menua (810-786), devletin kuruluş evresinden sonra Urartu devletinin her alandaki en

---

4) Kürt Kökeni Büyük Boylar.

büyük organizatörü olarak görülür. Bu kral, babası İşpuni ile birlikte, ortak saltanatları sırasında, çok atak ve akıllıca düzenlenen bir strateji uygulamış, egemen olduğu topraklarda Hurri-Urartu kökenli boylar ve yabancı etnik gruplar tarafından kutsanmakta olan bütün tanrı ve inançları içine alan çok geniş tabanlı, ancak belirli kurallara dayanan, Urartu Konfederasyonu ve "devlet dini"nin kurmuştur.

Bu güçlü strateji ile öncelikle inanç birliği sağlanmış ve bu öge birleştirici ana temel taş olarak devletin yapısında kullanılmıştır. Böylece ulaşılmak istenilen politik güç ve birlik, herkesin ortak olduğu kutsal değerlerle perçinlenmiştir. Yerel tanrı ve tanrıçaların yanısıra, fethedilmiş ülkelerin bölge ve şehirlerinin tanrı ve tanrıçaları da Urartu Panteonu'na alınmış, Panteon'un başına da "Baş Tanrı" olarak o zamana kadar Panteon'da olmayan Tanrı Haldi getirilmiştir. Böylece ilk kez Devlet Tanrısı inanışı Hurrili boyların inanışı arasına girmiştir.[5] Bu yolla Urartu Konfederasyonu'nun varlığı M.Ö. 9. yüzyıldan 6. yüzyıla kadar korunmuştur. Bu tarihten sonra bu devleti meydana getiren Hurrili boylar, Med Konfederasyonu içinde yer almışlardır.

Gelişim kavramı, insan yaradılışının bir özelliği olarak var olan bir şey değildir. İnsana ilişkin şeyleri bir gelişimin ürünü olarak, yani bir iç ve dış etmenin birlikte yaptıkları etkinin ürünü olarak görebilmek için yalnız ruhi bir ön şartın var olması da yetmez. Bunun için ruh kültürünün bütününün yüksek bir dereceye varmış bulunması gerekir. Bunun için de aynı nitelikte olan şeylerin birbirine bağlı olarak gelişebileceği

5) Urartu Devletinin Yapısal Karakteri.

düşünülebilir. Bu nedenle insan cinsinin niteliğinin aynı olduğunun düşünülmesi gerekir.[6]

Bu düşünce, Kürt kökeni Hurrili boylarda tanrıların insan gibi, yani ölümlü olarak görülmesi ile başlar. Çünkü bazı eski verilere göre, günümüze kadar gelen mitolojiler Hurri kökenli idiler.

Bu mitolojilerde, tanrılar çoğunlukla insan gibi yaşamakta ve sık görülür biçimde ölümlü olarak tanıtılmaktadır. Onlar da insan gibi doğuyor, evleniyor, çocuk sahibi oluyor ve gömülüyorlardı. İnsanlar, tanrılara kölelerin efendilerine bağlandıkları gibi tapmakta ve onların iyiliği, esenliği için ellerinden geleni yapmaktaydılar. Böylece insan ile tanrı arasındaki ilişki, alıp-verme ilişkileri şeklinde biçimlenmiş ve bu ilişkilerin kuralları dini ayin kurallarını belirlemiştir.[7]

Kürtler, inanç çizgilerinde Paleolitik dönemden başlayan çoktanrılı inanıştan gelerek, zaman içinde evliya düzeyindeki krallara, büyüye inanmış, dualist düşünce olan Mazdaizm'i, Mazdakizm'i, Manişeizm'i, Hürremizm'i ve Yezidiliği benimsemiş, en son olarak da müslüman olmuşlardır. Bu dönemde de İslamın Şafi mezhebini, Alevilik gibi yaşam biçimini benimsemiş ve de bir kısmı Yezidi olarak kalmıştır. Tüm bunlar, bazı politik güçler tarafından kötüye kullanılarak, birleştirici değil, bölücü, parçalayıcı olarak kullanılmışlardır.

Oysa Kürtler tarihleri boyunca inançlarında homojen bir çizgi izlemiş, başka inançları da kendilerinin inancı gibi benimsemişlerdir. Bunun sonucudur ki, Kürtler, başka halklarla birlikte yaşamasını bilmişlerdir.

---

6) Tarih İlmine Giriş-Tarih Metodu. Felsefesi.
7) Evidence On The Ethnik Divison The Hurrians. s. 77.

2 • DUALİST DÜŞÜNCE İNANCI

Diğer bölümlerde Kürt Kökenli Ari boyların dini inançları çeşitli başlıklar altında işlenmiştir. Her ne kadar halk dini olan çoktanrıcılıktan ara dönemin evliya düzeyindeki tanrı, evliya düzeyindeki krallar ve büyü dini inançlarına geçilmiş ise de, bu, birinin bittiği yerde diğerinin başladığı anlamına gelmez. Bunlar varlıklarını içiçe bir süre sürdürürler. Her dönemin inancında bir önceki ve daha eski dönemlere ait bir miktar düşünce bulunabilir. Örneğin, ileride göreceğimiz akımlarda çoktanrıcılıktan izler görebiliriz. Ya da bir sonraki, kendisinden önceki düşünceden izler taşır. En son tanıyacağımız Yezidilikte ise hepsinden izler vardır.

ZERDÜŞTLÜK

Zerdüştlükte iki aşama bulunmaktadır. İlerlemişler için yüksek bir doruk ve yeni başlayanlar için düşük doruk. Yüksek dorukta Zerdüşt'e göre oluşum zamanından beri iki tane evrensel kuvvet (iyi ve kötü), birbirleri ile (yaşam ve ölüm şeklinde) savaşmaktadırlar. Burada iyi Ahura Mazda'nın ve Ahriman'ın savaşlarında evrensel güçlerin desteklerini almışlardır. Ahura Mazda'nın altı gücü olan Amesya Spenta'lar (kelime anlamı : emir uygulayıcıları) vardır. İyi ve kötü arasındaki savaş evrensel olduğu gibi, psikolojik ve ahlaki yönler de göstermektedir.

Düşük bilgide Zerdüşt'ün vaaz'ları şunları vermektedir: İyi ve kötünün mantiki bir ikiciliği vardır (evrenin madde ve zihin olarak iki prensipten meydana geldiği görüşü). Burada iyi, şahsi tanrı olarak sunulana, Ahura Mazda'ya bağlıdır. Yüksek bilgide ise ikiciliğin (evrenin madde ve zihin olarak iki prensipten meydana geldiği) görüşü yerini, Bircilik görüşü (Bireysellik) almıştır.

Ahura Mazda artık iyi ile kötü arasındaki savaşta partizan değildi. O, bu iki zıtlığın (ve öteki zıtlıkların) üstüne yüceltilmiştir. İyi ve kötü (ve arta kalan zıtlıklar) ondan gelmektedir ve onda çözülmektedir. Bu ve buna bağlı düşünceler Zerdüşt'ün son yaşam yıllarında görülmektedir. İyi ve kötü iki zıtlık gibi kabul edilmektedir. Aynı aydınlık-karanlık, sağlık-hastalık, yaşam ve ölüm gibi. Bu zıtlıkların kökenleri aşırı şekilde birbirlerinden ayrılan formlar şeklinde gösterilmektedir. Zerdüşt iyi ve kötü arasındaki savaşı gölge oyunu olarak gör-

mektedir. Çünkü sonuç önceden bellidir. Zerdüştlük'te tipik olan başka birşey de tanrılara saygının ateş yakmayla, kurban kesmekle değil, allahları tapınmaya çağırmakla ve temizlik getirmekle gerçekleşeceği düşüncesidir. Zerdüşt'ün gelmesiyle eski halk dini yenilenmiştir. Zerdüşt, halkının dinini sadeleştirmek için çağrılmıştır. Halk tanrılarının hepsi ruhlara dönüştürülmüştür. Eski kabile tanrısı Ahura, Ahura Mazda adı altında tek tanrı olarak yüceltilmiştir. Zerdüşt'ün öğretisi, yalan ve aldatma üstüne kurulmuş olan mevcut dinlere karşı gelmektedir. Zerdüştlük içinde ayinlere ve kurbanlara yer bırakılmamaktadır. Dindar kişinin kurban düşüncesi sadece bir tasarıdır. Zerdüştlükte kanlı kurbanlar ve kışkırtıcı Haoma içkisi kesinlikle yasaklanmıştır. Bu tanrı ve tanrı nimeti arasındaki dar ilişki yeni bir elementtir ve bu o zaman yalnızca Yahudilerde görülmektedir.

Zerdüşt'ün kötü problemini yenmede ilk atağını ahlaki tek tanrıcılık olarak belirtebiliriz. Gerçek fiziki bir tanrıcılık daha sonra oluşmuştur. Zerdüşt'te dahi bu, soyut bir plan olarak kalmıştır. Zerdüşt'ün islahi yaradılışta dini bir islah idi. Orta Perzaya'lı yazarlar bu öğretiyi, bilerek öteki dinlerin kavramlarına zıt olarak geliştirmişlerdir. Zerdüştlük bazı Hindu öğretilerine karşı idi. Zerdüştlük taraftarları Hıristiyanlık düşüncelerinden olan (tanrının şeytana bir süreliğine dünyada kötülük yapmasına izin verdiği) düşüncesine şiddetle karşı çıkmaktaydılar. Bu düşünce, tanrıyı kötünün yardımcısı olarak göstermekteydi. Zerdüşt eski İndo-Avrupa paylaştırmasına (papazlar, askerler ve çiftçiler) katışmamaktaydı. Ve herkeste bir allah ve hayırseverliği uygulamaya çalışıyordu. O. kanlı kurbanları veya Ha-

oma içkisinin kışkırtıcılığını arzulayanları değil, tanrı ile uyum sağlayacak papazları aramaktaydı. Zerdüşt'ün öğretisinin sunulduğu dünyada düzgün bir düzene, kanuni bir düzene, bir Asha'ya (evliya) rastlanabilir. Bunun karşısında yalan, düzensizlik ve uyuşturucu durmakta idi.

Altı Ahura'ların (Ahura Mazda yardımcıları) çevresini, karşı güç ve kötü ruh olarak etrafında toplanan Davea'lar kuşatmıştı. Burada somut yaratıklardan bahsedilmektedir. Bunlardan pratikte hiçbir zaman kişisel olarak bahsedilmemiştir. Bunlar ilkel Mazdaizm zamanında şeytanlık aşamasına indirgenen ve Zerdüşt tarafından fazla önemsenmeyen İndo-İran tanrılarıdır. Bu Daeva'ların halk üzerindeki tehlikeli etkisini engellemek için onlar, tek tanrıcılık sistemi içinde düzeltilmeye çalışılmıştır. İlkel Zerdüştlüğün içinde iyi ve kötü arasındaki zıtlıklardan oluşan kutsal (Manangha) ve ölümlü (Ashavant) dünya içindeki ruhani ve maddi zıtlıklarda bulunmaktadır.

Zerdüşt'ün ölümünden sonra Zerdüştlüğün sıkı sistemi içine halk dininden bazı elementler sızmıştır. Tek tanrıcılık artık korunamamış ve bazı ahlaki kurallar da zayıflamaya yüz tutmuştur. Çok zengin yeni (Diminores'lerin) yaradılışları ile Zerdüştlüğün gerçek ruhu kaybolmuştur. Ve kuvvetlenen papazlar dindarlığı, karışık, resmi cezalarla sistemleştirilmiş kâinatı ölümden sonraki hayata ait bahislerle boğmaktaydılar.

Bu değiştirilmiş Zerdüştlüğe genç Avesta yazıtlarında rastlamak mümkündür. Ahura'lar tamamen kişilendirilmiş ve bunlara Amesya Spenta'lar denmiştir (ölümsüz evliyalar). Ahura Mazda bunlardan biri olarak alçaltılmıştır. Bu Amesya Spenta'ların (ölümsüz evliyalar) yanında bazı büyük Yazt-

ha'lar da oluşmuştur. Bunun geniş kelime anlamı (tapınmaya değer kimseler)dir.

Zerdüşt tarafından önceden reddedilmiş tabiat tanrıları tekrar onurlandırılmıştır. Mitra, Haoma, Verethragna, Atar (ateş), Apo (su), Huar (güneş), May(ay), Zam(toprak), Asman (gökyüzü), Vaha (rüzgâr) ve daha birçokları. Ve Rashnav (adillik), Shistay (bilgi) ve Razishta Shista (doğru görüş) gibi canlandırılmış anlayışlar tekrar dine bağlanmıştır.[8]

DUALİZM

Zerdüşt, dünyadaki çeşitli olayların kaynağını meleklerin ve şeytanların etkinlikleri olarak görmüştür. Ona göre Tanrı Ahura Mazda ve melekler bütün canlıları iyiliğe ve güzele yönlendirirken; Ahriman (Angra Mainyu) ve emrindeki şeytanlar da kötülüğe ve yanlış yola yönlendirmektedirler. Bu düşüncede Ahura Mazda en büyük tanrıdır. Yaratıcı tek güçtür. Ahura Mazda düzen ve haklılığı, iyiliği sağlamaya çalışırken; Ahriman düzeni bozan, haksızlığı yapan ve kötülükler eden evrensel bir güçtür. Bu güç kendiliğinden vardır ve Ahura Mazda'ya bağlı değildir. Ondan bağımsız olarak vardır ve de kötülüğün sahibi olduğu gibi, yaratıcısıdır da. Ahura Mazda'nın istemlerine karşıt olan varlıkların yaratıcısı durumundadır. Bu nedenle bu iki evrensel güç, dünyada mutlak bir egemenlik sağlamak için sürekli savaşım halindedirler. Zerdüşt, bu savaşımda zaferin, sonuçta Ahura Mazda'nın olaca-

8) Kürtlerin Din Kültürü Tarihi, s. 77, 106-109.

ğına inanmaktadır. Ahura Mazda'nın bu zaferi ve dünyaya egemen olması aydınlığı getirecektir. Bu nedenle Mazdaistler, başka bir adla Zerdüşt düşüncesinde olanlar, aydınlığın simgesi olan ateşi kutsal saymaktadırlar.

YEZİDİ DUALİZMİ

Medler, Ahura Mazda'yı kanatlı olarak Tavuskuşu şeklinde betimlemiş ve Bisitun Dağı'ndaki kaya kabartmasında göstermişlerdir. Yezidiler, Melek Tavus diye adlandırdıkları Şeytanı; horoz, tavus kuşu karışımı, bazen genç ve güzel insan başına benzeyen bir yaratık şeklinde algılamaktadırlar. Bundan dolayı, Yezidiler, horoz ve tavus kuşu kanat tüyleriyle süslü bir bibloyu Şeyh Adiyy'nin türbesi yakınındaki bir mağarada saklı bulundurur, dini günlerde ortaya çıkarırlar.

Yezidiler tavus kuşuna Melek Tavus derler. Tavus sözcüğünün aslı Latince "Teyius" sözcüğü olup, Tanrı anlamındadır. Yezidilerin, Melek Tavus'u tavus kuşuna benzetmeleri, tanrı Ahura Mazda'yı kutsadıklarını, yine Melek Tavus'u, tavus-horoz karışımı göstermeleri de Zerdüşt'ün dualist görüşünü benimsediklerini ifade etmektedir. Çünkü, bilindiği gibi horoz döğüşçü bir hayvandır. Horoz'u Tavus kuşu ile birlikte göstermeleri Ahura Mazda ile Ahriman arasındaki sürekli çatışmayı vurgulamaktadır. Dövüş figürünü Tavus kuşu şeklinde göstermeleri de, Ahura Mazda ile Ahriman'ın aynı nitelikte göstermelerinin bir kanıtıdır.[9]

9) Kürtlerin Din Kültürü Tarihi, s. 139-140.

YEZİDİLİĞİ ETKİLEYEN DİĞER DUALİST DÜŞÜNCELER

Pers hanedanlarından Ahamenid krallarının ve bu krallar döneminde Persler'in dinine ilişkin belgeler çok az ve yetersizdirler. Ancak bu dönem Persler'in dininin, kendilerinden daha uygar olan Elamlılar'ın dini olduğu kabul edilmektedir. Elam uygarlığı da, Elam ülkesine egemen olan Babillerin etkisinde kaldığı gözönüne alınırsa, Pers dininin bir miktar da Babil dininin etkisinde kaldığı söylenebilir.

Pers kralı Kurus II. Med egemenliğini yıkarak Pers egemenliğini kurduğu zaman, Pers aristokrasisi Maglar tarafından temsil edilen ve yoksullara elverişli görülen Zerdüşt dinine sempati göstermişlerdir. Çoğu Medler'den oluşan bu Maglar, Med krallarının yaptığı gibi, Ahamenidler'in yardımcıları olmamış, tersine Pers yönetimine karşı cephe kurarak, halkı bu yönetime karşı isyana sevk etmiş, Persler'i yedi aristokrat sorunuyla yıllarca uğraştırmışlardır. Bunun sonucunda, İran'ın eski Elam etkisi altındaki dinlerine paralel olarak Ahura Mazda'nın üstünlüğüne dayalı olan Mazdaizmi resmi din olarak kabul etmişlerdir. Bu resmi dinde, İran'ın eski tanrıları da yer aldı. Mazdaizm'in kabulü ile Ahura Mazda, Persler'in de en büyük tanrısı durumuna geldi. Persler, yeri ve göğü yaratan tanrı Ahura Mazda'nın yardımcılarının karşılığı olarak beş ögeyi kabul ettiler. Bu ögelerden biri ışıktı. Perslerin tanıdığı iki ışık vardı. Bunlar gündüz ışığı olan güneş ve gece içinse ay ışığıydı. Diğer dört öge de ateş, su, toprak ve rüzgârdı.

Medler'in ikinci öğe olarak katıldıkları Pers İmparatorluğu yönetiminin M.Ö. 330 yılında Makedonya kralı Büyük İskender tarafından ortadan kaldırılması, Zerdüştlüğün de zayıflamasını beraberinde getirdi. Çünkü Büyük İskender Med ülkesinde tarihi ve dini eserlere ait ne varsa yazılı kaynakların hepsini yaktırıp yıktırdı.

Büyük İskender'in ölümü ve Med ülkesinin Makedonyalı kumandan Selefkus'un yönetimine geçmesi ile başlayan dönem; Zerdüştlüğün biraz daha gerilemesine neden oldu. Bu nedenle, Selefkus yönetimini izleyen ve Kürt ülkesini yönetiminin altında tutan Part ve Sasani dönemlerinde Zerdüştlük, devlet dini olmasına karşın diğer din ve dini inanışlara sıcak bakılmıştır. Bunun sonucu olarak Kürt ülkesinde bazı dini akımlar gelişti ve bu akımlar Kürtler'in bir kısmının İslamlığı benimsemesi dönemine kadar sarktı. Mandaizm, Manişeizm, Hurremizm, Yezidilik ve benzerleri ortaya çıktı.

a) Mandaizm

Dilleri Medce olan, Medya'daki Tund Mada ya da Turad Mada dağlık bölgesinin kendilerine ait olduğunu ileri süren küçük bir grup Mandaist düşünceyi geliştirdi. Bu grup Part kralı Arduvan'ı kendilerine lider olarak kabul ediyorlardı. Bu grubun bir de GANZA (Ginza) adında bir din kitapları vardı.

Bu dini inanca ait yazılı bir belgede, kötülükler dünyası şöyle anlatılmaktadır:

"Büyük yaşamın adına size sesleniyorum, söylüyorum ve öğretiyorum. Siz özel görünümlü inanan baylar. Bu dünyanın,

kötü, yalancı huzursuzluklarından kendinizi arındırın. Sizlere en evvel aydınlatan ve devamlı aydınlatacak olan ışık dünyasının saçtığı ışınlarından söz etmiştim. Şimdi sizlere karanlıklar dünyası ve içeriğinden konuşacağım. Haksız, çirkin ve korkulu olan bu yer, sonsuza kadar genişleyen bir yerdir. Kötülüğün evi geniş ve çok derindir. Burada yaşayanlar hiç sadık değillerdir. Kendilerinin yegâne zenginlikleri evlerinin sonsuzluğudur. Toprakları siyah su olup, gökyüzleri ise karanlığın karanlığıdır.

Karanlığın hükümdarı, siyah suyun kötü olan tabiatından yapıldı. Sonra ordan çıktı. Büyüdü, güçlendi, zorba oldu. Çağırması ile bin kere bin cinsten sonsuz ve onbin kere onbin, sayısız çirkin yaratık doğdu. Karanlık böylece büyüdü ve genişledi. Devler, canavarlar, cinler, kötü ruhlar, hortlaklar, şeytan ve diğer kötü ve çirkin olan tüm yaratıkları kendi çocukları olarak aldı ve onları koruyup savundu. Her dili bilir. Haksız ve o kadar da aptaldır ki ne ilk geleni, ne de son geleni tanıyabilir.

Mandaist görüşte insan ruhu gökteki ışık dünyasından yaratılmıştı. Bu nedenle insan ışığın maddi yapısı idi. Bundan, ışığın fizik yapısını oluşturan insan, bu yapısından ötürü dünyada kalmak zorunda kalmıştı. Ancak insanın ölümü ile ruh, bu maddi yapıdan çıkarak, geldiği yer olan gökteki ışık dünyasına dönecektir. Bu düşünce yapılarıyla Mandaistler Zerdüştlerle birleşirler. Zerdüşt öğretisinde aydınlığın kaynağı olarak ateş gösterilmiştir. Ateş de tanrı Ahura Mazda'nın ruhudur. İnsan dünyanın bir ögesi, dünyadaki tüm varlıklar tanrının bir parçası olduklarından; insan da tanrının ruhu olan ateşten yaratılmıştır. Bu nedenle insan öldüğünde ruhu, onu yaratan güç olan gökteki ateşe dönecek, tekrar onunla bütünleşecektir.

Mandaistler yeryüzünü bir azap ülkesi olarak görürler. Bu nedenle kişinin ölümünü, onun azaptan kurtulması olarak görürler. Bundandır ki Mandaistler ölülerinin ardından ağlamazlar, üzülmezlerdi, çünkü onların ruhlarının azaplı olan bu dünyadan ayrılarak, ışık dünyasına, 'cennete' gittiğine inanırlar. Cenazelerini akan bir suyun kenarında yaptıkları ve penceresleri olmayan bir odada kapısı da kapatılarak yıkarlar. Bu düşünce yapılarıyla da Zerdüştlükten ayrılırlar.

Mandaistler beş vakit namaz kılarlar. Mümkün oldukça akar su ile taufen yaparlar ve yıkanırlar. Bu davranışlarıyla kendilerinden çok sonra ortaya çıkacak olan İslama, kanlı kurbanı benimsemediklerinden dolayı da Zerdüştlere benzerler. Kurban konusunda olduğu gibi ateş konusunda da Mandaistler Zerdüştlere yaklaşırlar. Mandaistler ateşin her şeyi yenileme gücüne sahip olduğuna inanırlar.[10]

b) Manişeizm

Manişeizm, Medli Mani'nin M.S. III. yüzyılda kurduğu seçmeci (eklektik) bir dindir. M.S. II ve III. yy'larda yukarı Mezopotamya ve çevresindeki bölgelerde din alanında bazı karışıklıklar, belirsizlikler vardı. Bu bölgelerde Persler, daha sonrada Sasaniler'in egemen sınıfı egemendi. Sasanilerin bu egemen sınıfı halk dini olan çoktanrıcılık dini düşüncesinde idi. Bu dönemde tanrı Mitra ve tanrıça Anahita'nın Zerwanizm'ine inanılıyordu, bu din kutsanıyordu. İrani halklar ara-

---

10) Ethem Xemgîn, Kürdistan'da Dini İnançlar ve Etkileri(İslamiyet Öncesi), s. 132-133.

sında da Zerdüşt dini egemendi. Yine bu dönemde, Babil halkı arasında, tanrı EA ve tanrı Marduk düşüncesi egemendi, bu tanrılar kutsanıyordu. Kendilerini cinlerden korumaları için kendilerini koruma suyu (yaşam yağı) ile yıkıyorlardı. Bu bölgelerin güneyinde de Hıristiyanlık egemendi. Sabiler o dönemde Hıristiyan düşüncesinde idiler. Sabilik günümüze değin sarkan düşüncelerden biri durumundadır.

Maninin Yaşam Öyküsü

Bu dönemde Medya'da, Ekbatana (Hamadan) şehrinde Patik adında bir prens yaşamaktaydı. Prens Patik Meryem adında bir kadınla evliydi. Patik yaşamının bir yerinde Ekbatana şehrinden Mezopotamya'nın Seleukia Ktesifon şehrine göç ederek o şehire yerleşti. Dini düşünce Patik'in en büyük ilgi alanıydı. O dönemde zaten bir tanrı arayışı vardı. Patik de tanrı arayışı içinde olanlardan birisi idi. Sonuçta, Hıristiyanlığı benimseyen Sabiler arasında yer aldı.

Patik ve eşi Meryem'in, Mani adını verdikleri oğulları M.S. 216 yılı Nisan ayının 14'ünde dünyaya geldi. Ancak Mani, babasının benimsediği Sabiliği reddetti. Medli Mani başlangıçta Mandaist görüşü benimsemişti. Mani, Zerdüştlükten farklı olarak, öğretisi Manişeizmi Mandaist inanç temelinde geliştirdi. Bundan başka, Mani öğretisini yaydığı ülkelerin dini temellerine de oturttu. Daha iyi anlaşılması için öğretisini, yaydığı ülkenin dilinde yazdı. Bunun sonucu olarak düşüncesine yaygınlık kazandırdı.

Öğretisini yaymada Sasani Kralı Şapur'dan destek alan Mani, yine Sasani krallarından Behram I. (274-277)'den aynı

desteği görmedi. Sasani devlet dininin Zerdüştlük olması, Zerdüştlüğün egemen sınıf arasında yaygın olması nedeniyle Mani tutuklanarak zindana atıldı. Ancak Mani'nin vücudu zindan şartlarına dayanamadığından M.S. 277 yılının 26 Şubatında öldü.

Manişeizme göre en yüce ve egemen güç aydınlıktır. Aydınlık tanrısal varlığın cevheri idi. Bu nedenle maddeden temelinden ayrılır. Aydınlık dünyası bir yandan tanrısallığın temelidir de. Maddi dünya tanrı tarafından yaratılmamıştır. Madde daha önce de vardı. Sonradan olma olmadığı için yaratılmamış, hep olmuştur. Tanrı aydınlığın dünyasında, kendi aydınlığı ile, kendi gücü ve bilgeliği ile çevrili, egemenlik etmektedir. Aydınlık dünya doğudan, batı ve kuzeyden sınırsızdır. Aydınlık yalnız güneyden, karanlığın dünyası ile sınırlıdır. Karanlıklar dünyası barıştan ve dünyanın dinginliğinden kıskançlık içindedir. Ona karşıttır ve onunla karşı durumundadır. Bu karışıklıklardan, zulmün egemenleri ve yandaşları, zulmün sınırına kadar gelirler. Orada aydınlık dünyayı görürler. Görmedikleri bu dünyaya özlem duyarlar. Bu ara döğüşten vazgeçmeyi düşünürler. Bu yolla aydınlık dünyaya ulaşacaklarına inanırlar. Oradan, aydınlık dünyasına nasıl egemen olacaklarını da düşünürler. Sonunda aydınlık dünyaya saldırırlar. Aydınlık dünyanın bir bölümünü ellerine geçirirler. Aydınlık dünyanın egemenlerine karşı kendi imparatorluklarını kurma gereksinimini duyarlar. Bunun için de, içinde bulundukları pasiflikten çıkarak etkinliğe geçerler.

Aydınlık dünyanın yüce tanrısı, hep var olduğu için, savaş ve döğüşü bilmez. Kötülüklerin egemenliğine karşı savaşmak

üzere yaşamın anasını çağırırlar. Manişeistlerin inancına göre o ilk yaratılan Hurmuz'dur. Hurmuz, tanrı Zarwan'ın oğludur. Zarwanizm yukarda değinildiği gibi, çok tanrılı dönemin tanrılarından Mitra ve onun ikizi olan tanrıça Anahita'nın kutsandığı bir dindi. Bu durumda da Manişeistlerin çok tanrılı dine de inandıkları, o dönemin tanrılarını da kutsadıkları ortaya çıkar. İlk insan Hurmuz, yaşamın anasının çağrısı üzerine hazırlığını yapar. Kötülüklerin egemeni ile savaşmak üzere yola çıkar. İlk insan, aydınlığın ve de kendi yaşamının temelini oluşturan atar, rüzgâr, aydınlık, su ve ateşten oluşan beş silahını yanına alır. Birinci karşılaşmada kötülüklerin egemeni, ilk insanı yenilgiye uğratır. Onu silahlarından yoksun bırakır. Bu silahlar cinler tarafından yutulurlar. Cinlerin ilk insanın oğullarını yutmaları, onların ilk zaferleri olur. Silahsız kalan ilk insan, karanlık ve maddi dünyaya iner, onda kalan aydınlığa ait ögeler, maddi ve karanlık dünya tarafından yutulur. Yenilginin amacı maddeyi zehirlemekdir. Aydınlık, maddenin karşıtıdır. Bu nedenle madde, aydınlığın karşısında tutunamaz. Bu nedenle madde, bu zehirle ölmektedir.

İlk insan, aydınlığın beş ögesi ile yüce tanrıyı, aydınlık dünyasının egemeninin yardımına çağırır. Tanrı bu çağrı üzerine aydınlık dünyanın sınırına gelir. Ordan insana seslenir. Onu, içine girdiği karanlık dünyadan kurtarır. Yüce tanrının ve yaşamın anasının yardımıyla yukarı çıkar. Bu şekilde aydınlığın cennetine düşer. Yine de karanlık dünyasında biraz aydınlık kalmıştır. Bu aydınlık da oradan kurtarılmalıydı. Bu görev de kutsal yaşam tarafından yerine getirilir. Kutsal ruh, aydınlığı kurtarma çabalarına girişir. Kirlenmedikleri taraflar-

dan güneş ve ayı, az kirli yanlarından da yıldızları yaratır. Bu yüzden haftanın beş günü kirli, ikisi, yani pazar ve pazartesi günleri temizdirler.

Manişeizm, Zerdüştlükle Hıristiyanlığı uzlaştırmaya çalışan bir inanıştır. Manişeistler et yemez ve Zerdüşt yanlıları gibi kanlı kurbanı kabul etmezlerdi. Mani inancı, Zerdüştlük inancının aksine bölgesel olmaktan çok evrensel değerleri içerirdi. Tüm kötülüklerin bir bölge ya da ülkede değil, tüm yeryüzünde yenilgiye uğratılması gereğine inanırlardı. Bu yapısı ile Mani inancı, cihan dini olma yolunu önüne almıştı. Buna karşılık Zerdüştlük yurtseverliği savunurdu.

Mani'nin altı kitabından dördünün Kürtçe olması, Manişeizmin Kürtler arasında daha fazla tutulduğunu gösterir. Bunun yanında, Mani ve babasının Medli olmaları da, Mani düşüncesini Kürtlere biraz daha yakınlaştırmıştır. Mani'nin Kürtçe kitapları Riya Rast (Doğru Yol), Olperesti (Bağnazlık), Veşarti (Gizlilik) ve Nivişta Gemesan (Kahramanların kitabı)dır.[11]

c) Hurremizm

Hurremistler dualist düşünceye yakın bir görüşe sahiptiler. Onlar da iki gücün varlığına inanırlar. Işık ile karanlık; iyilikle kötülük; tanrı ile iblis onlara göre sonsuz bir savaşım içindedirler.

Ekonomik açıdan geri kalmış dağlık bölgelerde yayılan Hurremist düşünce, giderek köylü hareketi ideolojisi şekline dönüşmüştür. Hurremistler, toprak ve sosyal eşitsizliğin; dün-

11) Başlanıçtan günümüze Dinler Tarihi. s. 121-128.

ya düzenindeki adaletsizliğin kökenini oluşturduğunu ileri sürerler. Önde gelen istekleri, harç ve vergilerden kurtulmak ve kadınları da kapsamına alacak genel bir eşitliğin sağlanmasıdır. Çünkü onlara göre, baskı ve sosyal eşitsizlik, karanlığı oluşturuyordu. Bu tüm istekleri doğrultusunda hareket eden Hurremistler, Arap hanedanı ve islamiyete karşı amansız bir savaşa giriştiler. Kendilerini özgürlük uğruna kurban etmeğe hazır olan Hurremistler, kan rengini kendilerine simge olarak seçmişlerdir. Bu nedenle de Hurremisler, kızıllar, kızıl bayraklılar olarak adlandırılmışlardır.

Abbasi halifeleri dönümendi Hurremitler ile Şiîlerin görüşleri arasında bir yakınlaşma görülür. Bu görüşü savunan köylü toplulukları, M.S. 745-750 yıllarında Kürt asıllı Ebu Muslim Horasani'nin liderliğinde sosyal istemleri öne çıkararak, dile getirmişlerdir.

Hurremist hareketin merkezi, nüfusunun büyük bir bölümünü Kürtler'in meydana getirdiği Cibal eyaletiydi. Bu eyalet Hamadan, Dinaver, Kermanşah, Şahrozor, Sincar ve diğer 50 kadar Kürt yerleşim yerinden kuruluydu. Bu yerleşim yerleri, özellikle yoksul köylüler, şehirli işsizler harekete aktif olarak katıldılar. Ancak bu Kürt yerleşim alanlarının yönetimi; Arapların, özellikle Omeydi ve Abbasi halifeleri döneminde çok sert tepki gördüler. Kürdü Kürde karşı kullanarak binlerce kişinin öldürülmesi ile hareket kanlı bir şekilde bastırıldı. Örneğin, Omeydiler döneminde iki bin kişilik halife ordusu Kürt bölgesi Hulwan üzerine yürüyerek, bölgenin Kürt güçlerini kontrolleri altına aldılar. Belli bir süre sonra Hulwan askerlerinden bir, grup halifeye karşı ayaklandı. Halife ordusu, bir başka Kürdün yardımı ile bu ayaklanmayı bas-

tırdı. Bağdat hakimi Al Hacyaç, Kürt aşiret liderlerini yanına alarak bölge Kürtlerini kontrolü altına aldı. Dürumdan hoşnut olmayan Musul, Cizre Kürtleri, Bağdat hakimine karşı ayaklanma başlattılar. Buna, Zagros dağlarının doğu ve batı eteklerindeki Kürtler de katıldılar. Sayısı yüzbini bulan bu ayaklanma, hareketin lideri Al Aşas'la bağışlama koşulu ile bir anlaşma yapılmak istendi ise de ayaklanma, M.S. 750 yılına değin sürdü. Üç yıl süren direniş halife ordusu tarafından bastırıldı. Ama Kürt bölgesindeki rahatsızlıklar devam ediyordu. Bir yandan da Kürt ve Arap halkları arasında eşitsizlik, Kürtlerin aleyhine giderek bozuluyordu. Bu eşitsizlik özellikle siyasi, kültürel ve din kurallarının uygulanması alanında oluyordu. Egemen güçler Kürtler üstüne uyguladıkları baskıları ne kadar arttırıyor iseler de, hareket hızından bir şey eksiltmiyordu. Kürtler her fırsatta hoşnutsuzluklarını gösteriyorlardı. Bu tepki, özellikle Cibal ve diğer Kürt bögelerinde açıkça görülüyordu. M.S. 744 yılında Şahrizor bölgesinde dört bin kişinin başlattığı hareket, kısa sürede diğer Kürt bölgelerindeki köylü ve yoksulların katılımı ile genişledi.

Kürtler'in bu ayaklanmaları üzerine islam peygamberi ve Abbasi ululları, ayaklanmaların olduğu Kürt bölgelerine gelerek hoşnutsuzluklarını bildirdiler. Bölgedeki Kürt direnişlerini kendilerinden yana çekerek, bu yolla halifeliği Omeydilerden almayı amaçladılar. Kürt lider ve önderleri arasında geniş bir propaganda başlattılar. Bu propagandaları ile Kürtleri yanlarına almayı başardılar. Kürt önderlerinden Ebu Muslim'i Kürt direnişinin başına getirdiler. Azerbaycan'daki Rawadi aşiretinden olan Ebu Muslim, direnişteki tüm köylü ve yoksul Kürt gruplarını, liderliğinde topladı. Ayaklanmanın yönünü

Omeydi halifelerine çevirdi. Bu gruplar, kısa bir sürede İran'ın batısındaki bölgeleri ellerine geçirdiler. Önce Nihawend, sonra Hulwan bölgelerini Omeydilerin yönetiminden aldılar. Sıra ile bölgenin tüm şehirlerini denetimlerine aldılar. Omeydi halifesi Merwan'ın Kürtlerle giriştiği bir çarpışmada öldürülmesi üzerine, M.S. 750 yılında halifelik Omeydilerden Abbasi hanedanının eline geçti. Bu başarısına karşı Cibal ve Horasan bölgelerinin yönetimi Ebu Muslim'e verildi. Ancak beş yıl sonra Abbasi halifesi Ebu Mansur, Ebu Muslim'den korkusundan onu öldürttü. Ancak Ebu Muslim'in öldürülmesi Kürt köylü ve yoksul direnişini durdurmadı. Musul ve Cizre'de direnişler yeniden başladı. Bu direniş kısa sürede toplumun bazı sınıf ve katmanlarında giderek alevlendi.

Tüm bunlara neden de, Omeydiler döneminde olduğu gibi Abbasi döneminde de sürdürülen toprak mülkiyeti eşitsizliğiydi. Bir yandan kişi ve aileler geniş topraklara sahip olurlarken; onu işleyen köylü ve yoksulların ellerinde bir karış toprağın olmayışı bu hoşnutsuzluğu derinleştiriyordu. Onlara göre toprak; özgür köylü ve yoksullar tarafından, toplum adına kullanılmalıydı.

Hurremist hareket; Abbasi halifelerinin, hareketin egemen oldukları bölgeleri denetimlerine almaları sonucu, Azerbaycan'daki Kürt bölgelerine kaydı. Hareket, Babek tarafından yönetiliyordu. Yirmi yıl süre ile etkinlikte bulunan Hurremist hareket kendi iç çelişkileri sonucu, giderek zayıfladı. Hareket, halifelik ordusunun başında bulunduğu Türk kökenli Afşin tarafından, Ermeni prens Sahl İbn Simbat'ın da yardımı ile bastırıldı. Böylece Hurremist hareket aktif, hareketten çekildi.[12]

---

12) Geçmişte Bugüne Kürtler ve Kürdistan, s. 123-133.

3 • Kürtlerin Yezidiliği ve Yezidi Kürtler

Kürtler arasında, Yezidilik öncesindeki atalarının Mazdaist (Zerdüşt) oldukları düşüncesi yaygındır.

Arap yazarlarının eserlerinde, İran halklarının yaşamında Mazdaistliğin (Zerdüştlük) yeri ve önemi açıkça yansımıştır. İbn Haukal'ın haberlerine göre, İran Fars'ının bütün bögelerinde sayısız ateş tapınakları vardır. X. XI. yüzyılın Arap kaynakları Cibal'de (Hamadan, Alani, Alişter, Bahar, Keftiyan Kalesi, Derbendi Tac Hatun, Derbendi Zengi, Dezbil, Dinaver, Cemcemal, Şehrizor, Kermanşah, Kerend ve Moşand köyleri, Kengever, Mahideşt ve 50 yerleşim merkezi), Musul'daki ateş tapınaklarının varlığından zaman zaman bahsederler. Bu bağlamda al-Masudi'nin çalışmalarından birinde,

Kürtlerin de aralarında bulunduğu bir dizi halkın Yezidilik öncesindeki dinlerine çok yüzeysel değinerek, "onların pek çoğu ateşe taparlar ve büyüyle (Med dönemi) ilgilenirler" diye yazması ilginçtir. Kürt toplumundaki dini törenlerde ve diğer dini kalıntılarda verileri ele alan bazı araştırmacılar Kürtlerin, Yezidilerin dininden olduklarını ispatlamaya meyillidirler.[13]

Bidlis Emiri Şeref Han, Şerefname adındaki Kürt Tarihi kitabının giriş bölümünde, Yezidi Kürt topluluğunun durumunu da açıklamıştır. Şeref Han bu topluluk hakkında şunları yazmıştır. "Musul ve Şam dolaylarında dolaşan Tasnî, Haldî (Xaldî), Besyanî, Bohtî (bir kısmı), Mahmudî, Dimbilî gibi Kürt aşiretleri, İslam'ın sunni ve şafii mezheplerine bağlı değildirler. Bunlar Emevi halifelerine ve zincirine bağlı olan Şeyh Adiyy Bin Misafir'in teba ve müritlerinden olduklarını iddia eden Yezidilik mezhebine bağlı bulunmaktadırlar. Onların, özel olarak uydurma inançlarına göre, Musul dolaylarındaki Laleş dağında gömülü bulunan Şeyh Adiyy Bin Misafir, onların namaz ve orucunu yerine getirmeyi kendi üzerine almış ve kendilerini bu yükümlülükten kurtarmış, namaz ve orucu bırakmakla işledikleri günah karşılığında bir hesap vermeden ve ceza görmeden cennete girecekler. Onların zahiri (objektif) bilginler ve islam din bilginlerine karşı açık düşmanlıkları ve sert kinleri vardır." demiştir.

Şeref Han'ın dolaşan topluluklar olduklarını gösterdiği Yezidiler başka kaynaklarda, başka yerlerde de gösterilmektedirler. Yezidiler'in yaşadıkları yerler arasında Van, Diyarbakır ve

---

13) VII.-X. Yüzyıllarda Kürtler, s. 71-72.

Bitlis yöreleri, Şeyhan, Sincar ve Dihok bölgeleri, Erivan, Tiflis, Gaziantep ve Kilis dolayları gösterilmektedir.

Özetle söylersek, Yezidiler Sincar dağlarından, Ağrı Dağı'na, Aras nehrinin öbür tarafındaki Alagöz dağından ve de Sevan gölü kıyılarından Karabağ'a kadar geniş bir ülkeye yayılmışlardır. Yezidi Dimbili aşireti Hoy'dan Nahcivan'a, Erivan'a kadar yayılmış, Yezidi Mahmudi aşireti Van Gölü etrafını sarmış, Saray kazasını kaplamıştır. Bu yezid ovası, Yezidi merkezi idi.

Yezidiler yayıldıkları yerlerde doğal olarak yalnız değillerdi. Kendileri gibi Yezidi olmayan diğer Kürt toplulukları ile içiçe, yanyana yaşıyorlar, diğer Kürt toplulukları ile birlikte bir ülkeyi paylaşıyorlardı. Yine doğal olarak bu ülke, daha geniş bir alanı kapsıyor. Bu alanda Kürtler'in yaşadıkları alanlardı.(14)

Bir başka kaynağa göre Yezidilerin Coğrafik Yerleşimleri

Yezidiler geniş bir alana yayılmışlardır ve birbirleriyle ilişkileri oldukça kopuktur. Halep'in Doğusundan başlayan dağınık yaşayış, Kafkas ve Gürcistan'a dayanır. Bu nedenle bir kısmı, Anadolu'nun Güneydoğu ve Doğu Kürt yerleşim bölgeleriyle, İran Kürt yerleşim bölgelerinde, Asya'da çeşitli ülkelerde de Yezidilere rastlamak mümkün.

Görüldüğü üzere, Irak dışında da yerleşen Yezidiler mevcuttur. Şöyle ki:

---

14) Şerefname. Kürt Tarihi Şeref Han. İstanbul 1975- VII.-X. Yüzyıllarda Kürtler.

1- Mardin, Diyarbakır ve Tordağı civarında,

2- Kilis, Entap, Cizire, Sem Dağı ve Halep civarında,

3- Türkiye ve Ermenistan sınırında, özellikle Kars, Erivan, Tiflis, Bayezid, Batum ve civarındaki Yezidiler.

Irak'taki Yezidilerin yüzde 88'i Ninova (Musul)'da, yüzde 10'u ise Dihok civarında, kalan kısmı ise Kerkük, Süleymaniye ve Bağdat'ta yaşamaktadır.

1965-1977 yılları arasında Yezidilerin değişik coğrafi bölgelere dağıldıkları görülür. 1965 Ninova (Musul) şehrindeydi. 1977 yılında ise, yüzde 88'den de az bir Yezidi nüfusu burda yaşar. Aynı dönemde Duhok'ta yüzde 6, Kerkük'te yüzde 1, Süleymaniye, Selaheddin, Bağdat ve diğer alanlarda da Yezidi nüfusunda bir artış mevcut, buralara da yeniden göçüp yerleştikleri görülür. Bundan, Yezidilerin aynı dönemde başka başka alanlara göçettiklerini anlamak mümkün.

Arap ellerinde, Güneydoğu ve Doğuya doğru yayıldılar. Fırat'tan sonra, Dicle ovasına da yerleştiler. Sonra da Dicle'nin güneyinden İran Kürt bölgelerine doğru uzadılar.

Yezidilerin dağıldığı alanlar, onları Arap tehlikesine karşı daha da savunmasız kılan etkilerden biri oldu. Özellikle de İran'daki etnografik ve startejik değişiklikler, Yezidileri yeniden Kürt yerleşim bölgelerindeki şehirlerine doğru alt-üst oluşlar içerisinde itiyordu. Bilakis Şengal ve Şeyhan kazaları yöresinde yerleşim öne çıkıyordu.[15]

---

15) Jîyana Nû gazetesi. 1994. Sayı 11. s. 12. Çeviri: Soranî lehçesinden Kurmançça lehçesine Avdel Elî , Kürtçeden Türkçeye ise Ahmet Önal.

Nuseybin Kazasına Bağlı Yezidi Köyleri

1- Mezra Mıhoka; 2- Geliyê Sora; 3- Efşê; 4- Qolika; 5- Birguriya (bir kısmı); 6- Xenik (Yezidi şeyhleri oturur) veya Xenika Şêxa.

Yukarıda belirtilen köylere bağlı mezralar:

1) Şehrata jêr ya da Şehrata jor; 2) Sıpîwanî; 3) Şêkrîn; 4) Hewşîye kevir.

Yukarıda belirtilen köylerde Mıhoka Yezidileri ikamet etmektedirler, sadece Xenik köyünde oturan Yezidi şeyhleri Mıhok kabilesine bağlı değiller.

Mıhokaliler dört aileye ayrılır:

Mala Hımıdê, Mala Emerkê, Mala Ebuzêd ve Seydoka.

İdil ilçesine bağlı köy:

1- Kiweğ köyü vardır. Bu köydeki Yezidiler, Kelika sülalesine aittir. Bunlar Seliha aşiretine bağlıdırlar.

Midyat Kazasına Bağlı Yezidi Köyleri:

1- Kefnas : Bu köyde Buta ve Bahcola aşiretine mensup Yezidiler otururu.

2- Deyvankê : Bu köyde Eliraşane Yezidileri oturur.

3- Koçan : Bu köyde Buta Yezidileri oturur.

4- Xerabya : Bu köyde Çomer ve Zeyne sülalesi oturur.

5- Taqa : Bu Köyde Sahli sülalesi oturur.

6- Bacinê : Bu köydeki Yezidiler Şemikan aşiretine bağlıdırlar.

Ayrıca Desika aşiretine bağlı Yezidiler, Osmanlılara karşı uzun süre savaştıktan sonra köylerini terketmek mecburiyetinde kalıp, Sincer dağlarına sığınmışlardır.

Desika Yezidi köyleri müslümanların eline geçmiş ve bu köylerde şimdi müslüman Kürtler oturmaktadırlar.

Desika Yezidilerinin köyleri (İdil-Nuseybin ve Midyat ilçelerine bağlı).

1- Çemerlo; 2- Kengerlo; 3- Hacilo; 4- Kemine; 5- Serwan; 6- Xerebê Qandikê; 7- Kêrwan; 8- Mezra Sehîda; 9- Bêzdan; 10- Gelyê Pîra; 11- Gelyê Kelihê; 12- Şuşeniya jer ya da Şuşeniya jor; 13- Bazar; 14- Kunar; 15- Zırîq; 16- Bakurdan; 17- Kasırbeler; 18- Mıtwêna jer ya da Mitwena jor; 19- Fısqîn; 20- Qolika; 21- Xırbıhê Cınata; 22- Xırbıhê Ramê.

Bu yerleşim yerlerindeki Yezidi Kürtleri göçe zorlandıktan sonra Müslüman Kürtler tarafından işgal edilmişlerdir.

Suriye tarafında (yani Suriyedeki Yezidi Köyleri)

1- Gundikê Derwêş; 2- Tılxatunk; 3- Mızgaft; 4- Nêrdaham; 5- Alaraşa.[15a]

YEZİDİ ADININ ANLAMI

Kürtler, genelde tanrıya Huda (Xweda) ve Yezdan derler. Huda sözcüğü Kürtçe'de 'kendini yaratan" sözcüğünden, yezdan sözcüğü de Kürtçe'deki "ezdam" sözcüğünden türer. Bu sözcük de "beni yaratan" anlamına gelir. Bu iki sözcükten de anlaşılacağı gibi, Kürtler tanrının kendinde var olan güçten varolduğuna inanırlar. Zerdüştlükte de var olan bu düşünceden hareketle Kürtler yemin ettiklerinde, Türkçe'ye çevrildiğinde anlamı; "beni yaratan merhametli tanrının adına olan

15a) Mustafa Altur'un özel arşivinden.

"bi yezdanê dilovan" derler. Büyük olasılıkla Kürtler bu yemini, İslamlıktan önceki dönemlerde de ederlerdi. Çünkü Kürtler Araplarin putlara taptıkları, yani putperest oldukları dönemlerde, tek yaratıcı tanrı Ahura Mazda'yı kutsuyorlardı. Araplar İslamlığı yaymak için Kürtlerin yaşadıkları bölgelere M.S. 637-639 yıllarında sefer düzenlediklerinde, ilk kez Kürtlerle tanışmışlardı. Araplar, tanrıya yezdan dedikleri için Kürtler'e Yezdani dediler. Bu kelime daha sonra Yezidi sözcüğüne dönüşerek Zerdüştlüğü benimsemeye devam eden Kürt topluluklarına ad olarak verildi. Bu ad görüldüğü gibi bir ırkın adı olmaktan çok, bir dine bağlı olan bir topluluğun adıdır. Müslüman Kürt denildiği gibi, Yezidi Kürt ya da Yahudi Kürt de denilebilir. Yezidiler, diğer dinleri benimseyen diğer Kürtler gibi Kürtçe konuşurlar. Dillerinin Kürtçe olması, Yezidilerin Kürt olduklarını gösterir. Çünkü bir toplumun dili, o toplumun kökenini belirler. Yezidiler Kürtçe konuştukları gibi, tapınmalarını da Kürtçe yaparlar. Örneğin; sabah duası, vaftiz ve sünnet duaları, ölüler için okunan telkin duaları, Sencik denilen horoz-tavus karışımı heykelciğin tapınma yerine getirilişini müjdeleme de Kürtçe yapılır. Hatta tanrının Kürtçe konuştuğu, bir başka Yezidi inancıdır. Vaftiz olayı da, Yezidilerin çoktanrıcılık dönemindeki bir inancın sürdürülmesidir. Kürt tanrıçası Anahita, yukarıda değinildiği gibi, tüm ırmakların tanrıçası olması nedeniyle Anahita adı temiz anlamına gelir. O, suyun temizleyici özelliğine sahipti. Anahita, ana kucağındaki çocuğun, yeni evlenen çiftlerin temiz kalmalarını, temiz olmalarını sağlayan bir tanrıçadır. Anahita'nın bu temizleyici suyu Kürtler tarafından vaftiz suyu olarak, tarihle-

rinin çoktanrıcılık döneminden beri kullanılırdı. Bu temizleyici su, daha sonra Hıristiyan topluluklara geçti. Bu gelenek günümüzde bile Yezidi ve Hıristiyanlar tarafından kullanılmaktadır.

Yukarıda değinildiği gibi Yezidiler, ateşi ışığın kaynağı olduğu için kutsal sayarlar. İslam inancına göre Şeytan ateşten yaratılmıştır. Buradan hareketle Müslümanlar bir genellemeye giderek; "Şeytan ateşten yaratılmıştır Yezidiler de ateşi kutsal sayıyorlar, o halde Yezidiler şeytana tapıyorlar", yargısına vardılar. Bu yargının sonucu olarak da Yezidilere şeytana tapanlar" veya "atesperestler" yakıştırması yapıldı. Yine bundan hareketle Yezidilerin yoğun olarak yaşadıkları, ta Gutiler'den beri bir Kürt bölgesi olan TOR bölgesine İslamlıktan önce, şeytanların ülkesi anlamına gelen "Tor ul Şeyatin" denildi.

Yezidiler şeytana tapmadıkları gibi, putperest de değillerdir. Putperest bir topluluğun tapınmak için en azından kutsadığı doğaüstü güç veya canlı, cansız varlığı simgeleyen bir putunu yapması gerekir. Oysa Kürtler'in, başlangıçta Med döneminin dini inançlarına bakıldığında tanrılarını insan şeklinde, ve kendileri gibi, kendi aralarında gördükleri için tanrılarının resim ya da heykellerini yapmamışlardır. Ancak Med döneminde kaya rölyeflerine rastlanır. Bu rölyeflerden; Kürtlerin doğa tanrılarından su, ateş ve toprağı dini inançlarına temel aldıkları ve bu doğa tanrılarını kutsadıkları görülür. Bu nedenle Kürtler şimdi bile yemin ettiklerinde, yer ve göğün tanrısından gelen "bi xwedeyê erd û azmanan" derler. Ama Kürtler'in bir kaya rölyefini karşısına alıp, o rölyefi kutsadığı görülmemiş, hiçbir tarihi belge konuya tanıklık etmemiştir.

Yezidilerin horoz ve tavus kuşu kanat tüyleri ile süslü bir bibloyu Şeyh Adiyy'nin Laleş vadisindeki türbesinin yakınındaki bir mağarada saklı bulundurduklarını; bunu dini günlerde ortaya çıkardıklarını, bunun bir put, inançlarının da putperestlik olduğunu söylemek, en azından Kürt tarihini ve de Yezidileri tanımamak anlamına gelir. Çünkü Yezidiler; Melek Tavus'u 'şeytan' olarak simgeleyen bibloya değil, bizzat tanrıya tapar. Bibloyu yanlarında bulundurmalarının tek nedeni, korktukları Melek Tavus'u yanlarında bulundurarak, kendilerini güvenceye almaktan başka bir yorumu yapılamaz. Oysa Yezidi inancına göre şeytan, çirkinlik ve kötülük tanrısıdır. Bu nedenle Yezidi insanı ondan korkar. Bu konuda Yezidiler hakkında araştırma yapanlar, bu kanılarını araştırmalarında belirtirler.

Yezidi adının başka anlamları

Yezidi adı her ne kadar çeşitli kaynaklarda "Sultan Yezid" şeklinde yazılarak, Emevî halifesi Muaviye'nin oğlu "Yezid" ile ilişkili gösterilmek istenmekte ise de, kanımızca bu görüş doğru değildir. Zira Yezidi toplumunda konuşma dilinde dahi bu ad, "Sultan Yezid" şeklinde değil, bizzat "Sultan Êzî" veya "Sultan Îzî" şeklinde kullanılır. Yezidiler, kendileri için de "Êzidî"/"Îzîdî" (veya "Hêzîdî") adını kullanırlar.[16]

Tanrının bilinen bir diğer adı da, Yezdan'dır. Yezidiler, Zerdüşt'ün adını vererek kurmuş olduğunu savladıkları Yezd şehrini ilk çıkış yerleri olarak görmekte ve kendilerine Yezidi denmeden önce "Yzedi", yani Yezd Şehri'nden gelenler ya da

16) Yezidilik İnancı, s. 85.

Yezidiler denildiğini, bu nitelendirmenin daha sonra Yezidi olarak değiştiğine inanırlar.

Yezd, Iran'da X. Eyalet olarak bilinen Deşti Kebir ile Deşti Lut kenarında kurulu bir şehirdir. Fırınlanmamış tuğlalarla inşa edilen şehre, konutların havalandırma bacaları ve çok sayıda sarnıcın kubbesi hakimdir. Yezd Şehri bir tahıl, kuru üzüm, tütün, hayvan ve afyon ihraç merkezidir. Halkı tüm İran'da çalışkan tüccarlar ve birçok küçük el sanatlarının ustaları olarak anılır. Geleneksel el sanatlarıyla ilgilenenler, Yezd Şehri'nde bu işle uğraşan çok sayıda insan bulunduğunu belirtirler. İpekli ve yünlü kumaş, halı dokumacılığı, bakır eşya gibi kökeni yüzyıllar öncesine uzanan el sanatlarının geliştiği Yezd'de, önceleri çok sayıda dini eğitim veren kurum da bulunmasına karşın, bugün bunlar ortadan kalkmıştır.

Gebr'lerin yaşadığı ve ateşe tapma dini olarak bilinen Mecusi (Müslümanların Zerdüştlere verdiği isim)'lerin kutsal şehir kabul edilen bu şehirde, çok sayıda Mecusi din adamının mezarları bulunur.

Yezdan sözcüğü eski Zerdüştlerce "Hayır İlahı' ya da "İyilik Tanrısı" olarak algılanmakta ve bu sıfatlar Zerdüşt'e yakıştırılmaktadır.[17] Ancak Yezidilerin yerleşim alanları gözönüne alındığında, bu denli geniş alanda yer alan tüm Yezidilerin Yezd Şehrinden çıkmış olmalarını olanaksız kılmaktadır.

YEZİDİLİK İNANCI

Yezidi inancının kökeni Mani ya da Zerdüşt dinine dayanır. Çünkü bu inançta da iki Tanrının varlığına inanılır ki,

17) Yezidiler ve Süryaniler, s. 18-19.

bunlardan birisi Şeytan'dır. Kötülükleri doğuran Şeytan'dan korunmak, onun kötülüklerinden uzak kalmak için kendisine tapınmak gerektiğine inanılır. İkinci Tanrı ise aydınlığı doğuran Güneştir.(*)

Yezidiler, dinlerinin çok eski olduğunu ve kuruluşu üzerine tarihi bilgilerin zaman içinde unutulduğunu, kaynakların kaybolduğunu söylüyorlar. Yezidiliğe bağlı olanların Hıristiyanlık ve İslam'a geçmemelerini, inançlarının çok eski ve köklü olmasına bağlıyorlar.

Yezidiler de, tanrısal varlığın iyilik ve kötülük şeklinde ikiye ayrıldığını kabul ederler. Tanrı'nın iyiliği, Şeytan'ın kötülüğü temsil ettiğini, Tanrı ile şeytan arasında sürekli bir çekişme olduğuna inarırlar. Bu çekişmeye, Tanrı'nın başlangıçta kendisiyle eşit nitelikler taşadığı halde, sonradan Şeytan'ın kutsal niteliklerinden ve Cennet'ten uzaklaştırılmasının yol açtığını kabullenirler. Tanrı'ya isyanından ötürü şimdilik cezalı olduğuna ve gökten yere indirildiğine inandıkları Melek Tavus, "Abtavus" (Şeytan) çirkinlik ve kötülük tanrısı olduğundan, ondan korkarlar. Bu nedenle de, ona saygılı olmayı, onu kızdırmamak gerektiğini Yezidi inancını paylaşan her kişi kabullenir.

Yezidilik inancını ve onun oluşturduğu felsefeyi, diğer dinlerden ayıran bir özellik de, insanın bu dünyada bir "figüran" olmadığı, belli bir iradeye sahip kılınıp, iyilik ve kötülüğün bizzat insanın elinde olduğu, dolayısıyla cennet ve cehennemin bu dünyada olduğu inancıdır. Yezidilik, bu özelliği ile bir çok dinde görülen kalıpçılığı, dogmatikliği redetmekte, zaman ve koşullara göre somut olaylara karşı somut hareket edilmesi gerektiğini ve her dönemin kendisine özgü koşulları olduğunu belirtmektedir.

(*) Kürdistan Tarihi, s. 151.

Bu inanca göre, cennet ve cehennemin bu dünyada oluşu, aynı zamanda insanın ödüllendirilmesi ve cezalandırılmasının, yaşadığı süreç içerisinde Tanrı Azda (Ahura Mazda)'nın kararı ile bu dünyada belli olacağına inanılmaktadır. Dolayısıyla bu dünyada Yezidilik inançlarına göre yaşayan, bu inancın gereklerini yerine getiren bir insan, ikinci yaşamında (ölümünden sonra) daha üst bir dereceye ve başka bir şekilde dünyaya geleceğine inanılır. Buna karşı Yezidi inancının gereklerini yerine getirmeyenlerin ise bir daha dünyaya gelmeyeceği ya da daha alt derecede dünyaya geleceği ve böylece Tanrı Azda'nın kullarının bu dünyada ödüllendirileceği veya cezalandırılacağı belirtilmektedir.

Aynı zamanda Yezidiler, dünyanın sonsuzluğuna inanırlar. Çünkü, dünyayı yaratan Tanrı Azda'nın, tekrar dünyayı yıkması için herhangi bir neden yoktur. Tanrı Azda, dünyayı insanlara acı çektirmek için değil, insanların mutlu olması ve yaşamlarını sürdürmesi için yaratmıştır.

İyiliklerin de, kötülüklerin de insanın elinde olduğu, insanın kötülükleri mahkûm ettiği oranda iyiliğe ulaşıp yücelebileceği ve böylece iradesi ile mükkemmel insan olmaya ulaşılabileceğine inanılmaktadır. Bu da, Zerdüşt'ün "Baveriya rast, peyva xweş, karê baş" (Doğru düşünce, güzel söz, iyi iş) sözlerinde en özlü ifadesini bulmaktadır. Düşünce, söz ve eylem birlikteliğini sağlayan bu belirlemeler, Yezidilik felsefesinin temelini oluşturduğu gibi, Yezidiliğin Zerdüştlük felsefesindeki dünyacı yaklaşımını da yansıtmaktadır.

Bu felsefik bakış açısıyla insanları öbür dünyacılığa sevketme, insanların yaptıkları kötülüklerin hesaplarını öbür

dünyada sormaktan ziyade, insanların hatalarından, pratiklerinden dolayı bu dünyada yargılanacağı, ya da mükâfatlandırılacağı, dolayısıyla insanoğlunun kötü durumlara düşmemesi için yaşamda sorunların kökenine inmesi, sorgulayıcı olması ve bunlara ilişkin güçlü bir düşünce sistematiğine ulaşması gerektiğini ifade eder.

Zerdüştlük inancındaki çalışmanın, üretimde bulunmanın insanoğlu için gerekli olan herşeyi oluşturduğu, iyiliğe, güzelliğe, mutluluğa ulaşmanın, toplumsal birlik ve bütünlüğü sağlamaktan geçtiği inancı, sürece uygulanarak daha üst boyutta Yezidilik inancında temsilini bulmuştur.[18]

Yezidiler'de üçlü inanç vardır:

1- Allah'ın birliği,

2- Melek Tavus'un Allah'ın elçisi,

3- Şeyh Adiyy'in de Allah'ın velisi (Yezidilerin mürşidi) olduğu inancı.[19]

Zerdüşt inanışının prensipleri Dersim'in yüksek yaylarında bugün bile yaşamaktadır: Aydınlığın zaferine, karanlığın ve fenalığın yenilgisine inancı gibi, Batıl inançlardan arınmış ulu din; bütün saflığıyla varlığını korumaktadır.[20]

YEZİDİLİKTE MELEK TAVUS İNANCI

Yezidiler, Musaf-ı Reş'te de belirtildiğine göre; Allah'ın ilk olarak "Tavus"u (= Tavus kuşu, "Melek Tavus") yarattığına, dünyada hiç bir varlık yok iken bu kuşun var olduğuna ve

18) Mezopotamya'da Dinlerin Doğuşu ve Gelişimi, s. 234-236.
19) Yezidilik İnancı, s. 99.
20) Kürdistan Tarihinde Dersim, s. 75.

Allah'ın bunu diğe mahluklara "reis" yaptığına inanılır. Mushaf-ı Reş'teki diğer "yaradılış" rivayetlerinde de ilk yaratılan varlığın "kuş" olduğunu görmekte ve bunun diğer bütün varlıklardan daha üstün tutulduğunu anlamaktayız.[21]

Kutsal kitap Mushaf-ı Reş'te Melek Tavus'un yeri ve önemi şöyle ifade edilmektedir: "Tanrı ilk gün Azazil adlı meleği yarattı. İşte o hepsinin başkanı olan Melek Tavus'tur... Ondan Sonra Tanrı, yedi göğü, yeryüzünü, güneşi ve ayı yarattı... İnsanları, kuşları ve tüm hayvanları yarattı..."[22]

TANRININ YARDIMCILARI

İyi ruh Ahura Mazda, birinci sırayı oluşturan gök yaratıklarından yardım görmekteydi. Hıristiyanların "Tanrı sevgidir" sözünü, Zerdüşt yanlıları "Sevgi Tanrıdır" olarak kullanmaktaydılar. Zeıdüştlükte gök yaratıklarının çoğu, soyut güçlerde tanrılaştırılmış ve bazen de canlandırılmışlardı. Ahura Mazda yedi tane ölümsüz yaradılışa sahip idi. (Amesya Spenta'lar) iyilik ve iyi ruh, doğruluk, akıllılık, zenginlik, itaat, kusursuzluk ve ölümsüzlük. Bunlar aynı zamanda Ahura Mazda'nın görünüşleriydiler de. Öldükten sonra doğru ruhlar, Vohu Mano (iyilik) tarafından karşılanır ve göklere onun eşliğinde çıkarılırlar.

Bu yedi Amesya Spenta'lar gök sıralamasında Ahura Mazda'nın alt sıralarında yer alırlardı. Onların altında Yaztha'lar (hürmete değerler) yer almaktaydılar. Onlardan bazıları tabi-

---

21) Yezidilik İnancı. s. 88.
22) Mezopotamya'da Dinlerin Doğuşu ve Gelişimi. s. 239.

ata bağlanmışlardı. Örneğin Güneş ve Ay gibi. Ve bunlar Zerdüştlük içinden alınmış eski İran tanrılarıydılar da. Ötekiler ise soyut tanrılardır. Örnegin Mitra gibi. Bu Yaztha'ların arasında sadece bir ölümlü bulunmaktaydı. Bu da peygamber Zerdüşt idi. İyinin göklerdeki ordusuna karşı kötünün şeytan ordusu oluşturulmuş, Amesya Spenta'lara karşı dünyadaki şeytanların kötü ruhları, sadakatsizlik, anarşi, memnunsuzluk ve yaradılışı zehirlemeye çalışan oldukça karanlık iki figür durmaktadır. Yaztha'lara karşı öfke, yalan, açlık, kızgın göz ve dişi Nasoe (bu ölü maddenin şeytanıdır) durmaktadır.

Bütün bu yaradılış, Zerdüşt yanlıları tarafından iyi güçler ve kötü güçler olarak, mantıki bir biçimde bölünmüştür. Nerede bir iyi varsa, orada derhal bir kötü oluşmuştur. Işığın girdiği yerde karanlık derhal kaybolmuştur.

Ahura Mazda'nın her altı yardımcısının (veya Ahura Mazda ile yedi) kendine özgü isimleri bulunmaktadır. Ve bu tanrılara çok sık bir şekilde rastlanmaktadır. Bu yardımcılar öylesine Avesta'daki düşünceyi veriyorlardı ki, bunların her biri ayrı ayrı kabullenilmeye hak kazanıyorlardı.[23]

Yezidi inancında Tanrının yardımcıları, Şêx Adiyy, Şêx Hasan, Şêx Şems, Nusreddin, Sıcaddin, Şerefeddin, Fahreddin'dir. Meleklerin yeryüzünde temsilini bulduğuna inanılan bu yedi kişi, Yezidilik'te önemli yer tutan dini liderlerin ismidir.

Aynı inancı islamda da görebiliriz. İslam inancında tanrının yardımcıları Melek düzeyindeki Dardail, İsrafil, Cebrail, Azrail, Şemail, Nurail'dir. [24]

---

23) Kürtlerin Din Kültürü Tarihi, s. 79-81.
24) Mezopotamya'da Dinlerin Doğuşu ve Gelişimi, s. 241.

YEZİDİLER'DE TAPINMA

Yezidiler'in tapınması, B. Murat Öztemir tarafından detaylı bir şekilde araştırılmıştır. Araştırmacı bu konuda şunları söylemektedir. "Yezidiler"de, Hac'da Hudaya (Xweda) yapılan tapinma dışında toplu tapınma yoktur. Herkes kendi ibadetini yapar. Herhangi bir saldırı, istenilmeyen bir davranışla karşılaşmamak için Yezidiler tapınmalarını gizli yaparlar. Yezidiler güneş doğarken ve batarken tapınırlar. Bu tapınmayı güneş üç adam boyu yükselmeden yapması gerekir. Yezidi tapınırken yüzünü güneşe çevirir; sol el, sağ elin üstünden gelecek şekilde tutup gökyüzüne doğru kaldırarak dua eder. Dualar okunduktan sonra iki elini birden başının üstünden geçirerek tapınmalarını tamamlarlar." Araştırmacının saptadığı Yezidi tapınma şekli ile Zerdüştler'in tapınma şekilleri karşılaştırıldığında, Yezidilikle Zerdüştlüğü karşılaştırma fırsatını verecektir. [25]

Akşam yatağa girerken, sabahları kalkarken ve yıkanırken Xweda'ya dua etmek, her Dersimli'nin borcudur. Dersimli sabahları pek erken kalkıp, muhteşem dağlar arasından doğmakta olan güneşin ışıklarına karşı çeşitli hareketler yaparak ibadet eder. Onlara göre Güneş Tanrı'nın Nuru'dur.[26]

Yezidiler, Allah'ın birliğine ve sonsuz kudret sahibi olduğuna, Şeyh Adiyy'nin Allah'ın meleği ve Yezidiler'in mürşidi olduğuna, Sultan İzi'nin Allah'ın meleği, yerin nuru ve insanlığın sevinci olduğuna, Melek Tavus'unda Allah'ın mele-

25) Yezidiler ve Süryaniler.
26) Kürdistan Tarihinde Dersim, s. 76.

ği ve elçisi olduğuna iman ederler. Sabah kalkarken, akşam da yatarken tekrarlarlar. Yezidiler ş ve t harflerini şeytandan ötürü kullanmazlar. Mavi rengi sevmezler. Ruhlarının beden değiştirdiğine inanırlar.

YEZİDİLİKTE ATEŞİN YERİ

Yezidiler, tanrının göklerden önce varolduğuna inanırlar. Kendiliğinden var olan tanrı; kendisinde var olan güneş, ay, yıldız gibi ışık kaynaklarını yarattı. Bu nedenle güneş, ay ve yıldız gibi ışık kaynağı varlıklar, tanrıdan, yani varolan güçten yaratılmışlardır. Tanrı gücünden yaratıldıklarından dolayı bu gök varlıkları, Yezidiler tarafından kutsal sayılmaktadırlar.

Ateş'in Yezidiler tarafından kutsal sayılmasının nedeni de, ateşin bir ışık kaynağı olmasından ileri gelmektedir. Bu da bizi, ateşin bizzat bir tanrı gücü olduğu sonucuna götürür. Yezidiler bu kutsallığından ötürü, ateşe tükürmez, su dökmez, kor halindeyken üstünden atlamazlar.

Yezidilerin, ateşi sıcaklığın ve aydınlığın sembolü olarak görmelerinin yanında, gerçeğin de güneşten doğmuş olduğuna inanırlar. Yezidilerin ateşi kutsamaları yanında, nur saçtıkları için güneş, ay ve yıldızları da kutsarlar. Bunların karşıtı olan karanlık, soğuk ve bunların sonucu olan kötülük ve fenalıklardan nefret ederler. Sabah ve akşam güneşlerine dua eden Yezidiler, sabah güneşinin öğleye kadar geçen zaman da bereket getirdiğine inanırlar.

Geçen yüzyılın başlarında Mardin yöresinde, Şemsiye (güneşe ilişkin) adı verilmiş olan Kürt toplulukları yaşamaktay-

dılar. Şemsiye Kürtleri, Yezidiler ve diğer Kürtler güneşe dönerek tapınırlar, dualarını yaparlardı.

Ailenin sürekliliğini; ateşin sürekli yanık kalmasına bağlayan Kürt'ler, ateşi sürekli yanık tutmayı bir gelenek haline getirmişlerdi. Bazil Nikitin, "Kürtler" adlı kitabında "Avrupalı gözlemci L. Krajeski, Yezidiler güneşe karşı olan davranışlarını şu şekilde belirtmişti" demektedir: "Yezidi hiçbir zaman dua etmez. Bununla birlikte Güneşe bir ayrıcalık tanındığını belirtelim. Güneş doğduğu zaman Yezidi, üç kez onun önünde secde ederek, şunları söylemek zorundadır:

"Güneş üstümde yükseldi. Ey sefil kişi, kalk da ibadetini yap. Tanrı birdir ve Şeyh Adiyy onun dostudur. Selam Şeyh Adiyy. Gök kubbenin altında o bulunmakta ve Yezidi soyunun, Şeyh Adiyy'in kolları arasında tanıklık etmektedir". Bu duayı yaptıktan sonra ilk ışınların değdiği yeri öper ve toprağa Şeyh Adiyy'in ziyaretgâhını temsil eden bir taş diker, onu üç kez çevirir. Bunu yaparken, başka bir dine bağlı hiç kimseye bakmayacaktır. Emir Kamuran Ali Bedir Han'a göre; Yezidiler güneşe tapmıyorlar. Ancak dindar Yezidilerin, ağaç gövdelerinin üstüne düşen sabah güneşini öptüklerini kabul ediyor. Tüm bu belirtiler, Kürtler de bazı Zerdüşt kalıntılarının bulunduğunu göstermektedir..."

YEZİDİ İNANCINDA ŞEYTAN

İslami inanca göre Şeytan, ateşten yaratılmış bir melektir. Tanrı Adem'i yaratırken, meleklerden onun önünde secde etmelerini, yani onu tanımalarını istedi. Adem'in balçıktan, kendisinin ateşten yaratıldığını, bu nedenle Adem'i tanımanın

onun için onursuzluk olacağını söyleyen Şeytan, tanrının buyruğuna uymadı. Tanrı, buyruğuna uymayan Şeytan'ın boynuna bir lanet halkası takarak, cennetten yeryüzüne indirerek cezalandırmıştır. Şeytan yeryüzüne indikten sonra tüm gücü ile insanları, kendilerine buyurduğu iyi ve doğru olanı yapmamaları konusunda yanıltmaya, kötü olanı yapmalarını sağlamaya çalışmaktadır. Bu yaptırımlarından dolayı Araplar, Yezidileri; şeytanı tanımalarından ötürü, şeytana tapanlar olarak görmektedirler.(27)

YEZİDİ GELENEK VE GÖRENEKLERİ

Kirvelik, ahiret kardeşliği, doğum, evlenme, cenaze törenleri gibi sosyal olgular, Yezidi gelenek ve göreneklerinde önemli bir yer oluşturur.

Yezidiler'in çok zengin bir folklörü var; halk oyunları, masallar, sözlü geleneğin sağladığı eski mitosların anlatılması, maniler. Bütün bunlar, sözlü gelenekler sayesinde günümüze kadar gelmiştir, ama yazıya geçirilmediğinden, çoğu unutulmak ve kaybolmak tehlikesiyle karşı karşıyadır.

Bunun bir nedeni de, Yezidiler'in yabancılardan korkması, o eski korkunun sürüp gelmesidir. Yabancıya içlerini açmazlar, sorulan sorulara kaçamak yanıt verirler, yalan söylemezler, ama sorulan soruya verilen eksik veya bir başka yanıt da, sorularla elde edilmek istenen doğru bilginin kaydedilmesini engellemekte veya yanlış yorumlara yol açabilmektedir.(28)

27) Kürtlerin Din Kültürü Tarihi, s. 140-142.
28) Yezidilik ve Yezidilerin Kökeni, s. 60.

Yezidiler (erkekleri) eşleri öldüğünde, baldızlarıyla evlenmiyorlardı. Öte yandan dul bir erkekle, dul bir kadın evlendiğinde; önceki eşlerinden olan çocuklarının birbirleriyle evlenmeleri kesinlikle yasaktı ve böylesine bir beraberlik, zina olarak görülüyordu...

Evliliklerde önce dini nikâh kıyılıyor, bunu da Pir, Şeyh, Fakir gibi ruhban sınıfına ait biri yapıyordu. Ve halk tabakasında herkesin bir "Ahiret kardeşi" vardı. Bu da yine ya bir Şeyh, ya da Pir ya da Fakirdir.

Öldüklerinde Cennet'e girmek için yaşarken Ahiret kardeşi olarak seçtikleri kişinin, yardımcı olacağına dönük inanç; Sünni topluluklarda şeyhten beklenenin dışında bir amaç taşımıyordu.

Gerek Sünnilerle birarada yaşadıkları karma köylerde, gerek yalnızca Yezidilerin bulunduğu yerleşim birimlerinde, Sünnilerle kurulan ilişkilerin başlıcası "Kirvelik"ti. Pirden, Şeyhten, Fakirden kirve edinmek halktan bir Yezidi için büyük bir onurdu ama, bu her zaman mümkün olmuyor ve Yezidiler, kirvelerini elden geldiğince Sünnilerden seçiyorlardı.

Yezidiler ne başkalarına kız verir, ne başkalarından kız alır. Sünnilerin kirve olarak seçilmesinin nedeni, Yezidi adetlerine göre kirve kızı alınmamasından ileri gelir. Zaten dar bir toplum olan Yezidiler birbirlerinden kirve tutmaları durumunda, birbirlerinden kız alıpvermeyi kendileri engellemiş olurlar.

Yezidilerde gözlenen bir diğer özellik, kadın-erkek ilişkilerinin çok eşit bir düzeyde oluşudur. Kadınlar gerek erkeklerle konuşmalarında, gerek sohbetlere katılıp, sorulan soruları yanıtlamada ya da bir konu hakkında görüşünü açıklamada özgür ve rahattırlar.

Yezidi kadınlarını çevrede yaşayan diğer inançlardaki kadınlardan ayıran en önemli farklılık, etekleri altına giydikleri uzun iç çamaşırlarının mutlaka beyaz oluşu ve çocukluktan kurtulan her genç kızın iç çamaşırsız adım atmamasıydı.

Yezidiler gece yatısına kalan konukları için, şallara sarılmış misafir yatakları çıkarıyorlar ve mutlaka kurban kesiyorlardı. Konuklara yemek çıkarılırken, konuk için kesilmiş kurbanın başı, pişirilmiş olarak ayrı bir tepsi içinde odaya getiriliyor ve sofrada oturan en yaşlı kişinin önüne bırakılıyordu. Sofrada oturanlar, en yaşlı kişinin konukları yemeğe davet edişi öncesinde, ellerini hiçbir şeye sürmüyorlardı. Yemek sonrasında konukların ellerini yıkaması için hazırlatılan sıcak su, genç bir kız ya da genç bir erkek tarafından dökülüyor ve yıkananlar suyu dökenin omzunda atılı havluyu kullandıktan sonra ellerini yıkamakta olan diğer kişinin, havluyu almasını bekliyordu.[29]

Dersimliler dini ve ahlaki aded itibariyle, eski Aryalılar'ın tabiata tapınma ve adaletin zaferi hakkındaki inancına sadık kalmış, adet ve törelerini kısmen korumuşlardır. Örneğin: Evren'in *çaranasır* (dört unsur), *ateş-su-hava-toprak*'tan oluştuğu; insan, varlığının ve tüm maddi dünyanın bu dört unsurdan meydana geldiği inanışı. Bu unsurlar kutsal kayılınakta ve her birine saygı gösterilmektedir.

Temizliği temsil eden Ateş, her türlü fenalığı ve pisliği ortadan kaldıran bir unsurdur. Ateşin yansıması, bir ailede hayatın varlığına kanıt oluşturur. Ocağın sönmesi ise o ailenin felaketinin ve yok oluşunun kanıtı sayılmaktadır.

---

29) Yezidiler ve Süryaniler, s. 8.

Suya, toprağa ve havaya da bir derecede önem verilmektedir. Vücudun sıhhatini sağlamak için, suyla temizliğin gerekliliğine inanılır ve suyla temizlenmek, dini kurallar arasında yeralır.

Dersim'in dini ananesine göre, Xweda'ya (Huda) tapınma anlamındaki bir takım törenlerle yetinmeyip, ruhen iyi ve temiz adam olmaya çalışılmalıdır. Başkalarına iyilik ederek Xweda'ya yaranmak gerekir. Günahı işleyen birisi, bir takım hediye ve kurbanlarla günahından kurtulamaz, günahın affı için gerçekten pişmanlık şarttır.[30]

YEZİDİ VE ALEVİ KÜRT GELENEKLERİ İLE İLGİLİ BİR KARŞILAŞTIRMA

Ülkenin parçalı durumu, Kürt halkı üzerinde süregelen baskılar, uzun yıllar ülkenin değişik parçalarında yaşayan insanlarımızın birbirleriyle ilişkilerini önemli ölçüde zayıflattığı gibi dilin, kültürün, inanç ve törelerin araştırılmasını, karşılaştırılmasını da önemli ölçüde zorlaştırdı. Aşılması güç sınır engelleri yüzünden, neredeyse birbirimizi tanıyamaz hale geldik. Oysa ülkemizin farklı köşelerinde, birbirlerine çok zıt, çok uzakta gibi gözüken kesimlerin dahi gelenek, töre ve inançlar bakımından düşünülemeyecek ölçüde benzerliklere sahip olduklarını görmek, artık şaşırtıcı değil. Örneğin, günlük yaşamda karşı karşıya gelemeyecek durumda olan ülkenin kuzeyindeki; esas olarak Dersim-Erzincan-Sivas-Malatya ve Maraş yörelerinde yaşayan Alevi Kürtlerle daha güneyde;

30) Kürdistan Tarihinde Dersim, s. 74-75.

Mardin-Siirt-Batman-Suriye Kürt bölgeleriyle Irak Kürt bölgelerinin çeşitli bölgelerinde yaşayan Yezidi Kürtlerin durumu, buna tipik bir örnek teşkil ediyor. Son yıllarda Kuzeyde araştırma-inceleme türü çalışmaların kısmen hızlanması, öteki bir çok alanda olduğu gibi bu alanda da var olan sis perdesi giderek dağılıyor, konuya ilişkin yazılar basında yer alıyor. Örneğin, Deng dergisinin 21, 22 ve 23. sayılarında yayımlanan "Kırd, Kırmanc, Dımılı veya Zaza Kürtleri" incelemesinde Malmisanıj, Dımılı ve Yezidi Kürtleri arasındaki ilişkiye değinilmişti. Ben ise burada sözkonusu iki kesimin günlük yaşamında yer alan inanç ve töreleri arasında bir karşılaştırma yapmak istiyorum. Ancak şunu hemen belirteyim; bu yazıda yer alan bilgiler, derinlemesine bir araştırmanın sonuçlarına dayanmıyor. Bunlar, Alevi bir aileden gelmiş biri olarak benim, kimi Yezidi arkadaşlarla yaptığım konuşma ve gözlemler sonucunda edindiğim bilgilere dayanmaktadır.

Beri taraftan, yeri gelmişken şu noktayı da belirtmek gerekir. Burada değinilen kimi gelenek ve törelere sadece Alevi ya da Yezidi Kürt kesimlerinde rastlanıldığı sanılmasın. Tersine bunların bir bölümü, genel olarak Kürt toplumunda varlığını koruyan gelenek ve törelerdir.

Kuşkusuz böyle bir karşılaştırmayı yaparken de ilk elde üzerinde durulması gereken noktalardan biri, dinsel inançlardır. Aleviler kendilerini müslüman olarak kabul ediyorlar. Peygamberlerle kutsal kitapların tümünü özde bir görmelerine ve saygı göstermelerine rağmen, Hz. Muhammed ile Kur'an'a öncelik tanır, onları kendilerine daha yakın hissederler. Başka bir deyişle, Aleviliğin dışa yansıtılışı, islam dininin bir mezhe-

bi biçimindedir. Yezidilik ise, tıpkı Hıristiyanlık ya da Budistlik gibi İslamiyetin dışında ayrı bir din şeklinde bilinir.

Ne var ki, kendilerini müslüman olarak kabul etmekle birlikte Aleviler, İslamiyetin temel kurallarını uygulamazlar. Alevi Kürtler'de, pratikte uygulanan asıl dinsel kurallar ve ibadet şekilleri, çoğunlukla islamiyet'ten önceki dönemlerde yaşamış olan din ve inançların etkisi altındadır. Sözkonusu eski din ve inançlar içerisinde, Zerdüşt dininin ağırlıklı bir yere sahip olduğu ise genellikle kabul gören bir görüştür. Kendilerini Zerdüştlüğün en yakın izleyicileri olarak gören Yezidi Kürtlerle Kürt Aleviler arasında mevcut benzerliklerin de, esas itibariyle sözkonusu eski ortak inanç ve törelerden kaynaklandığı açıktır.

Örneğin, dinsel hiyerarşiye bir göz atalım: Yezidilerde meleklerin en büyüğü, daha doğrusu "meleklerin meleği, Tawus Melek (Melek Tavus)tir" ve o bütün yaratıklardan önce yaratılmış olup, "Her yerde hazır ve nazırdır." Onu sırasıyla pir ve şêx izlemektedir. Bir de arada merebi denilen kesim mevcut ki, bunlar mutlaka bulunması gereken bir kesim değil, ordaburda rastlanılabilenlerdir. Alevilerde ise, ziyaretlerin (meleklerin) hiyerarşik sıralamasında bir iyilik meleği olan Xızır (Hızır)'ın belli bir üstünlüğe ve önceliğe sahip olduğu biliniyor. Onun da kâinat yaratılmadan önce yaratıldığına ve "Her yerde hazır ve nazır" olduğuna inanılmaktadır.

Dersim'de bazı yerlerde, Melek Tawus'un kutsal olarak bilindiği ve seyrek de olsa üzerine yemin edildiği bana anlatıldı. Bunun söyleyenlerden biri, merkeze bağlı Korkez köyündendir. Yine, Nazımiye ilçesine bağlı Kirig köyünden ta-

nıdık bir bayan, 1937-38 Dersim direnişi sırasında dağda kalmış yaşlı kayınpederinin konuşma sırasında MelekTawus'tan bahsettiğini, kendisinin de bunun üzerine, "*Baba biraz önce sen Melek Tawus gibi bir şey söyledin. O nedir?*" diye sorduğunu , buna karşılık ondan, "*Kızım Melekê Tawus bizim kutsal meleklerimizden biridir, ama artık o da unutuldu*" diye yanıt aldığını söyledi.

Hem Alevilerde ve hem de Yezidilerde bazı rakamlar kutsaldır. Örneğin, üç, beş, yedi, oniki ile kırk rakamları böyledir ki bunları inanç alanında çeşitli şekillerde görmek mümkün.

"Hıristiyanlıkta Tanrı'nın Baba-Oğul-Ruh teslisiyle (üçtebirlik, üçleme) Alevilikte de bunun Allah-Muhammed-Ali üçlemesiyle ifade edimesi prensibi Yezidilikte yerini Tanrı-Melek Tawıs-Şeyh Adi üçlemesine bırakır." (Mehmet Bayrak, Alevilik ve Kürtler, Özge Yayınları, Wuppertal-Almanya, 1997-s. 28.)

Yezidi inancına göre Tanrı-Melek Tawıs-Şeyh Adi üçlüsü özünde aynıdırlar. Farklı zamanlarda ayrı gözükmeleri, bir kıras (giysi ya da görünüm) değiştirmedir. Alevilikte ise aynı şey, Allah-Muhammed-Ali üçlüsü için söylenmektedir. Yeni melake, yedi kat yer ve yedi kat gök, hem Alevi, hem Yezidi inancında yer alan değerlerdir.

Yezidilerde 40 pir ve 40 Şeyh var. Alevilerde, "*Kırk Kapı-Kırk Makam,*" "*Cemê Qılxerû* (Kırklar Cemi)", değişik yerlerde bulunan ve çocuğu olmayanların ziyaret ettikleri "*Çelderguş ziyaretleri*", yine bir ziyaret olan Munzur gözesinin "*40 Kani*" (Kırk Çeşme)'si ve *Xızır* (Hızır) ile birlikte dara düşenin imdadına yetişen *40 Aspar* (Kırk Süvari), bu rakamın

kullanılışına örneklerdir. Ehl-i Halq inancında ise, bunlara denk düşen *Kırk Güç* (Çehel-Tan ya da Çihıltan) mevcut.

Din adamları sıralamasında, Alevilerde pir ve rehberlerin piri olan Mürşid, Yezidilerdeki Şeyh'e, pir ve rehberler ise yine Yezidilerin Pir'ine denk düşmektedir. Yezidi pirlerinden Dr. Memo'ya göre, Yezidilerde Şeyh ve Pir'ler arasında hiyerarşik yönden bir fark yok, bunlar eşdüzeyde iki dinsel ünvandırlar. Yine ona göre, Pirlik kurumu Şeyhlik'ten daha eskidir. Pir, islamiyet öncesi inançlardan kalma iken, Şeyhlik islamiyetten sonra ortaya çıkmış.

Müritler, her iki kesimde de itaat eden (saygı gösteren) durumundalar ve bunlar normal halkı oluştururlar.

Yezidilerde Pir ve Şeyhler aynı soydan değiller. Kural budur. Ancak Alevilerde bu durum hayli karışık bir görünüm arzediyor. Dêrsim, Erzincan, Gımgım-Xınûs (Hınıs) ve Sivas yörelerinde, herhangi bir din adamlığı sıfatına sahip bulunmayan, normal halkın pirleri asıl olarak Kureşanlıdırlar. Aynı kesimin rehberleri de, yine esas itibariyle aynı aşiretin mensuplarıdırlar. Bazen aynı aileden birileri pirlik görevini yerine getirirken, birileri de rehberlik yapar. Ne var ki, bu kuralın istisnaları da mevcut. Örneğin, Batı Dersim'de yerleşik olan Şıxhesanan (Şeyh Hasanan) aşiret grubunun rehberleri, kendi aşiretinden bazı ailelerdir ki, bunların en tanınmışı ve etkili olanı Sêyh Rıza ailesidir. Demenan'larda Ali Axayê Arekiye ailesi, Plemuriye (Pülümür) bölgesindeki Tikmê Gole ile Nazımiye ilçesine bağlı Xarige (Harik)'deki Hemedê Rayveri ailesi de Kurêşanlı olmamalarına rağmen, rehberlik vasfına sahip ailelerdendir. 1994 sürgününden önce, asıl ismi Mamekiye olan

Tunceli il merkezinin kurulduğu yerin kuzeyine düşen Pilvank köyünde oturan Sılemanê Sırma ailesi de, Pilvank aşireti mensubu olmakla birlikte, Pir'dirler. Örnekleri çoğaltabiliriz.

Kürt Alevilerde, pirlik ile rehberlik görevlerinin aynı ailenin elinde toplandığı haller de vardır. Örneğin, aynı aile bir yöredeki talipler için pir iken, başka bir yöredekiler için rehber olabiliyor. Ya da aileden bazıları pirlik görevini üstlenirken, bazıları rehberlik yapıyor olabilirler. Bu duruma da, asıl olarak Kureşan aşireti içerisinde rastlanmaktadır. Maraş Elbistan yöresinden konuştuğum bazı kimseler, kendi pir ve mürşidlerinin aynı kişi ya da aynı ailenin iki ayrı mensubu olduğunu dile getirdiler.

Hem Yezidilerde ve hem de Alevilerde din adamlarının keramet sahibi, kutsal bir soydan geldiğine inanılır ve dinsel saygı da belli kişilere değil, kadın-erkek, büyük-küçük ayırımı olmaksızın sözkonusu soyun tüm bireylerine gösterilir. Yani dinsel hiyerarşinin üst katında yer alanla, bir alt katında yer alan arasındaki fark, normal bir görevlendirme farkı olmaktan öte, Tanrı katında daha değerli, daha üstün niteliklere sahip olmaktan ileri gelen bir farktır. Dinsel görevlerin bunlara verilmesi ise bu farkın; yani Tanrıya daha yakın olmanın bir sonucudur. Müritler; yani normal halk ise, bu yönden her hangi bir ayırıcı niteliğe sahip değil. Din adamları "Xas" (Has)'ı, Müridler ise "Xam" (Ham)'ı meydana getirirler.

Yezidilerde pir ile şeyh, yılda bir kez müridlerin evlerini ziyaret ederler. Bu ziyaret sırasında müridler onlara hürmet eder, elini öper ve kendilerine "rısım" (yıllık hak) verirler. Bu hak para, hayvan veya eşya şeklinde olabilir. Buna karşılık

şeyh ve pirler ise, müridleri için dua ederler. Bu kural, Alevi Kürtlerde de aynı şekilde işlemektedir. Mürşid, pir ve rehberlere yıllık gezi sırasında para, eşya, ya da hayvan şeklinde verilen hakka "çıralıx" (çıralık), onlar tarafından okunan duaya ise "Gulbang/gulvang" denilir. Ne var ki, kural yılda bir kez olmakla birlikte, bazan sözkonusu ziyaretler daha uzun bir süreyi alabilir. Alevilerde mürşidlerin, pirler kadar sık ve düzenli gezmedikleri biliniyor. Konuştuğum kişiler, Yezidilerde de Şeyhler'in bu durumda olduğunu dile getirdiler. Yine her iki kesimde de sözkonusu din adamlarının, belli durumlarda bir yıldan daha kısa bir süre ile mürid ziyaretine gitmeleri de mümkündür. Şeyh ve Mürşidler asıl olarak sıradan halkın oluşturduğu müridleri değil, pir ve rehberleri ziyaret eder, kendilerinden yıllık hak alırlar.

Her iki kesimde de din adamları ipe bakar, dua eder, okurlar. Müridler bunun kendilerine uğur getireceğine, kazayı-belayı atlatmalarına yardımcı olacağına ve hastalıklarını iyileştirici etki yapacağına inanırlar. Bu ipler genellikle farklı renklerden oluşur ve saça, omuz başlarına ya da boyuna bağlanır. Kimi hallerde ise cepde taşınır. Kâğıda bakmak aynı şekilde, dinsel kişilerin yine aynı amaçlarla başvurdukları bir yöntemdir. Bu türden ip ve kâğıtların evin belli bir yerinde bulundurulması, bir beze sarılarak direğe ya da duvara asılması da mümkün. Bunun uğur getireceğine inanılıyor. Ancak Yezidilerde kâğıt bakmak, sadece bazı şêxler tarafından yapılabilirken, Alevilerde mürşidin yanısıra pir ve rehberler de aynı şeyi yapabiliyorlar. Tabii ip bağlama, kağıt bakma türünden işler, her dinî kişi tarafından yapılmıyor. bu işi özel olarak bi-

len, tanrı veya melikeler tarafından kendilerine böyle bir yetenek verilmiş, meleklerle görüşüp konuşabilenlerce yerine getirilir.

Ne var ki, gerek Alevilerde ve gerekse Yezidilerde, dinî kişilerin fonksiyonunu sadece dinsel görevleri yerine getirmekten ibaret sanmamalı. Her iki kesimden de dinî kişiler, toplumsal yaşamda dirlik düzenlik sağlama, adaleti gerçekleştirme gibi görevlerle karşı karşıyadırlar. Ancak Alevilerde din adamlarının, dinî hizmetler dışında sosyal yaşama müdahale etmeleri, adil hizmetler yerine getirmeleri geleneği çok daha güçlüdür. Yezidi Pir ve Mürşidleri, bu gibi işleri zaman zaman görselerde, asıl görevlisi Mir'dir. Mir en üst düzeyde yönetici konumundadır. Tabii Alevilerde de dinî görevler dışında kalan bu işlerin, mutlaka din adamları tarafından yerine getirilmesi diye bir kural yok ama ağırlık olarak onların işidir.

Alevi dinadamları, halk arasındaik çelişki ve çatışmalara müdahale eder, anlaşmazlıkları kurallara uygun biçimde çözmeye çabalar, bunun için gerektiğinde yeni kurallar koyar veya haksızı cezalandırma yoluna giderler. Anlaşmazlıklar normal olarak yıllık geziler sırasında ele alınır ama gerekli hallerde bu amaca yönelik olağanüstü ziyaretler de yapılabilir. Alevilerde bu toplantıların ismi "cem'at"dır. Bu tür toplantılar, gerçek anlamda birer mahkeme niteliğine sahiptir. Taraflar burada karşılıklı oturur, görüşlerini ileri sürerler. Varsa ve gerekli görülüyorsa, şahitler de ayrıca dinlenir. Sonuçta toplantıyı düzenleyen birinci plandaki kişi, etrafındakilerin görüşlerini de alarak bir karara varır. Bu kararlar haklıyı ve haksızı belirler. Eğer her iki tarafın da kusuru varsa, bunun ne olduğu herkesin

önünde yüzlerine söylenir. Zarar sözkonusu ise bunun miktarı ve karşılanma biçimi de ayrıca belirlenir. İşlenen suçun ağır olması halinde, suçluyu tecrit cezasıyla cezalandırma (afaroz etme) yoluna gitmek de mümkün. Bu cezayı almış kişiye selam verilmez, evine gidilmez, konuk olarak eve kabul edilmez, niyazı, kurbanı alınmaz, saçı sakalı tıraş edilmez, ölüsünü gömmede kendisine yardımcı olunmaz vs.

Yezidilerde ise, afaroz cezası vermeye yetkili kişi Mir'dir.

Şêx Adi'nin türbesi Yezidiler için ziyaret yeridir. Kural olarak yılda dört kez ziyaret edilir. Bunların en önemlisi, Midali takvime göre 6 Ekim'de Cejni Cema nedeniyle yapılan ziyarettir. Dr. Memo, bu bayramın Mitra'dan kalma olduğunu söylüyor.

Şêx Adi türbesi, Irak Kürdistanı'nın Êsıvın (Şêyxan) bölgesinde, Geliyê Lalêş'tedir. Lalêş'de, Şêx'in türbesinden sonra gelen, yani daha alt kademede yeralan bir dizi ziyaret var. Örneğin, Êzi, Şêx Şems (Sêsıms), Nasırdın, Amadin, Şêx Mand, Pir Afat, Melek Fexrebi, Hegi Vêrıs ve Kerecal gibi...

Ancak Şêx'in tersine, sözkonusu ziyaretler Yezidilerin tümüne değil, her ziyaret belli kesimlere aittir. Başka bir deyişle her kesimin kendine ait saydığı ve bağlı gördüğü bir ziyareti var.

Alevilerde de yine durum aynıdır. Hızır genel niteliktedir, herkes için aynı ölçüde kutsallığa sahiptir. Kureş'in durumu yine buna yakındır ve onun köyü olarak kabul edilen Kureş Köyü (Dewa Kuresan/ Dwa Kurêsû ya da eski adıyla Zêve) genel olarak herkese ait kabul edilir ve merkezi ziyaret durumundadır. Yine Kureş'in oğlu Şah Haydar (Sahêyder)'in tür-

besinin bulunduğu kabul edilen Duzgın Bava da, buna yakın bir özelliğe sahiptir. Bunun ötesinde aşiretlerin kendilerine ait ziyaretleri var. Her aşiret kendi ziyaretini, kendisine birinci dereceden sahip olarak kabul eder. Örneğin, Dêsê Muxundiye (Muhundu Duvarı) Bamasur'ların Kalmem Karsanan'ların, Kalferat Arezan'ların, Zêle Haydaran'ların, Kalo Sıpê Çarekan'ların, Doli Bava Demenan'ların, Munzur Bava Şıxhasanan'ların sahibi ya da ilk elden ziyaretidir vs. Ne var ki bu durum, ziyaretlerden herhangi birine bağlı bir kesimin, kendine ait değildir diye öteki ziyaretleri kutsal olarak kabul etmediği, oraları ziyaret etmediği anlamına gelmez. Tersine, birinci elden sahipleri ya da koruyucuları olmasalar bile, öteki ziyaretler de yine kutsal olarak görülür, gerektiğinde ziyaret edilirler. Bu kuralYezidilerde de geçerlidir.

Ziyarete gitmeden önce, ziyaret yerinde veya döndükten sonra kurban kesilir. Yine ziyaret yerine, özel olarak hazırlanmış yağlı ekmek (Yezidilerde yumurta konulmasına karşılık Alevilerde bu yok), veya öteki yiyecekleri ziyaret yerine götürmek, oraya gelen insanlara dağıtmak, ya da ziyaretin bekçiliğini yapana teslim etmek, ortak olarak uyulan kurallardan bir diğeridir. Yezidiler, ziyaret yerine getirdikleri bu ekmeğe "Sawık" ismi verirken Aleviler "Niyaz" (Miyaz" ya da "Niyaz ekmeği (Nanê niyazi)" derler.

Sawık ile Niyaz kutsal ekmeklerdir ki, bu geleneğin Hıristiyanlıktaki kutsanmış ekmek yedirme geleneğiyle benzerliği dikkat çekicidir. Yezidilerde Sawıkê Sersalê (Yılbaşı), Sawıkê Miri ve Sawıkê Bêlındê olmak üzere üç ayrı Sawık vardır. Sawıkê Sersalê Rumi takvime göre 14, Miladi tavkime göre

ise 1 Nisan günü pişirilip dağıtılanıdır. Buna Serbala Mıriya (Ölülerin Yılbaşısı) da denilir. 25-27 Aralık günleri arasında da yine ölüler için yemek verilir ki, buna Bêlinde denilir. Bunun, Alevilerin Gaxan bayramı ile aynı tarihe rastgelmesi dikkat çekicidir.

Ölü hayrına yemek, Alevi Kürtlerde de biri ilkbahar, biri de sonbaharda olmak üzere iki kez verilir. İlkbahardakine Mezele Wedardene denilir. Bunun zamanı Şilan (Kuşburnu)'ın çiçek açtığı günlerdir ki, bu da genellikle Mayıs ayına rastlar. Beri taraftan bu periyodik olan bir gelenek değil, istisnaidir. Kural şu: Şayet yıl içerisinde o ana kadar aileden biri ölmüşse, bahsedilen günlerde onun için yemek verilir. Ayrıca maddi durumu iyi olanlar, bunun yanısıra mermerden mezar yaptırırlar ki, buna Kürtçe'nin Kırmancki lehçesinde, Türkçe'de Mezar beyazlaştırma anlamına gelen Mezele Sipi kerdene denir. O yıl ölen olmaması durumunda ise bu seremoniye gerek görülmez.

Kural olarak, her yıl yemek verme işi ise sonbahardadır. Ancak bunun belli bir günü yok. Herkes kendine uygun düşen bir günde ölüsü hayrına yemek verir.

Yezidiler'de ziyaretler Hac yerinde, yani Geliyê Laleş'de bir arada iken, Alevilerde ise oldukça dağınıktırlar. Genellikle her kesimin ziyareti kendi bölgesinde bulunur. Yezidilerde ziyarete gitme işi, Alevilere oranla daha merkezi ve sistematik bir durum arzediyor. Örneğin, günümüzde Şeyh Adi türbesini ziyaret etmek belli bir zaman kesitinde ve düzenli olarak yerine getirilen bir dini görevdir. Oysa Alevilerde, Kureş Köyü'ne ya da Duzgın Bava'ya yapılan ziyaretler aynı durumda değil.

İnsanlar genellikle kendine yakın olan, birinci eldeki ziyaretlerine giderler. Nişangâhlar, yani ziyaretlere bakan ve onları temsil eden yerler durumundaki yerler de kutsaldır. İnsanlar buralara uğradıkça yeri ya da nişangâh taşını öper, dua ederler.

Güneş ve ay hem Alevilerde, hem de Yezidilerde kutsaldır. Yine her iki kesimde de güneşin kutsallığı, aya oranla daha üstün bir dereceye sahiptir. İnsanlar bunlara bakar, dua ederler. Yezidiler güneş için "Roj"un yanısıra Şems, ona kutsallığını veren melaike için de "Şêxê Şems" adını takarlar. Alevilerde ise güneş, Tanrıya en yakın mertebedeki kutsal varlıktır, Muhammed'in nuru ya da Muhammed Ali'nin nuru diye de anılır. Her iki inançta da Güneş'in sahibi ya da melaikesi, ayınkinden daha üstün olarak kabul edilir. Güneş'in Sahibi'ni Aleviler Wayirê Roji/Tiji, Yzidiler ise aynı anlama gelen Xudanê Rojê diye isimlendirirler.

Haftanın belli günlerinde akşam ziyaretler/melaikeler için mum yakılır. Ancak Yezidiler bunu haftanın iki gecesinde; salıyı çarşambaya bağlayan gece ile Perşembeyi Cumaya bağlayan gecelerde yaparken, Aleviler sadece Perşembe gününün akşamı yapıyorlar. Yine her iki kesimde de belli günler uğurlu, belli günler ise uğursuz kabul edilir.

Yezidiler, her yılın 12. ayının 12, 13 ve 14. günlerinde Cêjna Rojiya, üç gün oruç tutar, bayram ederler. Bu geneldir. Buna ek olarak herkes, bir gün de kendi ziyareti ya da kendi sahibi olan melaike (xwediyê xwe ya da xudanê xo) için oruç tutar. Alevilerde kış aylarında tutulan iki oruç ve ardından kutlanan iki bayram var. bunlardan biri Gaxan, ötekisi ise Xızır (Hızır)'dır. Her iki bayramla ilgili bilgiler daha önceki bö-

lümlerde verildiğinden, burada ayrıca daha fazla üzerinde durmaya gerek görmüyoruz.

Gerek Yezidilerde, gerekse Alevilerde bıyık kesilmesi günah sayılır. Kirvelik ve musahiplik her kesimin ortak geleneklerindendir. Ne var ki Alevilerde Musahip, erkek tarafından belirlenir ve musahiplerden her birinin karısı da öteki tarafın (hem kadının hem de erkeğin) musahibi sayılır. Yezidilerde ise böyle olabileceği gibi, kadının kocasının musahibi olan kişinin karısını değil de başka bir kadını musahip olarak tutmaya hakkı var. Musahiplere her iki kesimde de Bırayê Axrete/Bırayê Axretê (Ahiret Kardeşi) denilir. Bunların hiçbir konuda ayrısı-gayrısı yoktur. Teorik olarak birinin malı ötekinin malıdır. Birbirlerine karşı hiçbir şekilde hile yapmamaları, birbirleriyle ilgili olarak kötü şeyler düşünmemeleri gerekir.

Kürt Alevilerde musahiplik, hemen hemen her yerde varolmakla birlikte, Türk Aleviler arasında bunun aynı ölçüde yaygın olmadığı anlaşılıyor.

Yezidilerde kural olarak, ayrı dinî tabakalardan olanların birbirleriyle evlenmemeleri esastır. Yani pirler, şeyhler, normal halktan insanlar karşılıklı olarak birbirleriyle evlenemezler. Her tabaka mensubu, kendi tabakasından biriyle evlenebilir.

Bugün yürürlükten kalkmış olmakla birlikte, aslında aynı kural Alevilerde de var. Kureşle ilgili söylencede de buna değiniliyor. Buna göre, Kurêş ailesinden kimse önceleri dışarıdan birisiyle evlenemiyor, dolayısıyla da çoğalamıyorlarmış. Sonraları nüfusları artsın diye bozuyorlar bu kuralı.

Düğün yapma gelenekleri aynı şekilde oldukça benzerlik göstermektedir. Gelin almaya giden kadınlar (Berbiye ya da

Berbû) her iki kesimde de var. Eve getirildiğinde gelin için evin bir köşesinde ayrılmış köşe, her ikisinde de "Pêruge" diye adlandırılır. Gelin ile damadın birleşmelerinden sonra pencereden silah sıkılarak etraf haberdar edilir. Yine gelinin eve kız olarak geldiğinin kanıtı olan çarşaf gösterme usulü de her iki kesimde var.(*)

YEZİDİ BAYRAMLARI

Yezidiler'in önem verdikleri dört dini bayramları var. Bu bayramlara cemaat dışından gelen yabancılar da katılabiliyor. Yezidilik bir sır dini olduğu için, tapınaktaki gizlitapımlara, bu tapımlar sırasındaki seremonilere cemaat dışından olan katılamıyor. Ama böylesi seremonilerin, örneğin Melek Tavus tapımlarının olduğu biliniyor.

Yılın ilk bayramı Nisan ayının ilk Çarşamba günü başlayan Sarisal (Kürtçe Yeniyıl)dır. Bu bayram, Yezidilerin Newroz'u olarak da tanınır. Kışın bittiği ve baharın başladığı andan itibaren onüç gün sürer.

Yeniyıl bayramı, Yezidiler'in yaşadığı her köyde ve yerleşim biriminde kutlanıyor. Bu bayramın ön hazırlıkları arasında aile mezarlarını ziyaret etmek de var. Mezarları çevreleyen taşların üzerine, oradan yolu geçenlerin yemesi için, içinde kuru üzüm, kuru incir, çeşitli çörekler ve paskalya yumurtalarının bulunduğu tepsiler konur. Paskalya yumurtaları, renkli dekoratif figürler, geometrik şekillerle bezenmiştir. Gece yarısı ölenlerin ruhlarının, mezarlarını ziyaret ettiğine, mezarla-

*) Dersim'de Alevilik, s. 171-180.

rın yanından meleklerin geçtiğine inanılır. Mezar başına bırakılan yiyecekler, ölenin mezarına yiyecek veya hayattayken en sevdiği eşyanın konulması gibi adetler, Yezidilik inançlarının temelini oluşturan ruhların bir bedenden çıkıp, başka bir bedene göç etmelerinin pratiğe yansımasıdır.

Yeniyıl bayramı, Laliş'in doğusundaki Başiki ve Bahzani köylerinde çok coşkulu geçer. Emir ve ailesinin refakat ettiği Baba Şeyh töreni başlatır. Yerel bir aziz olan Şeyh Muhammed'in, Emir ailesinin atalarından olan Melki Miran'ın türbeleri ve diğer türbeler ziyaret edilir; uzun dualar okunur. Melek Tavus standardlarından biri köy meydanına getirilir, üzerindeki örtü indirilir; Melek Tavus standardının açılması şenliğin başladığını gösterir. Bayram süresince yapılan at yarışları en büyük eğlencelerden biridir. Bu at yarışlarına çoğu zaman Musul'dan gelen misafirler de katılır.

Sincar dağlarındaki tören, Hilmeran tepesindeki Şerafeddin türbesinin çevresinde başlar. Gece göğe fırlatılan hava fişekleri Yeniyıl'ın başladığını müjdeler.

Yalnız Laliş'te kutlanan ikinci bayram, Temmuz'un 18'inden 21'ine kadar, üç gün sürer. Şeyh Adiyy bayramı veya kırkgün bayramı olarak bilinir. Yaz orucunun tamamlandığı günün ertesinde başlar. Baba Şeyh ve Koçaklar, Şeyh Adiyy'in de aynı orucu tuttuğunu anarlar.

Yılın en önemli bayramı, yedi gün süren Cemaat Bayramı'dır. Şeyh Adiyy'nin biraraya getirdiği ilk cemaatın anısını tazelemek için yapılır. Eskiden 23 Eylül'den 30 Eylül'e kadar süren bu bayram, 19. yüzyılda 5-13 Ekim ve 20. yüzyılda da 6-13 Ekim tarihleri arasına alınmıştır. Yezidi inancına göre bu

bayrama katılmak, her Yezidi için borçtur. Çeşitli aşiretleri temsil eden çok sayıda heyet, eğer politik ve ekonomik koşullar el veriyorsa, her yıl katılırlar.[31]

YEZİDİLERDE NAMAZ

Yezidiler'de namaz, sabah ve akşam kılınır. Namazdan önce eller ve yüz yıkanır. Sabahleyin dışarı çıkılarak, sarılığının belirgin olduğu sırada güneşe karşı ayakta durulur ve üç defa eğilmek suretiyle ona selam verilerek şu dua okunur:

"Güneş üstüme yükseldi. Ey sefil kişi, kalk da ibadetini yap. Allah birdir ve Şeyh Adiyy Allah'ın dostudur. Selam Şeyh Adiyy! Gökkubbenin altında o bulunmakta ve Yezidi soyunun Şeyh Adiyy'nin kolları arasından çıktığına tanıklık etmektedir..."

Bundan sonra, ilk ışınların değdiği yeri öper ve toprağa Şeyh Adiyy'nin ziyaretgâhını temsil eden bir taş diker, onu üç defa çevirir. Bunu yaparken başka bir dine bağlı hiçbir kimseye bakmayacaktır.

Akşam da güneşin batışı sırasında ona karşı durulur ve duası okunur. Yezidiler ibadetlerini başkalarının görmesini istemezler. Başkalarının yanında ibadet etmek zorunda kalırlarsa, ellerini güneşe karşı çevirip gözlerine sürerler; böylece namazlarını kılmış olurlar.

Şunu önemle belirtmeliyiz ki Yezidiler, hiçbir zaman güneşe tapmazlar, sadece ona saygı gösterirler.

•

---

31) Yezidilik ve Yezidilerin Kökeni, s. 96-68.

YEZİDİLERDE ORUÇ

Yezidiler'de oruç; özel ve genel olmak üzere iki çeşittir. Özel orucu din adamları tutarlar. Bunlar, yirmi gün Aralık, yirmi gün de Temmuz aylarında oruç tutarlar. Genel oruç, her-Yezidi'nin Aralık ayının başından itibaren üç gün süreyle oruç tutmasıdır. Oruç, sabahleyin güneşin sarılığının görülmesiyle başlar ve akşam gün battıktan sonra sona erer. Gün boyu yemek içmek yasaktır. Ancak herhangi bir oruçluya bir şey ikram edilirse geri çevrilmez, yenir veya içilir. Ayrıca Hızır-İlyas için üç gün oruç tutmak adeti de vardır.[32]

YEZİDİLERDE ÖLÜM veya "Lıbas Guherin"

Yezidiler "ölüm" kelimesini pek sevmezler. Öldü kelimesi yerine, genelde "lıbasê xwe guheri" derler. Cümleyi tam karşılığıyla Türkçeleştirdiğimizde, "elbisesini değiştirdi" anlamı çıkar. Ancak ifade edilmek istenen, "ruhun bedenden ayrılması"dır.

Yezidi inancına göre bedenden ayrılan "ruh", eğer dindar ve Allah korkusunu yüreğinde taşıyorsa, iyi bir canlının bedeninde yaşamına devam eder. Bu bir şêx veya pir olabileceği gibi, topluma yararlı bir başka canlı da olabilir. Eğer "ruh" günahkârsa, topluma yararsız vahşi bir canlının bedeninde yaşamına devam eder.

Cennet ve cehennem konusunda, Yezidilerin inancıyla İslamiyet arasında benzerlikler olmasına rağmen, ölen kişinin

32) Yezidilik İnancı, s. 99-104.

defnedilmesi konusunda farklılıklar görülmektedir. Daha önceleri Yezidiler, ölülerini en güzel elbiseleri ve en değerli eşyaları ile gömerlermiş. Günümüzde ise, ölülere sadece en güzel elbiseleri giydirilir. Bunun nedenini yaşlı bir Yezidi bize şöyle ifade etti:

"Ölülerimizi çıplak ve varlıksız olarak Allah'ın yanına göndermek istemiyoruz. En yüce makama saygımızı ifade etmek zorundayız. Onun içindir ki, ölülerimizi en güzel elbiseleriyle gömeriz."

Ölen kişinin mezarını hazırlamak veya gömme işleminden sonra mezara toprak atmak, Yezidilerde de hayırlı bir iştir. Öte yandan ölen kişinin yüzü, İslami inançtan farklı olarak güneşe dönüktür.

Ayrıca ölen kişinin ardından 3., 7. ve 40. günlerde dinî ayinler de yapılır. Yas ise, mezarın hemen başında "qubbe" denilen yerde başlar. Öte yandan Yezidiler, adına "Bêhn lê tê" ya da "Bêhn hılda" dedikleri ölü kokusunun ruhuyla yaşadığını veya kaybolmadığını sembolize eden, yeni bir dinî tören de yapmaktadırlar. Bu törende çeşitli yemekler ve "Sewık' denilen yağlı ekmek yapılarak, fakirlere dağıtırılr.

Ölen Yezidinin başında, herhangi bir şêx ya da Yezidi piri tarafından, "Qewylê Ser Merg" denilen ve yaklaşık 50 dörtlükten oluşan Kürtçe bir beyit okunur. Bunun dışında "Mecir û Qewal", "Qewlê Musa Pêxember" denilen Kürtçe beyitler de okunur.(33)

Yezidiler, büyüklerinden birinin vefatında büyük bir eleme, üzüntüye gark olup, günlerce yas tutarlar. Ölünün kıymet-

---

33) Yezidiler üzerine.

li elbiselerini bir ağaç parçasına (odun, kütük) giydirip, çeşitli kokular da sürüp süsledikten sonra etrafında dönerler. Bu arada davul ve zurna çalarak, ölünün iyiliklerinden bahisle, hazin nağmeler taganni ederler. Ağlayarak ve çığlıklar atarak üst başlarını yırtar, yüzlerine de tırnak atıp çizerler.

Bu tören üç gün kadar devam eder. Bazan da cenaze bir günden fazla bekletilmeyip "Şeyh" tarafından yıkandıktan sonra, kendilerince yapılması gerekli olan bazı işler daha yapılır. Mesela cesedin bazı uzuvlarına pamuk konulduğu gibi, gözlerine ve kalbinin üzerine Şeyh Adiyy'nin türbesinin toprağından yoğrulmuş çamur sürülerek doğu yönüne çevrilir ve gömülür. [34]

Ölen erkekse, başının altına bir taş yerleştiriliyor, ölen kadınsa hem baş altına hem de ayak ucuna birer taş yerleştiriliyor. Mezarın üstü örtülmeden önce, bir parça peynir ve bir parça ekmek bırakılıyor.[35]

Bundan sonra; üç gün sıra ile, yedinci ve kırkıncı gün ile ölüm yıl dönümünde Yezidi yoksullarına yiyecekler ve sadakalar verilir. Ayrıca kurbanlar da kesilerek dağıtılır.[36]

Yezidilerde Ölüye Okunan Telkin Duası

Yezidilerde ölü gömüldükten sonra, mezarın üzerinde, din görevlisi tarafından "telkin" adı verilen bir dua okunmaktadır. Diğer Müslümanlarda "Arapça" olarak okunan bu telkin, Yezidiler'de Kürtçe (=Kurmançça) olarak okunmaktadır.

---

34) Yezidilik İnancı, s. 113.
35) Yezidilik ve Yezidilerin Kökeni, s. 66.
36) Yezidilik İnancı, s. 113.

Elimizdeki mevcut bulunan Kürtçe "Telkin duası" şu şekildedir.

Mürit kişi! Altın ağaç, üstün ağaç.
Gelecektir üzerine Melek Azrail ve Cebrail.
Sana soru soracak ve cevap alacak. Sakın tasalanma

Mürit kişi! Telkin güçtür.
Gelecektir üzerine Münker ve Nekir melekleri!
Hangi dinden olduğun sorulacak.
Sen Yezidi olduğunu söyle.
Musa Peygamber ile Turesin dağına çıktım.
İsa Peygamber ile Kudüs ve Halil'e gittim.
Muhammed Peygamber ile Mekke ve Medine'ye gittim.

Mürit kişi! Altın taş, üstün taştır.
Gelecektir üzerine Azrail ve Cebrail.
Önlerine Müshafhareş, ekmek ve peynir koy.
Eğer bunlarla yetinmezlerse onları fakirin bastonu ile kovala.

Mürit kişi! Önce konuşuyordun, sonra da konuş.

Mehdi kalkacak, ezanları ve çanları kaldıracak, cami, kilise ve (qadî)leri yıkacak; kimse İsa, Musa ve Muhammed adına ant içemeyecek.

Herkes Sultan Yezid ve Sultan Hadi (Adiyy) adına ant içecek.

Amir, amin Tanrı dinin yardımcısıdır.[37]

---

37) Hawar. Sayı 49. 1942. s. 4.

YEZİDİLERDE VAFTİZ GELENEĞİ

Anahita, tanrı Mitra ile görülen bir tanrıça idi. Avesta dininin önceden gelen tanrıçalarından biri olan Anahita, suyun ve tüm ırmakların tanrıçasıdır. Anahita adı, temiz anlamındadır. O, suyun temizleyici özelliğine sahiptir. Bu adın taşıdığı temiz ve temizlik, dini anlamda bir temizliktir. Buradaki temizleyici su, leke ve kiri çıkaran su değildir. Bu su, kendi yaşam verici gücünü, onunla ilişki kuran kişilere sunan sudur. O, temizlerken hiçbir şeyi yok etmez. Aksine kendinden birşeyler verir. Çünkü Avesta'daki temizlik; düzeltmek, yaşamın emrine sunmak anlamına gelmektedir. Anahita temizleyicidir. O, temiz olmayanı temizlediği için değil, su tanrıçası olarak yaşam düzenini (Yazo-da) gerçekleştirdiği ve varlığını bütün yaradılışa sunduğu için ondan temizleyici olarak söz ediliyor. Anahita'nın, ana kucağındaki çocuğu temizlediği kabul ediliyor. O, aynı zamanda erkeği ve kadını, evlilikte temiz olmaları için temizlemektedir. Anahita; yeni doğan çocuğu ve evlenen kadın ve erkeği, hıristiyanlıktaki vaftiz olayı gibi vaftiz ediyor. ...[38]

Yezidi toplumunda çocuk doğduktan sonra, kırk gün sonra Şeyh veya Pir tarafından Laliş'teki ayazmadan alınan kutsal suyla vaftiz ediliyor; eğer çocuğun doğduğu köy Laliş'e uzaksa, içine Şeyh Adiyy'nin türbesinden alınan tozun karıştırıldığı birsuyla vaftiz ediliyor. Bazı yerlerde vaftiz için kırk gün beklenmiyor. Doğumdan birkaç hafta sonra çocuk vaftiz ediliyor.[39]

---

38) Kürtlerin Din Kültürü Tarihi. s.64-65.
39) Yezidilik ve Yezidilerin Kökeni. s. 65.

4 • Şeyh Adiyy Yezidilerle İlişkileri

XIII. yüzyılın sonlarına doğru; gerek Şeyh Adiyy yandaşlarının bağlanmış olduğu reislerin iradesizliği nedeniyle halk arasında bir takım fikir ayrılıklarının belirmesi, bunun yanı sıra eski boş inanç ve inançların terk edilmeyip rağbet görmekte devam edegelmesi ve gerekse Orta Doğu'da Müslümanlar arasındaki düşünce ayrılıklarının yol açtığı siyasi gelişme ve gruplaşmalar, bu topluluğu da önemli ölçüde etkiledi.

Aslında büyük ve kitaplı dinlerin hiçbiri, zaman içinde eski Cahiliye devri dinlerinin bıraktıkları kalıntıların saldırılarından kurtulamamışlardır. Halk tabakasının, eski dinlerinin gelenek ve göreneklerinin bazılarından ayrılmadıklarını bütün kitaplı dinlerin tarihleri göstermektedir. Halk tabakası ilahi di-

ni öğreten peygamberlerinden zaman bakımından uzaklaştıkça, eski Tanrıya ortak koşan dinlerinden kalma boş inançlarını, hatta ayinleri canlandırmışlar, nihayet işi putperestliğe kadar götürmüşlerdir... Bu kavimlere Allah tekrar peygamberler göndermiş ve doğru yola çağırmıştır. Peygamberlerin öğrettikleri dinin esaslarına sadık olan din bilginleri her yerde bu boş inançlarla mücadele etmişler, bunların kutsal ilahının dinin talimatına aykırı olduğunu, bunlardan çoğunun müminleri küfre ve tanrıya ortak koşmaya kadar götürdüğünü anlatmaya çalışmışlardır. Bu din adamlarından bazıları, boş inançlarla mücadelede yetersiz kalmışlardır, vaazları ile kaldıramadıkları bazı boş inançları, siyasi veya kişisel çıkar düşünceleriyle, "kitaba uydurmak" aymazlığı içine düşmüşlerdir.

Dinler tarihinde buna dair pek çok misaller vardır. Hz. İsa'nın öğrettiği ilahi dinin müminleri, peygamberlerinden üç dört asır geçer geçmez kutsal dinlerini eski Roma ve Yunan paganizmi ile doldurmuşlardır. Hıristiyan din bilginleri bu paganizm (=çok tanrıcılık, putperestlik) kalıntılarıyla mücadelede yetersiz kalarak, bunların çoğunu Hıristiyanlık bakımından açıklamışlar, inanç kitaplarına ve ayinlerine sokmuşlar ve böylece İsa Peygamber'in öğrettiği ilahi dinden uzaklaşmışlardır. Yahudiler için de aynı şeyleri söyleyebiliriz. Yine Müslüman kavimlerde de bir çok boş inançlar, İslam dininin emirleri imiş gibi yerleşmiştir. Bazı dinlere mensup olan kavimler Müslüman olduktan sonra, bu boş inançlar çoğalmaya başlamıştır. Cahiliye devrinin kalıntıları olan bu boş inançlar, dinler tarihi araştırmalarından anlaşıldığına göre, ilahi gerçek ve son din (islam) için her devirde bulaşıcı bir "sosyal hastalık"

olmuştur. Gerçek din bilginleri her devirde bu boş inançlarla mücadele etmişlerdir. Gerçek din bilginleri yerine cahiller geçtikçe, boş inançlar bulaşıcı hastalık gibi yayılmaya devam etmiştir. İşte "Yezidilik" düşüncesi, buna tipik bir misaldir.[40]

ŞEYH ADİYY'NİN YAŞAM ÖYKÜSÜ

Yezidi dininin "peygamberi" ve "kurucusu" olarak bilinen Adiyy bin Misafir 1075 yılında, Lübnan'da, antik Baalbek'in güneyinde ve Bekaa vadisinin batı yamaçlarında kurulmuş olan Beyt Far/Kirbet Kanafar köyünde doğdu.

Babası Misafir bin İsmail, soyu Emevi Halifesi Mervan el-Hakim'e dayanan bir din adamıydı. Annesi Yezda adını taşıyordu. Adiyy'nin babasının türbesi, Bekaa vadisine bakan bir yamaçtadır. Ailenin evinin yıkıntıları türbenin aşağısında ve annesinin ve kızkardeşinin mezarları da, türbenin yanındaki meşe ağıcının dibinde duruyor.

Selçuklular'ın Bağdat'ı istila ettikleri 1055 yıllarında. kentteki hukuk ve ilahiyat öğreten medreselerde, Ebu Amit el-Gazali'nin yol gösterdiği okutmanlar ders veriyorlardı. El-Gazali Sufi'ydi; vaazlarıyla, müridlerinin çalışmalarıyla Sufilik öğretisini yayıyordu. Adi bin Misafir gençliğinde Bağdat'a giderek, El-Gazali'den ve diğer Sufi okutmanlardan dersler aldı. Bu yıllardaki medrese arkadaşlarından biri de, sonradan Kadiri tarikatını kuracak olan Abdülkadir el-Geylani idi.

---

40) Yezidilik İnancı, s. 58-59.

Adiyy bir süre sonra Bağdat'dan ayrılarak, Musul'un güneydoğusundaki, bir zamanlar ünlü Hıristiyan asketlerinden İth Alaha'nın yaşadığı Kutsal Laliş vadisine gitti.

O yıllarda Hakkarili Kürt aşiretlerinin yerleştiği bu dağlık bölge, Ortodoks İslam'ın gazabından kaçan ünlü Sufiler'in sığınağı olmuştu. Ölümünden sonra evliya mertebesine çıkan Ebu el-Hasan Ali (ö.1093), Adiyy'ye ilk Sufilik cübbesini giydiren el-Mambici ve öldükten sonra bedenini Adiyy'nin yıkadığı Ebu el-Vefa el -Halvani buraya sığınan Sufiler'den yalnız bir kaçıydı.

Adi bin Misafir 1116 yılında, medrese arkadaşı Abdülkadir el Geylani ile hacı olmak için Mekke'ye gidişinin dışında, yaşamının sonuna kadar Laliş vadisinde ve Laliş'te yaşadı. Arada ovaya iniyordu ve burada yaşayan köylülere vaaz veriyordu. Hakkarili Kürtler'in yoğun olduğu bu yörede, dini bir cemaatin lideriydi ve Şeyh Adiyy adıyla tanınıyordu. Eski Şamlı lakabını, el-Hakkari, Hakkarili ile değiştirmişti.

Zaman içinde Şeyh Adiyy, mucizeler yapan bir kişi olarak tanındı. Şeyh Adiyy'nin yarattığına inanılan çeşitli mücizelerden biri, Trablus'taki Haçlı kalesinde bulunan kırk Müslüman esiri kurtararak, onları bir gece içinde Nusaybin'e getirmesidir.

Her gece Kur'an-ı iki kez hatmettiği söyleniyordu. Dağ yamaçlarında yetişen yabani üzümlerden, böğürtlenlerden başka bir şey yemiyordu: müridlerinin yetiştirdikleri pamuktan örme giysiler giyiyordu. Kısa aralıklarla uzun süreli oruç tutan Şeyh Adiyy için, "Dua etmek için başını eğdiği zaman, beyninin kafatasının içinde devinirken çıkardığı sesler"in duyulduğu söylenir.

Şeyh Adiyy'nin ünü ve yaptığı mucizelerin öyküleri yayılıyordu. Uzaktan yakından, Şeyh Adiyy'den feyz almak için gelenlerin sayısı da artıyordu.

Şeyh Adiyy'nin Sufi öğretisi dört risalede ve bazı ilahilerde toplanmıştı. Bunların hepsi de Arapça yazılmıştı. Bu risaleler Ortodoks İnan (15 yaprak), Ruh Nasıl İyileştirilir? (3 yaprak), kısa bir risale olan Halife'ye Uyarılar ve Şeyh Kayd'a ve Diğer Çömezlere Uyarılar'dır.

Bu son risalede, İsa'nın oruç tutmanın erdemleri üzerine verdiği bir vaazdan alıntılar yapılmıştır. Risalelerde esas olarak, geleneksel İslam inancına bağlı düşüncelerin yanı sıra, ortodoks öğretinin yenileştirilmesi, yaşamın çile ve duayla güzelleşeceği, böylece tanrıya erişmenin kolaylaşacağı öğretilmektedir. Bu risalelerin hiçbiri Yezidiler tarafından onaylanmamıştır.

Şeyh Adiyy tarafından yazılan risalelerin toplu metni 1509'da, Şam'da hattedilmiş bir kopyasıyla günümüze kadar gelmiştir. Bu toplu metin şimdi Berlin Devlet Kitaplığı Arşivi'ndedir. İlahilerinden biri aynı kitaplıkta, ikisi British Library'dedir. 1934'te Cebel Sincar'da bulunan bir şiiri de, ABD'deki Amerikan Kongresi Kitaplığı'ndadır.

İslam yorumcuları 13. ve 14. yüzyıllara kadar, Şeyh Adiyy'nin öğretilerinin İslam'a uygunluğunu kabul ediyorlardı. Yalnız bu dönemde, Şeyh Adiyy'ye atfedilen Arapça yazılan Kitab el-Cilve(Tanrısal Açıklama Kitabı) ve Mushafa Reş (Siyah Kitap) kutsal sayılan iki kitabıdır.

Daha sonraki yüzyıllarda Müslüman din adamlarının Şeyh Adiyy'ye ve öğretilerine karşı tavırları değişti. Berlin'deki dört risaleden birinde Adiyy'nin adının acemice silinerek, ye-

rine Adyy'nin Bağdat'taki medrese arkadaşlarından olan ve kendi adını taşıyan Rifai tarikatının kurucusu Ahmed bin Ali el-Rifahi'nin adının yazılmış olduğu görülüyor.[41]

Şeyh Adiyy; Şam, Halep, Musul ve Bağdad gibi beldelerde ömrünün ilkyarısını geçirdi ve bu arada pek çok mana pirleriyle tanıştı. Sonradan Hıcri 500 yıllarında Hakkari'ye geldi ve Laleş denilen yerde kendisine bir zaviye (tekke) yapıldı. Şöhreti gittikçe artarak ufukları tuttu. O ve zaviyesi halkın tazimle ziyaretine sebep oldu...

Şeyh Hammad ed-Debbas, Şeyh Ukeyl El-Muncibi, Ebu'lVefa El-Hulvani, Ebu'n-Necib Es Sühreverdi, Ebu Bekir bin Abdülhamid Eş-Şeybani, Şeyh Ömer El-Kays, Ebu Muhammed Es-Sumbuki, Suveyt Es-Sencari, Macid El-Turki, Şeyh Reca El-Barustaki, Şeyh İsmail Et-Tunusi, Şeyh Ömer El-Kabisi, Şeyh Muhammed bin Reşa, Şeyh Ali El-Müttevekkil gibi alim ve sufilerle sohbet etti, dostluk kurdu.[42]

Şeyh Adiyy din kitaplarını Arap dili ile yazmıştır. Oysa din dilinin halkın dili olması gerekir. Yezidiler Kürtçe konuşur ve Kürtçe düşünürler. Dilleri Kürtçe olan Yezidilerin, din kitaplarının da Kürtçe olması gerekirdi. Üstünde düşünülmesi gereken konu, Şeyh Adiyy'nin Arapça yazılmış bu kitaplarının ne kadar Yezidi din kitapları olduğudur. Konunun bir başka ilginç yanı, Şeyh Aidyy'nin Müslüman olmanın beş koşulundan biri olan "hac" görevini yapmış olması ve ölünceye dek Müslüman kalması ve Arap kökenli, yani Yezidi dininin Müslüman bir şeyhidir.

41) Yezidilik ve Yezidilerin Kökeni. s. 9-12.
42) Yezidilik İnancı, s. 31-32.

Yezidilik konusunda araştırma yapan Lescot'a göre: "Şeyh Adiyy'nin öğretisi İslamiyet ilkelerinden ayrılmaktadır. Şeyh Aidyy, 'Tanrı'nın her şeye kaadir göksel güç olduğu' yorumunu getirmektedir. Şeyh Aidyy'e göre unutulmaması gereken konu, şeytan ve kötülüğün yaratıcısı tanrıdır. Eğer şeytan ve kötülükler tanrı tarafından yaratılsaydı, bunların tanrının iradesi dışında, bağımsız olmaları gerekirdi. Bu da, tanrının güçsüzlüğü sonucunu doğurur. Oysa tanrı herşeyde güçlü ve yeterlidir. Yani eski deyimle kaadiri mutlaktır." Bu görüşüyle Şeyh Adiyy, Zerdüştlük öğretisine aykırı savdadır. Zerdüştlükte eğer tanrı en iyisi ise, belki de en güçlüsü değildir, eğer güçlü ise bütün yönleriyle iyi olamaz. Zerdüşt mitolojisinde ve Zerdüştlüğün esasında tanrı bütün yönleriyle iyidir. Bütün kötülük, acı, elem ve ölüm şeytanlardan kaynaklanmaktadır.

Şeyh Adiyy M.S. 1162 yılında 90 yaşında öldü. Laliş vadisinde gömüldü. Layard'ın izlenimlerine göre Şeyh Adiyy'nin türbesi dar bir vadide, daha doğrusu bir boğazda bulunuyor. Her iki yanında yalçın kayalıkların yükseldiği bu boğazın, küçük bir ırmak dışında tek bir giriş yolu var. Türbe geniş bir avlunun ortasında inşa edilmiş. Ortadaki büyük sütunlar ve kemerlerle çevrili salonun ortasında, kaynağı uzaklarda, kayalıklarda olan bir pınarın suyuyla beslenen bir havuz var. Salonun gerisinde daha küçük ve Şeyh Adiyy ile bir başka birinin sandukalarının bulunduğu iki yapı görünüyor. Havuzdaki suya büyük bir saygı gösteriliyor ve suyun Zemzem pınarından geldiğine inanılıyor. Çocuklar bu havuzda vaftiz ediliyor ve sudan diğer bazı kutsal amaçlar için de yararlanılıyor.

Şeyh Adiyy'nin sandukası, Müslüman evliyalarında görüldüğü gibi, büyük ve dörtköşe ve üzeri alçıyla sıvanmış; ayrı-

ca sanduka, işlemeli bir örtüyle örtülmüş. Sandukanın bulunduğu bölmenin iç duvarına, küçük bir kandilin aydınlattığı Kur'an'ın ikinci suresinden alınan Ayet el-Kürsi'nin işlendiği bir kuşam asılmış.

Yapının iki yanındaki beyaz kuleler, yapıyı saran ağaçların arasından sevecenlikle yükseliyorlar. Kulelerin koni şeklindeki uçlarına yaprak altından süslemeler işlenmiş; kulelerin ivmeli yapısı ışığın ve gölgelerin hoş bir biçimde yer değiştirmelerini sağlıyor. Türbe kapısının iki yanındaki duvarlara arslan, balta, insan, güneş, tarak motifleri işlenmiş. Kapının yanındaki duvara oyulan siyah renkli bir yılan motifi, daha iyi ve net görülüyor. Bu sembollerin özel bir anlamı olduğunu tahmin etmeme rağmen, Şeyh Nasır'dan birkaç yüzyıl önce türbeyi onaran Hıristiyan ustaların, kendi beğenilerine göre bu süslemeleri yaptıklarından başka bir açıklama gelmedi. Yapının daha birçok yanında balta ve tarak motiflerinin bulunduğuna işaret ettim. Ama bana bu motiflerin, yalnız yapı onarılırken yardım edenlerin veya bağış yapanların isteklerinin yerine getirilmesinden başka bir şey olmadığı söylendi.

İç avlunun ortasındaki bir asmanın altında dört köşe, alçıdan yapılmış bir kutu var. Bu kutuya Aziz'in türbesinden alınan topraktan yapılan, küçük mileler doldurulmuş. Bu mileler gelen hacılara dağıtılıyor veya satılıyor. Kötü ruhlara ve hastalıklara karşı çok etkili olan kutsal relikler olarak görülüyor. Yalnız belli rahipler ve eşleri türbeyi çevreleyen binalarda oturuyorlar. Bu rahipler, bu kutsal tapınağın korunması ve temiz tutulması için seçilmişler. Bağlı oldukları aşiretler onlara yiyecek getiriyor ve toplanan paralar da onlara veriliyor.

Avlunun dış duvarlarına bitişik, alçak küçük dükkânlar, hacıların bayram sırasında alışveriş yapmaları için kurulmuş. Sayısız dev ağaç, açıklığı ve türbeyi gölgelendiriyor. Yapının çevresindeki dar kanallardan serin, taze pınar suyu akıyor.

Hemen hemen öğleye kadar etraftaki kalabalıkla birlikteydim. Daha sonra Şeyh Nasır ayağa kalktı; ben de onu izledim ve tapınağın dış avlusuna girdik. Önden gelen Şeyhler ve Kawallar havun etrafına oturmuşlardı ve flüt va davullarla yapılan müziği dinliyorlardı.

Yaşamımda bu kadar canlı ve pitoresk bir sahne görmemiştim. Hacıların bir kısmı ağaçlara çıkmışlar, oturmuşlardı. Uzun bukleli saçları, insanın içini okuyan bakışları ve düzgün yüz çizgileriyle esmer Sincarlılar hemen göze çarpıyordu. Harmaniyelerinin etekleri rüzgârda uçuşuyor, omuzlarına astıkları tüfekleri sallanıyordu. Daha sonra Koçaklar, eski Adıebene'nin dağ biçimindeki yüksek höyüklerinde ve ovadaki çadırlarında yaşayan göçebe aşiretler geldiler. Erkeklerin canlı renklerle bezeli ceketleri ve renkli sarıkları ve bellerindeki kuşaklarının arasına yerleştirdikleri işlemeli tabanca ve hançerleri; kadınların işlemeli ipek entarileri göz alıyordu. Saçlarının örgüleri omuzlarından aşağıya akıyordu ve kır çiçekleriyle bezenmişti. Alınlarındaki alınlıklar, altın ve gümüş paralarla kaplanmıştı. Uzun ipliklere taktıkları inciler, renkli boncuklar, metal paralar ve işlenmiş taşlardan yapılmış boyunluklar gerdanlarını kaplıyordu.

Gelen gruplar tüfek atışlarıyla karşılanıyor ve bu atışlardan kimlerin geldiği anlaşılıyordu. Yeni gelenler kendilerine ayrılan yere geçmeden önce, havuzun yanına gelip, silahlarını bırakıyor-

lar ve sonra da Şeyh Nasır'ın, Hüseyin Bey'in ve benim elimi öpüyorlardı. Daha sonra oradaki rahipleri de selamladıktan sonra, dağ yamacında, kendileri için ayrılmış yerlerine gidiyorlardı.

Kutsal vadiye gelmeden önce, kaynağı dağda olan ırmakla yıkanmışlar ve giysilerini de yıkamışlardı. Doğu'da daha önce temizliğe bu kadar dikkat eden, benzeri bir topluluk görmemiştim. Beyaz renkli giysilerinde en ufak bir leke bile yoktu.

Öğleden sonra Hüseyin Bey ile beraber dans edenleri izledik. Havuzun önündeki ufak alana toplanan gençler, biraz Arap Dabka'sına, biraz da Kürtlerin Çopi oyununa benzeyen toplu bir dans gösterisi sundular. Diğerleri ise müzik eşliğinde toplu türküler söylediler. Kendi halk oyunlarını oynayan bu gençlerin görebileceği her yer dolmuştu. Ağaçların başımızın üzerindeki dalları bile küçük çocuklar tarafından ele geçirilmişti. Küçük bir çocuk ince bir dalın hemen hemen ucuna kadar tırmanmıştı ve dal da tam benim başımın üzerindeydi. Başımı kaldırıp bakar bakmaz, gelen tehlikeyi gördüm ve eğer bu küçük şeytan... dedim ve sonunu getiremedim. Aslında Doğu'da böyle kurnaz, afacan çocuklar için kullanılan bir sözcüktü bu, ama geç kalmıştım, ağzımdan çıkmıştı bir kere. Sözcüğü tam da kullanmamıştım, ağzımda boğulmuştu, ama etkisini hemen gördüm. Çevremdeki insanların yüzlerindeki o neşeli ifade birdenbire değişivermişti. Bana yakın olanlar, diğerlerine anlatıyorlardı ne dediğimi. Hüseyin Bey'in genç yüzündeki dostça, tatlı gülümseme, yerini ciddi ve korkulu bir ifadeye bıraktı. Ev sahiplerinin duygularını, istemeyerek de olsa incittiğim için özür diledim. Ama etraftaki insanların tekrar eski neşelerini bulmaları için, aradan bir süre geçmesi gerekti.

Benim halılarım Semile'den gelenlere ait olan bir evin damına serilmişti. Semile'den gelenlerin oturduğu evlerin arasındaki küçük ve alçak bir yapının üzerinde, yine küçük bir-beyaz kule bulunuyordu. Yezidiler'in diğer bütün kutsal yapıları gibi, bu kuleli yapı da tertemizdi. Burası Şeyh Şems'in" türbesiydi ve öyle inşa edilmişti ki, doğan güneşin ilk ışınları uzun süre türbenin üzerine vuruyordu. Güneş kulesi de denilen türbenin içi loştu; birkaç küçük kandille aydınlatılıyordu. Güneş batarken, türbenin kapısının önünde oturuyordum. Bir çobanın türbenin yanındaki bir bölüme, birkaç beyaz öküzü iterek soktuğunu gördüm. Yakınımda bulunan bir Kawal'a, bu hayvanların kime ait olduğunu sordum. Kawal, bu öküzler Şeyh Şems'e adanmıştır, dedi. Yalnız büyük bayramlarda kurban edilirler ve etleri yoksullara dağıtılır.

Yemekler yenildikten sonra sayıları beşbini aşan topluluk, yanlarında getirdikleri uzun ve kalın çıra çubuklarını yaktılar. Bu çıraları ormandan geçerken toplamışlardı. Yanan çıraların etksi büyüleyiciydi. İnsanlar bu akşamın geç saatinde, çıra ışığı altında hayal meyal görülüyor, erkekler ordan oraya koşuşturuyor, kadınlar çocuklarıyla birlikte evlerin damlarında oturuyorlardı. Binlerce çıranın alevleri havuza ve diğer göletlere yansımıştı. Ağaçların arasında pırıl pırıl parlıyor, gölgelerde dans ediyorlardı.

Ben bu olağanüstü görüntüye dalmış bakarken, birdenbire insanların sesi kesildi ve vadiden melankolik bir ilahinin tınıları yükselmeye başladı. Birkaç yıl önce, uzak bir ülkenin bir-katedralinde dinlediğim görkemli bir korodan yükselen sese benziyordu. Böyle etkili ve sıcak bir müziği, o zamana kadar

Doğu'da ne işitmiş, ne de dinlemiştim. Erkeklerin ve kadınların sesleri, yoğun bir flüt sesine uyuyor, karışıyordu.Belirliaralarda ziller ve davullar çalınıyor, flütler susuyordu ve türbenin çevresinde oturan melodiye sesleriyle katılıyorlardı.

Tapınağa gittim ve iç avluda etrafındaki rahiplerle konuşan Şeyh Nasır'ı gördüm. Avlu kandiller, lambalar ve çıralardan yükselen alevlerle aydınlanmıştı. Beyaz sarıklı, uzun cüppeli Şeyhler; bütün bu uzun sakallı saygın erkekler bir yanda oturuyorlardı. Karşılarında ise, taşların ve kilimlerin üzerinde gri ve beyaz işlemeli giysilerle otuz kadar Kawal oturmuştu. Her biri ya bir flüte üflüyor ya da elindeki davula vuruyordu. Etrafta yalnız sade giysileri içinde Fakirler ve ruhbanların beyaz giysili eşleri vardı. Diğerleri avluya alınmıyordu.

Aynı ağır ve coşkulu müzik, bu kez değişik melodilerle bir saat kadar sürdü. Müziğin bir bölümü Makam Azerat Eşau, Rab İsa'nın Ezgisi adını taşıyordu. Bu ezgi Şeyhler, Kawallar ve kadınlar tarafından söyleniyordu; ayrıca avlunun dışındakiler de sesleriyle ezgiye katılıyorlardı. Ezginin sözleri Arapça'ydı. Yezidiler'in ancak pek azı bu dili anlayıp konuşabildikleri için, bana refakat eden Toma Hoca'nın eğitimli kulakları bile ezginin sözlerini anlamaya yetmemişti. Aynı anda çalınan davullar, rahiplerin söylediği ezgileri belirli yerlerde kesiyorlardı. Tempo hızlandıkça, davullara daha kısa aralıklarla vurulmaya başlandı. Ezgiler yavaş yavaş çok hoş bir melodi eşliğinde söylenmeye başlandı; bu arada ezgi hızlı bir tempoyla söylenmeye başlandı ve sonunda değişik tınılarla bitti.

Davullar olağanüstü bir sertlikle döğülmeye başlandı, flütlerin yanık sesleri hızlandı; erkek ve kadın sesleri yükseldikçe

yükseldi; dışardaki erkekler naralar atıyor, evlerin damlarındaki, kayaların üzerlerindeki kadınlar zılgıt üstüne zılgıç çekiyorlardı. Toplu bir coşkunun doruğuna erişen müzisyenler çalgılarını havalara atıyor, düşen çalgıyı yakalayıp tekrar çalmaya başlıyorlardı. Herkesin yorulup yerlere serilmesiyle bu coşkulu ayin de sona erdi. Bu tür coşkulu ayinler, belki antik çağda Kybele, rahiplerinin gizli tapımlarını da görülüyordu. Müzisyenler ve ezgi söyleyenler yorulunca, gürültü birden bire sona ermişti.

Bu tapınağın bulunduğu vadi, Yezidiler'in kutsal toprakları. Rahiplerden ve önde gelen cemaat liderlerinden başkası, tapınağın yakınlarına, vadiye gömülüyor. Hacılar tapınağın yanına yaklaşırlarken, ayakkabılarını çıkartıyorlar ve yalınayak yürüyorlar.

Etrafımdakilerle birlikte türbeye doğru gitmeden önce, türbede yabancıların katılmasının kesin yasak olduğu bir ayin düzenlenmişti. Bu ayinin karakterini Kawallar'dan da öğrenemedim. Şeyh Nasır bana, kendi kutsal sembolleri olan Melek Tavus tasvirinin rahiplere gösterildiğini söyledi. Ona kalırsa, benim bu ayinlere katılmama karşı bir şey görmüyordu, ama Şeyhler'in çoğu oradaydı ve aşiretler arasında tatsız bir olay çıkmasını istemiyordu.[43]

ŞEYH ADİYY'YE İLİŞKİN OLARAK SÖYLENENLER

Takiyuddin Muhammed El-Vaiz, Adiyy'nin doğum sebebini şöyle anlatır:

43) Yezidilik ve Yezidilerin Kökeni, s. 69-75.

Babası İsmail oğlu Misafir, bir mağaraya girip orada kırk sene ibadet etti. Gece rüyasında bir ses duydu:

"Ey Misafir! mağaradan çık, git eşinle Allah'ın emrini yerine getir. Çünkü adı, doğu ve batıyı çevreleyecek bir veli oğlun dünyaya gelecektir."

Misafir, uyanınca mağaradan çıkıp doğru eşinin yanına geldi ve hanımına rüyayı anlattı. Hanımı:

"Şu minareye çıkıp; ey nas! Ben İsmail oğlu Misafir'im, geldim ve emir aldım. Her kim Allah'ın emrini yerine getirirse, ona bir veli gelecektir, diye sesleneceksin" dedi.

O gece, bu seslenişten ötürü tam on üç veli dünyaya geldi.

Sonra annesi ona, (Adiyy'e) hamile kaldı.

Şeyh Mesleme ile Şeyh Ukeyl bir yerden geçerlerken ne görsünler, Şeyh Misafir'in hanımı çeşmede hayvanlarını sulamakta!

Şeyh Mesleme, Şeyh Ukeyl'e:

"Kadının karnından çıkıp gökyüzüne yükselen nuru gördün mü," diye sorunca, Şeyh Ukeyl: "Evet, o yavrumuz Adiyy'dir," diye cevap verdi.

Gelip iki kere selam verdiler, sonra yollarına devam ettiler.

Şeyh Mesleme ile Şeyh Ukeyl, yedi yıl sonra döndüklerinde, Adiyy'nin doğmuş olduğunu ve çocuklarla beraber sokakta oynamakta olduğunu görünce, ona hemen selam verdiler. Adiyy, üç defa: "Ve aleykümesselam.," diyerek mukabele etti.

Bunu duyunca şaştılar ve sebebini öğrenmek istediler. Adiyy:

"Ben annemin karnında iken iki defa selam vermiştiniz, bir defa da şimdi verdiniz, üç oldu. Bu yüzden üç kere "Ve aleykümesselam" diyerek selamınıza karşılık verdim. Eğer Mer-

yem oğlu İsa'dan utanmasaydım, daha annemin karnında iken selamınızı rahatlıkla alabilirdim," diye keramet gösterdiler.

İlk öğrenimini memleketinde yapan Adiyy'nin zamanın ünlü sufilerinden Şeyh Hammaad Ed-Debbas ile Şeyh Ukeyl El-Muncibi'den ders aldığı rivayet edilir. Adiyy'e "hırka" giydiren de Şeyh Ukeyl'dir.

Nihayet Adiyy, erginlik çağına gelince, bir gece rüyasında kendisine şöyle seslenildi:

"Makam seç! Allah, sayende ölmüş kalpleri diriltecek!.."

"Adiyy'ye" veya "Sohbetiyye" adı verilen Sugi tarikatının kurusucu olarak bilinen Şeyh Adiyy bin Misafir, doğunun sayılı şeyhlerinden ve mertebece en yükseklerinden idi.

Nefisle mücadele ve çabasında hayli mesafeler katetmiş, bir çok alimin eremediği derecelere ermiştir.

Önceleri mağara, ova, dağ, tepe gibi yerleri kendine mesken tutmuştu. Oralarda vahşi hayvanlarla oynaşırdı da hiçbirisi kendisine zarar vermezdi. Hatta yılan, akrep ve çeşitli yırtıcı hayvanlarla dolaşırdı da hiç biri ona dokunmazdı. İşte onların arasında türlü nefis mücadelesine girişmiş, nihayet nefsani arzuları, uçarı eğilimleri alt etmiş ve umulan mertebeye ermiştir.

Doğu ülkelerinde müritlerin yetiştirilmesi için ilk defa teşebbüse geçen o olmuştur!

Evliyadan bir çokları ona çömezlik etmiş, onun yanında bir çok insan kemale ermiştir. Her memleketten halk, onu ziyaret etmiş, ona son derece hürmet göstermiştir.

Hakikat ehlini ağlatacak, vecde boğacak çok tesirli sözleri ve öğütleri vardı.

Şeyh Adiyy şöyle der:

"Asıl Şeyh o kimsedir ki, yanında olduğun zaman tatlı ve yumuşak sözleri ile seni büyüler, kendinden uzak olduğun zaman seni korur, üstün ahlakıyla seni eğitir, nurlu yollarla seni edepli eder, nurları ile içini aydınlatır."

Mürit o kimsedir ki, fakirleri kendi nuru ile aydınlatır, onlara arkadaşlık yapıp gönüllerini alır, sufilere karşı gayet hürmetkâr ve edepli olur. Her şeyde güzel ahlak ve tevazu gösterir.

Bilim adamları yanına geldiği zaman, onlardan ders dinlemesini bilir, ehl-i marifet yanında sessizliğini korur. Makama ermişlerin yanında ise birliğe devam eder.

İşte (ey insan), büyük adamlar mertebeye; yemek, içmek ve zevk safaya dalmak, birini dövmek, berikini kırmak, ötekine sövmek gibi şeylerle ermemiştir.

Onlar, mertebeye, nefisle mücadele, şehvetlerle boğuşma, dünya ile çatışma sayesinde vasıl olmuşlardır.

Çünkü ölmek bilmeyen, yaşamak bilmez.

Telefi Allah için olan kimseye Allah uzun ömür ihsan eder.

Nefsini Allah yolunda körletmeyi başarana, Allah ruh yüceliği ihsan eder:

"Nefislerimizi felaket çukurlarına atmamız, ya kârına, ya zararınadır. Kârlı çıkarsa, amaca erişir. Zararlı çıkarsa, eceli yetişir."

Ey insan, eğer bu uğurda öldürülürsen, bizdensin! Şu halde yaşarsan mutlu olarak yaşa, ölürsen şehit olarak öl!

Allah buyurmuştur:

"Bizim uğrumuzda çaba gösterenleri elbette yollarımıza iletiriz. Şüphesiz ki Allah, iyiliği, güzelliği huy edinenlerle beraberdir."

Yüceliklere ucuz yoldan erişmek istersin! Arılar sokmadan hiç bal yiyebilir misin?"

Keramet sahibinin kerametine, ilahi emir ve yasaklara riayeti oranında önem veren Şeyh Adiyy'i, Büyük Mutasavvıf Abdülkadir Geylani, "Sultanu'l-Evliya" (-Evliyaların Sultanı) olarak vasıflandırmış ve onun hakkında, "Eğer Peygamberlik, çalışmakla elde edilen bir şey olsaydı, onu mutlaka Şeyh Adiyy bin Misafir elde ederdi" demiştir.

Pek çok alim ve tarihçinin de Şeyh Adiyy bin Misafir hakkında açıklamalar yaptıkları gözlenmektedir. Bunlar:

Abdülkadir Geylani

"Bağdad'dan ilk defa Tay-yı Mekân ettiğim zaman henüz gençtim. Ummü'l-Kurun ismindeki yere geldiğimde Şeyh Adiyy bin Misafir'e rastladım. O da o zamanlar gayet genç bir delikanlı idi. Bana;

"Nereye böyle" dedi.

"Mukaddes Mekke'ye" dedim.

"Yanında arkadaşın var mıdır" dedi.

"Ben Tay-yı Mekân sahibiyim" dedim.

"Ben de.." dedi.

"Öyleyse beraber gidelim" dedim ve yolda yürümeğe başladık.

Biraz ilerledikten sonra, yamalı ve vücutça gayet zayıf bir Habeşli kıza rastladık. Önümde durup bana manalı manalı baktı. Ve dedi ki:

"Sen nerelisin ey delikanlı?"

"Bağdat'lıyım" diye cevap verdim.

"Beni bugün yordun" dedi.

"Neden" dedim.

"Biraz önce Habeşistan'da idim. Senin kalbine lütfu ve keremi ile Allah öylesine belirdi ki, bundan önce hiç kimsenin kalbinde öyle belirtisini görmedim. Bunun üzerine seni görmeyi ve seninle tanışmayı arzuladım. Onun için geldim buraya. Şimdi sizden ayrılmayacağım, nereye giderseniz beraber gideceğiz ve bu akşam iftarı hep beraber yapacağız" dedi.

Sonra o, vadinin bir tarafından; biz diğer tarafından yürümeğe başladık.

Nihayet akşam oldu, yemek zamanı geldi. Oturduk. Baktım, gökten içi dolu bir tabak indi. Önümüze kondu. Açtım baktım ki içinde altı ekmek, sirke ve bakla var. Her zaman iki ekmek inerdi, o akşam altı ekmek iniverdi. Derhal, "bana ve misafirlerime ikram eden Allah'a hamd ederim" diye şükrettim.

Biraz sonra da ibrikler içinde bize öyle sular sunuldu ki hayretten şaşakaldık. Çünkü o sular dünya sularından hiçbirine benzemiyordu. Gayet lezzetli ve tatlı idi. Sonra o genç kız birden ayrılıp gitti.

Nihayet Mekke'ye gelip, ziyaret etmeye başladık. Allah, arkadaşım Adiyy bin Misafir'e nuru ile öylesine belirdi ki o, dayanamayıp bayıldı.

Sonra bana da aynısı oldu.

"Eğer peygamberlik çalışmakla elde edilen birşey olsaydı onu mutlaka Şeyh Adiyy bin Misafir elde ederdi."

İbni Kesir

"O, Şeyh Adiyy bin Misafir bin İsmail bin Musa bin Mervan bin El-Hasan bin Mervan El-Hakkari'dir.

Adiviyye düşüncesine bağlı kişilerin şeyhidir. Şam'ın batısına düşen Beyt-i Far denilen bir köyün Buka adlı mahallesindendir. Sonra Bağdad'a göçtü ve orada Şeyh Abdülkadir, Şeyh Hammad Ed-Debbas, Şeyh Ukeyl El-Muncibi ile buluştu. Ebu'l-Vefa El-Hulvani ve Ebu'n-Necib Es-Sühreverdi gibi alimlerle sohbet etti. Sonra Hakkari dağında bir tür tekkede oturdu, orada inzivaya çekildi. Halkın ona son derece güveni vardı. Onun büyük adam olduğuna ve çeşitli kerametler belirttiğine sonsuz inançları vardı."

El-Hafiz Ez-Zehebi

"Ona Şamlı Adiyy derlerdi. Uzun yıllar seyahatler yaptı. Birçok alim ve velilerle tanıştı. Onların sohbetinde bulundu, feyizlerinden kana kana içti. Sonra Musul dağlarında inzivaya çekildi. Orada Allah'tan başka kimsesi yoktu.

Sonra Allah o yeri şenletti. Her taraftan oraya akın akın insanlar gelip, onu orada ziyaret etti. Allah ona uzun ömürler bahşederek, çok insan ilminden ve feyzinden bir çok faydalar elde etti.

Çok tesirli konuşurdu. Gerçeği belirtmek konusunda hiç kimseden korkusu yoktu; eleştiride bulunanların kınamasına da aldırmazdı.

Onun bir şey sattığını, dünya malından bir şeye el sürdüğünü duymadık.

Kendi öz tarlası vardı. Kendi eliyle eker, biçer, azıklanırdı. Pamuk eker, giyeceklerini de ondan edinirdi. Hiçkimsenin malından yemez, kimsenin evine girmezdi.

Çoğu zaman oruç tutardı. O kadar ki; onun birşey yemediğine, devamlı oruç tuttuğuna inanmıştı artık halk... Halkta bu inanç hüküm sürmeğe başlayınca, kendisinin zannettikleri gibi olmadığını ispat etmek amacıyla, huzurlarında eline birşey alarak yemeğe başladı..."

İbni Hallikan

"Şeyh Adiyy bin Misafir, Hakkarili idi. "Miskin, Abid ve zahid" idi. Ünlü bir veli idi. Her taraftan halk ona bağlanmış ve onun bir veli olduğuna artık iyice kanaat getirmişti.

Ba'albek yakınlarında Beyt-i Far denilen bir köyde doğmuştur. Doğduğu ev hâlâ ziyaret edilir. 555 (Hicri) yılında Hakk'ın rahmetine kavuşmuştur. Kabri, ziyaret yerleri arasında yer almıştır."

İbni Hallikan, Ebi'l-Berekat bin Müstevfi'nin Tarih Erbil'den naklettiğine göre, Erbil Atabeyi Muzaffereddin Gökbörü gençliğinde, Musul'da Şeyh Adiy'i gördüğünü, onun orta boylu ve esmer renkte olduğunu söylediğini yazar.

Yafii, Şeyh Adiyy'nin büyük şeyh, keramet ve sır sahibi bir veli olduğunu, Adiviyye adını alan tifesenin çok kalabalık bulunduğunu ve ona inanmakta çok aşırı gittiklerini yazar.

Yakut El-Hamevi'de Şeyh Adiyy'i Şafii mezhebinde gösterir.

İmam-ı Gazzali'nin de, "El-Hakkari" lakabıyla andığı Şeyh Aidyy ile dostluğu ve mektuplaşmalarını da burada kayda değer buluyoruz. Gazzali'nin mektupları, İstanbul Beyazıd Kütüphanesi, 3750 sayılı kitap içindedir.[44]

ŞEYH ADİYY'NİN KERAMETLERİ

Yüce Allah'ın veli kullarına bir lütuf olarak bahşettiği "keramet"in sırrına da vakıf olan Şeyh Adiyy; nitekim yılanlara hükmediyor, vahşi hayvanları uysallaştırıyor, muhatabının düşüncelerini okuyor, kerpiç topraklardan sular, kaynaklar fışkırtıyor, elini hizmetkârlarından birinin göğsüne bastırarak Kuran-ı Kerim'i ezbere öğrenmesini ve müritlerinin uzakta olan kişileri görmesini sağlıyor, istediğini denizlerin göbeğindeki adalara götürüyor, mesafeleri kısaltıyor, dağlara yer değiştiriyor, ölüleri diriltiyor, uzaktakilerin en gizli düşüncelerini biliyor, kalplerini okuyordu. Ölülerle konuşuyor, Frenklerin eline esir düşen bir müridini Laleş'e getiriyor, esaretten kurtarabiliyordu. Nehirlerin seyrini değiştiriyor, uzakta olan kişileri görebiliyordu.

Şeyh Adiyy'den Başkaca Kerametler

Ebu İsrail Muktedir oğlu Yakub, üç sene dağlarda yaşadı. Üstü başı perişan oldu. Hatta cesedindeki deriler soyuldu da, bir ikinci olarak yeniden derilendi. Bir kurt gelip onu yaladı,

44) Yezidilik İnancı, s. 27-31, 46-51.

taş gibi sipsivri bıraktı, kurta hayretle bakınca, kurt ona sinirlendi ve üzerine idrarını yaptı. Adam son derece üzüldü ve içinden, "bir veli gelse de beni bu kötü durumdan kurtarsa" gibi temenniler geçti.

Şeyh Adiyy bin Misafir hemen oracıkta beliriverdi. Selam vermeden yanına oturdu. Adam içinden, "neden bana selam vermedi" gibi bir soru geçirmeğe kalmadı, hemen Şeyh konuştu:

"Kurtların üzerine bevl (işemek) edip kirlettiği insanlara biz selam vermeyiz, merhaba da demeyiz!.."

Adam, başından geçenleri bir bir anlatınca, Şeyh ayağını yere vurdu, su fışkırdı. Bir daha vurdu, bir nar ağacı beliriverdi. Ağaca:

"Ben Adiyy bin Misafir'im, bir gün tatlı, bir gün acı meyva ver," dedi.

Sonra adama (yani, Ebu İsrail Yakub'a) dönerek, "bu ağaçtan ye, bu pınardan da su iç! Beni istediğinde ben hemen gelirim" dedi ve oradan uzaklaştı.

Yukarıda adı geçen Ebu İsrail Yakub anlatıyor:

"Bir gün Abadan'a gitmek için Şeyh'den izin istedim, verdi ve şöyle tembih etti: "Yolda vahşi hayvanlar görürsen ve korkarsan ona, "Şeyh Adiyy benden uzaklaşmanı söylüyor" de , hemen senden uzaklaşır. Eğer denizden geçmek için bir kayığa biner de dalgaya tutulursan, dalgalara "Şeyh Adiyy sakin olmanızı istiyor" de, hemen dalgalar durur, sen de esenliğe erersin.." dedi.

Onun bu tembihlerini iyice kulağıma koyarak yola revan oldum. Yolda bir arslana rastladım, fena halde korktum. Şeyh'in bana dediğini ona söyleyince hemen oradan uzaklaşıp gitti.

Basra denizinden kayıkla geçiyordum, şiddetli bir dalgaya yakalandım. Şeyh'in bana tembih ettiği sözleri dalgalara söyleyince, hemencecik durdu ve sağ salim kıyıya çıktım.."

Şeyh Ömer El-Kays, Şeyh Adiyy'nin bir kerametini dile getiriyor:

"Ona tam yedi sene hizmet ettim. Bir çok kerametler gösterdi. Bir defasında bana:

"Bahr-i Muhit'teki altıncı dağa git; orada bir mescit göreceksin, oraya gir; orada yaşlı bir Şeyh göreceksin, ona Şeyh Adiyy'nin selamı var; "ikide bir itirazda bulunmasın! Allah'ın tüm iradesine karşı gelmesin.., diyor de" dedi.

Omuzuma vurduğu gibi, kendimi, dediği yerlerden geçerek o şeyhin yanında buldum. Şeyh'in selamını ve emrini kendilerine ulaştırınca bana, "şu anda, yedilerden bir tanesi ölüm döşeğindedir, ben, onun yerine ölmeği temenni etmiştim" demez mi, hayretten düşüp bayılacaktım. Sonra o da benim omzuma birvurdu, kendimi Şeyh'in yanında buldum..."

Reca El-Barustaki, onun bir kerametini şöyle aktarmıştır:

"Şeyh Adiyy, bir gün tekkesinden çıkıp çiftlik yoluna koyulmuştu. Bir kabristandan geçiyorduk. Bir ara, 'şu kabirde yatan adamın benden yardım istediğini duyabiliyor musun' diye sordu, 'Hayır' dedim.

Kabre doğru bakınca, şiddetli şekilde duman çıkmakta olduğunu gördüm. Kabre yanaşıp dua edince, duman gitmeğe başladı. Sonra kabirdeki adama, Kürtçe hitap ederek; "tu xweşî" (Nasıl, hoş musun) diye sordu. Adam: "Sen Allah'a yal-

vardın, Allah da günahlarımı affetti ve yanmakta olduğum ateşi savdı' dedi. Ben kabirdeki adamla yaptığı konuşmayı rahatça işitebiliyordum. Sonra tekrar tekkeye döndük".

Şeyh Ömer de bir gözlemini anlatıyor:

"Bir gün Şeyh'in yanındaydık. İkindi namazını kılmış oturuyorduk. El-Hadi adında bir arkadaşımıza kaside okumasını emretti. O, okudu. Orada bir çok fakirler (veliler) de bulunmaktaydı. Fakat bir türlü Şeyh oturduğu yerde rahat değildi. Oturup kalkıyordu, kalkıp yine oturuyordu. Nihayet akşam oldu. Müezzin akşam ezanını okuyunca Şeyh büsbütün kızıp söylendi:

"Yani ezan okudun da ne oldu sanki? Biz Arş'da idik.. Ferş'e doğru adım atıyorduk. Sen bizi rahatsız ettin' dedi."

Şeyh Ömer bir gözlemini daha anlatıyor:

"Şeyh'ın yanındaydım. Kürtler'den bir cemaat ziyaretine geldi. İçlerinde El-Hatib Hüseyin adında bir adam vardı. Ona hitaben, 'haydi Hüseyin, cemaatını al da kalk; biz hep beraber bu bostana bir duvar yapacağız' dedi.

Hepsi çalışmak üzere kalktılar. Şeyh de tepeye çıkıp taşları yuvarlamağa başladı. Oradaki halk, Şeyh'in yuvarladığı taşları iş yerine taşımaktaydı...Derken Şeyh'in yuvarladığı taşlardan bir tanesi orada çalışan işçilerden bir tanesine isabet etti, adamı yerle bir etti.

Hatip Hüseyin aşağıdan bağırdı: 'Ey Şeyh! Filan adam Hakk'ın rahmetine kavuştu..' dedi. Bunu duyar duymaz Şeyh hemen aşağıya indi. Ölünün yanına gelip ellerini göğe kaldı-

rarak dua etti. Adam hiç bir şey olmamış gibi dipdiri olarak, Allah'ın izni ile ayağa kalktı..."

El-Cerahiye kalesinin sahibi Emir İbrahim El-Mihrani, bir gün yanına sufilerden bir çok kimseleri alarak Şeyh'in bulunduğu yere geldi. Orada kimseyi bulamadıkları için biraz daha beklemek zorunda kaldılar. Orada beklerlerken bir tanesi, Emir İbrahim'e Şeyh'in hikâyesini anlattı. Öte yandan başka biri (kıskanmış olacak ki), 'gelince onu bir imtihan edelim bakalım, ne derece bir alim olduğunu anlarız' diye söylendi. Emir İbrahim'in Şeyh'e karşı saygısı ve sevgisi vardı.

Aradan çok geçmeden Şeyh çıka geldi. Herkes ayağa kalktı. "Oturun; rahatsız olmayın" diyerek onları yerlerine oturttuktan sonra gözlemledi. Tam o sırada biri bir soru sordu, fakat cevap vermedi.

Orada bulunanlar onun bu sessizliğini yetersizliğine vermek istemiş olacaklar ki, Şeyh başını kaldırarak şöyle haykırdı:

"Allah'ın öyle kulları var ki, şu karşıki iki ayrı dağa haydi Allah'ın izni ile birleşiniz, derse, hemen birleşirler.." dedi.

Şeyh, bu sözü söylerken onlar başlarını kaldırıp o iki dağa bakıyorlardı. Bir de ne görsünler; iki dağ biraraya gelip birleşiverdi.

Hemen, Şeyh'in eline sarılıp af dilediler... Şeyh son derece dalgındı. Sonra eli ile bir işaret etti. Dağlar yine ikiye ayrılıp eski haline geliverdiler.. Büsbütün şaşırdılar, ne diyecelerini bilemediler:

"Özür dileriz; bizleri bağışla, hakkında kötü düşünmüştük' diyerek huzurunda tövbe ettiler, ondan sonra ona kayıtlarını yaptırıp talebesi oldular.."

Şeyh Ömer anlatıyor:

Bir gün Şeyh Adiyy'nin yanında otururken, söz uysal kişilerden ve onların gösterdikleri kerametlerden açılınca Şeyh, 'burada da öyle bir adam var ki, körleri iyi eder, cüzzamlıları tedavi eder, ama hiçbir zaman peygamberlik iddiasında bulunmaz' dedi... İçimden, "böyle şey olmaz' dedim ve Şeyh'e veda edip gittim. Aradan bir kaç gün geçtikten sonra Şeyh'i tekrar ziyaret ettim. Eğer anlattıkları doğru ise belki bana bir şeyler gösterir, gibi düşünceler yol boyu zihnimi işgal etti durdu.

Şeyh'in yanına girdim, selam verip oturduktan sonra bana dönerek:

"Ömer, yolda konuşmamak şartıyla benimle yolculuk yapar mısın" diye sordu.

"Evet, yaparım" dedim.

Ertesi sabah beraberce yola çıktık, yürümeğe başladık. Nihayet büyük bir ovaya vardık. Ben çok acıkmıştım. Bu yüzden yürümeğe halim kalmamıştı. Sık sık Şeyh'den geri kalıyordum. Şeyh bana, 'bakıyorum da bana yetişemiyorsun', diye içerlemeğe başlayınca, 'ne yapayım açlık başıma vurdu' diye özür dilemek istedim.

Bunun üzerine yerden mantar toplayarak ağzıma atmağa başladı. Bir de baktım ki, ağzıma attığı mantarlar tadına doyulmaz birer hurma oldu. İyice doymuştum. İçimden "bir de ağzıma bu mantarlardan kendim atayım" dedim ve attım, fakat biberden daha acı buldum, hemen yere fırlattım attım. Şeyh'e doğru baktım. Şeyh farkına vardı ve "Debir!" diye çıkıştı. Evet "Debir" dedim ben de. Derken bir köy göründü. Yanı başında bir pınar ve bir de büyük ağaç vardı. Ağacın altında kör ve ay-

nı zamanda cüzzamlı bir genç yatıyordu. İçimden, 'tam zamanı, bakalım Şeyh ne yapacak' gibi düşünceler geçirdim.

Şeyh, 'sırrımızı kimseye açıklama' diye tembih etti. Ben de söz verdim, kendilerine.

Ondan sonra o tertemiz sudan abdest aldı. İki rekat namaz kıldı ve 'şimdi ben dua edeceğim, sen de amin de' diye tembih etti. Dua yaptı, ben de amin dedim.

Sonra kalktı, mübarek elini gencin vücuduna sürüp, 'Allah'ın izni ile kalk' dedi... Genç hemen, sanki bir şey yokmuş gibi ayağa kalkıverdi.

Genç, köye gidip onun kerametini halka haber verince, halk başımıza hücum etti. Şeyh o anda beni önüne oturtup cübbesiyle gizledi. Böylece insanlar bizi göremeden, geri dönüp gittiler. Sonra Şeyh kalktı, 'haydi gidelim' dedi. Yürüdük, çok geçmeden kendimizi Şeyh'in tekkesinde bulduk. Allah ondan razı olsun.."

Şeyh'in bir başka kerameti daha:

Bir gün Barstak camisinde bulunuyordu. Onun işaretiyle El-Hadi ilahiler okuyup halkı neşelendiriyordu. Aniden Şeyh kalkıp tekkesine girdi ve biraz sonra kemerini bağlamış, eline bir baston almış olduğu halde dışarıya çıktı ve yürümeğe başladı. Halk da peşinden yürüdü.

'Zuk-u Beni Fadl' adı ile bilinen bir kabristana geldi. O Barstak'a yakın bir köydedir. Orada bir kabrin başında durup, başını açarak ellerini göğe kaldırdı, dua etti. Halk da 'amin' dedi. Sonra oradan ayrılıp tekrar yerine dönüp oturunca halk dayanamadı, bunun nedenini ve anlamını öğrenmek istedi.

Şeyh anlatmağa başladı: "Biz o cana neşe katan ilahileri dinlerken içeriye, öldüğünü bildiğim ve tanıdığım bir adam geldi, silahlı idi. Kendi kendime, bu adam buradaki topluluğun neşesini bozacak, meclisi dağıtacak galiba diye söylendim. Fakat konu hiç de düşündüğüm gibi değilmiş, çünkü adamın derdi varmış, meğer yanına Davud isminde günâhkar bir Kürd'ü gömmüşler de, o azap çekerken kendisi ve akradaşları tahammül edemiyorlarmış ve bu yüzden sıkıntı içindeymişler. Bana, ya kendilerinin başka bir yere nakledilip adamın kötülüklerinden kurtulmaları, ya da adamın işkenceden kurtulması için Allah'a dua etmemi rica etmek için gelmiş. Onun için sizi alıp oraya götürdüm, dua edip siz de amin dediniz. Netice ne oldu bilmiyorum ama her halde Allah onu affetmiş ve ondan mezar işkencesini kaldırmıştır'.

Şeyh İsmail Et-Tunusi bir görüşünü anlatıyor:

"Bir gün ben ve Tunusiyye'den bir topluluk, Şeyh Adiyy'nin yanına gittik. Selam verip oturduktan sonra, söz, velilerin kerametlerinden açıldı. Şeyh söze karışıp şöyle dedi:

"Batıda veya doğuda olsun, bir şeyh, müridinin gecede kaç defa yatağında kımıldadığını bilemezse ben ona şeyh demem!'

Bu söz benim çok tuhafıma gitti. 'Demek ki, ben ailemle alakalanıken Şeyh beni görecek ha' gibi düşüncelerle Tunusiyye'ye döndüm ve tam bir ay hanımımla alakalanmadım. Şeyh bunun farkına varmış olacak ki, bir gün ziyaretine giden Tunusiyyeliler'e:

"Tunusiyye'ye döndüğünüzde Şeyh İsmail'e söyleyin de, bir zahmet buraya kadar buyursun" diye tembih eder.

Onlar geldiklerinde , Şeyh'in emrini bana bildirdiler. Ben de, "Başüstüne" diyerek, hemen Şeyh'in yanına vardım, selam verdim. Biraz kırılmış bir tavırla, "söyle bakalım: Şeyhinin, seni helal bir iş yaparken mi, yoksa haram bir şey yaparken mi görmesi iyidir, bu gibi batıl davranışlardan vaz geç, hanımınla ilgilen" diye öğüt verdi.

"Emriniz başüstüne, efendi hazretleri" diyerek yanlarından ayrıldım".

Şeyh Muhamed bin Reşa, Şeyh'in bir kerametini şöyle aktardı:

"Bir gün Şeyh Adiyy, kalabalık bir kitle ile yeğenimin hanımını gelin olarak getirmek için yola çıkmıştı. Ben de beraberlerindeydim. Giderken yolumuz dikenlik bir yoldan geçiyordu. Kendi kendime, "kimisinin ayağında pabuç var, kimisi de hayvana binmiş; zavallı Şeyh yalın ayak yürüyor, vah vah..' deyip sızlanmaya kalmadı, hemen Şeyh'in onlardan yedi arşın kadar yüksek bir yerde, nurdan bir araba ile gitmekte olduğunu gördüm..."

Şeyh Ömer El-Kabisi anlatıyor:

"Şeyh Ali El-Mütevekkil ve Şeyh Muhammed bin Reşa ile birlikte Şeyh Adiyy'nin yanına vardık.

Şeyh Muhammed, Şeyh Ali El-Mütevekkil'in yerine, Şeyh'in sağına oturdu.

Şeyh Ali bundan pek hoşlanmamıştı. Şeyh de bunun farkına vardı.

Bir ara kimse konuşmadı, sessizce durdular. Sonra Şeyh Ali El-Mütevekkil. Şeyh'e dönerek:

"Ey Şeyh, izin verirseniz, kardeşim Şeyh Muhammed'e bir soru sorayım" dedi.

"Buyurun!"

Şeyh Ali, Şeyh Muhammed'e hitaben:

"Şeyh Muhammed, dün derekatta idin, değil mi" diye sordu.

"Evet".

"Pekala, oradakilerin sayısı ne kadardı ve hangi kabilelere bağlıydılar" dedi.

Şeyh Muhammed:

"Araplar'dan 17 bin, Kürtler'den 25 bin, Türkmenler'den 7, Hindliler'den 8, Hindovan'dan 3 kişi vardı" dedi. Şeyh Ali:

"Doğru söyledin" dedi.

Ve buna Şeyh Adiyy pek sevindi. O, arkadaşlarından çok sevdiği dostları ile baş başa kaldığı zaman böyle sohbetlerden hoşlanırdı.

O, Şeyh Ali'ye sordu:

"Yemeden, içmeden ne kadar sabredebilirsin?"

"Bir yıl yemek yer, su içmem; bir yıl da su içerim, yemek yemem, üçüncü yıl ne yerim, ne de içerim" dedi.

Şeyh Adiyy:

"Çok sağlam bulmadım seni" dedi.

Sonra Şeyh Muhammed'e dönüp sordu

"Ya sen?"

Şeyh Muhammed:

"Ben Şeyh Ali kardeşimden, bu yönden daha zayıfım: Dokuz ay yerim, içmem, dokuz ay içerim, yemem, üçüncü dokuz ay ne yerim, ne de içerim," dedi.

Sonra bana doğru başını çevirerek:

"Ömer, sen nasıl yaparsın", diye sordu. Cevap verdim:

"Bana gelince, ben altı ay yerim, içmem; altı ay içerim, yemem; altı ay ne yerim, ne de içerim..

Bizi dikkatle dinleyen Şeyh, kendini şöyle demekten alamadı:

"Dostlarım arasında sizin gibileri yaratan Allah'a sonsuz şükürler olsun"

Hemen Şeyh Muhammed atıldı ve şöyle dedi:

"Şeyh Ukeyl ve Şeyh Mesleme'nin aşkına, ne olur bir de Allah'a karşı olan durumunuzdan bahsediniz!"

Şeyh Adiyy, 'sen otur ey Kürt', diye bağırdı ve ilave etti, "size söylerim ama, yemin edin bakalım, ben ölüp gidinceye kadar size söylediklerimi kimselere söylemeyeceğinize dair" dedi ve biz yemin ettikten sonra sözlerine başladı:

"Şu gördüğünüz adam var ya, işte ona Allah yediriyor, içiriyor ve onu kötülerin kötülüklerinden, bir ananın yavrusunu koruduğu gibi koruyor."

Şeyh Ömer devam ediyor: "Yemyeşil bir bahçede, bir pınar başında içtik. Teklifsiz bize bolca ikramda bulundu. Onu içince, sırların bulunduğu yere doğru bir sevgili göründü. Ortaya saçtığı ışınlar, beni ve arkadaşlarımı helak eder endişesiyle ona, "dur, kımıldama yerinden" diye haykırdım.."

Şeyh Adiyy'nin yeğeni Ebu'l-Berekat anlatıyor:

"Bir gün amcam Şeyh Adiyy'nin yanına otuz fakir girdi. İçlerinden on kişi ileri atılıp Şeyh'e, "bize hakikat ilminden bahset", diye ricada bulundular. Şeyh onlarla konuşmağa baş-

layınca, oldukları yerde donakaldılar, buz gibi eriyip su haline geldiler.

Sonra on kişi daha ileri atıldı, "bize de muhabbetin hakikatinden bir şeyler anlat", ricasında bulundu. Onlarla da konuşmağa başladı. Bir süre sonra ne görsem: Adamlar oldukları yerde süzülüp kalmışlar, ruhları çıkmış, ölmüşler.

On kişi daha ileri atılıp, "bize, fakirlik nedir, bunu anlat" dediler... Onlarla konuşmağa başladı. Epeyce konuştuktan sonra, sözlerine dayanamadılar, üzerlerinden elbiselerini çıkararak, çırılçıplak dışarı çıkıp dağıldılar.

Bir gün, bir topluluk gelerek Şeyh'den keramet göstermesini rica etti. Şeyh, "biz fakir kimseleriz" diye sözlerini karşılayınca... Onlar, 'hayır, mutlaka bir şeyler göstermelisin bizlere' diye ısrar ettiler. Bunun üzerine Şeyh Adiyy:

"Allah'ın öyle kulları vardır ki, şu ağaçlara haydi Allah'a secde ediniz, derse hemen secde ederler" demeğe kalmadı, ağaçlar secde etmeğe başladılar. O gün, bugün o ağaçlar, hâlâ tekkenin yanında dimdik durmaktadırlar."[45]

ŞEYH ADİYY'NİN ÖLÜM YILDÖNÜMÜNDE YAPILAN TÖREN

Yezidiler toplantı ve bayramlarını yılın belli zamanlarında kutlarlar. Bu bayramlardan biri Şeyh Adiyy'nin elbiselerini değiştirme, yani ölümünü anma günü toplantısıdır. Bu anma yedi gün sürelidir. Birinci gün, yani gömülmeden bir önceki

---

45) Yezidilik İnancı, s. 32-46.

güne rastgelen günde Yezidi aşiretleri kutsal Laleş vadisine doğru yola düşerler. Laleş vadisine bakan tepelerde her aşiret için bir yer ayrılmıştır. Aşiretler, bu kendilerine ayrılan yerde toplandıktan sonra, Laleş vadisine inerler. Orada Şeyh Adiyy'nin makamına hareket ederler. Burada, ilk gelen üç aşiret için bir öküz kesilerek, yemek hazırlanır. Bunu takip eden diğer aşiretler de bu şekilde ağırlanır. Şeyh Adiyy'nin makamında Şeyh Adiyy'nin Şam'dan gelişiyle birlikte gelen sekiz aile, Şeyh Adiyy'nin ev ve makamının hizmetçileri ve bakıcıları idiler. Bu aileler Şemsani, Pirani, Adanye, Koçek adı ile tanınırlardı. Bu aileler akşamdan Şeyh Adiyy'nin sedyesini, dayalı olduğu pencerenin önünden indirirlerdi. Sabahleyin anmaya gelen Yezidi aşiretleri temsil eden birer kişi gelir, bu sedyeyi omuzlarlar. Sedye buradan alınarak, Keloke havuzunun başına götürülür. Şeyh Adiyy'e ayrılan binada, Şeyh Adiyy'nin yıkandığı yatağın üstüne sedye konur. Bu havuzun suyu ile sedye yıkanır. Bu yıkanan sedye içeriye alınarak, Şeyh Adiyy'nin gömüldüğü yerin üstüne konur. Burada Şeyh Adiyy için yedi gün yas tutulur. Bu, ölümünün ilk gününden başlayarak, günümüze kadar her yıl tekrarlanır.

Bazı bilgilere göre, Şeyh Adiyy Yezidi toplumuna ölüler için yedi günden fazla yas tutmamayı öğütlemiştir. Çünkü inanışa göre, ölünün ruhu ölmez, her zaman sağ kalır. Yezidi inanışına göre ölünün ancak vücudu topraktan olduğu için yine toprağa karışır, ruh ise canlı olduğu için canlı kalır. Bunun için ölümü, elbise değiştirme olarak görürler. Yezidi inanışına göre ölü için yedi günden fazla yas tutulmaz, buna ölünün an-

ne ve babaları hoşnut olurlar. Bundan ölüm için üzülmek gereksizdir, çünkü doğum ve ölüm Allah'ın emridir.

Ölüyü anma gününde kutsal Laleş vadisine giden Yezidi genç kız ve erkekleri, yaşlıları bu vadideki beyaz çeşmesinin başında halay tutarlar.

Her yıl, onuncu ayın altıncı günü tüm Yezidi dininin bilginleri, 5-6 Yezidi yöneticisi ile iki takım def, gençler ve Şeyh Adiyy ziyaretgâhlarının bakıcıları, Şeyh, Pir, Şeyhlerin Mir'i, toplumun hatırı sayılır kişileri, Yezidi büyükleri ve tüm Yezidi bölgelerinden gelen binlerce Yezidi birleşerek, kutsal Laleş vadisine giderler ve beyaz çemşe (Kanya Sipî) olarak bilinen kutsal binanın çevresinde toplanırlar.

Bu anma gününde tüm Yezidi din bilginleri, Şeyh Adiyy'yi anma toplantısında hazır bulunurlar, binlerce Yezidi bunların çevresinde, bunların da dışında kadınlar, yaşlılar, çocuk ve gençler toplanırlar, hep beraber okunan Yezidi dinine ait beyit, dua ve konuşmaları dinlerler, bu din uluları orada bulunan Yezidilere toplumsal birliğin, beraberliğin, kardeşliğin ve sevginin önemini anlatırlar. Bunun ardından sazlar, deflerin eşliğinde gençler tarafından semahlar okunur, bu sırada Yezidi kadınlar, okunan semahlar, çalınan def ve sazlara zılgıt çekerek eşlik ederler.

Ertesi günün sabahı Yezidi yöneticileri (qewal), ellerinde def bulunan gençlerin eşliğinde cindinin beytini okurlar, bununla sabah beytini (dua) okurlar, bundan sonra orada bulunan Yezidiler günde üç öğün Şeyh Adiyy ziyaretgâhının önünde toplanırlar, ziyaretgâhın bakıcıları, toplanan bu Yezidilere yemek verirler. Bu anma günleri içinde Laleş vadisine

gelen Yezidiler, yine bu vadide bulunan kutsal binaları, zemzem ve beyaz çeşme sularının bulunduğu yerleri ziyaret ederler, bu günlerin gecesinde vadiye gelen genç kız ve erkekler saz ve deflerin eşliğinde ziyaretgâhın kapısı önünde halaya tutuşur, çeşitli oyunlar oynarlar.

Ertesi gece semahlar okunur, dini şarkılar söylenir ve bu etkinliklerini yedi gün süresince sürdürürler.[46]

KUTSAL LALEŞ VADİSİ

Kutsal Laleş vadisi, sırtını dağlara yaslamış olan bir vadide kurulmuştur. Musul'un 40 km. kuzeyinde bulunan (Sincar bölgesi) Laleş vadisi üzerinde kurulu olan Kutsal Laleş, Yezidilik inancında kutsal yer ve mekân olarak kabul edilmektedir.

Laleş vadisinde bulunan kutsal tapınaklar kompleksi üç yandan duvarlarla korunuyor ve kuzeyde de dağın yamacındaki kayalar doğal bir duvar görevi görüyor. Tapınak kompleksinin (mergehlerinin) önünden akan ırmak, dağlardan akan yeraltı sularıyla besleniyor. Yine dağdaki bir pınardan akan ayazma, doğrudan Şeyh Adiyy'nin türbesinin ve diğer türbelerin bulunduğu büyük avlunun ortasındaki havuza akıyor. Bu suya Zemzem suyu deniliyor.

Mergeh, Laleş vadisinde bir yerin adıdır. Tapınak komplekslerinde yer alan binaların herbiri bir Yezidi büyüğünün adına yapılmıştır. Bu isimlerden anlaşılacağı gibi Yezidiler eski dinlerini unutmuş; yeni inançlarına bağlı kişilerin adlarını bu kişilere vermişlerdir:

46) Jiyana Nû, 20-26 Şubat 1995, s. 12.

Melek Fahrettin kapısı, Şeyh Mend toplantı salonu, Melek Şeyh Hüseyin kubbesi, Sinan'ın binası, Şeyh Şems kubbesi, Nasreddin binası, Şerafeddin Mehdi binası, Şeyh Bekir binası, (Pirlerin başkanı) Hasan Mema binası, Şeyh Muhammed Reşa binası, Amadin binası, Şehsivar binası, Hıdır ve İlyaz binası, Şeyh Hıdır Şemsan binası, Şeyh Hale Şemsan binası, Şeyh Hasan Şemsan binası, Şeyh Hevinde Şeman binası, Şeyh Tokile Şemsan binası, Babadine Şemsan binası, (Pir) Hesnalek binası, Hatun Fehra binası, İsibiya binası, Şeyh Mişelih binası (Bu Şeyh beğenmediği kişileri soyar), Şeyh Bedir binası, Muse Sor binası, Şeyh İbrahime Hitmi binası, Şeyh İndirise (terzi) binası, Habûb marangoz binası, Pire Kar binası, Momin Hicala binası, Pir Hetibsi binası, Ali binası, Pir Bali binası, Pir Butari binası, Şeyh Zendi binası, Şeyh Sea binası, İsmail Emeli binası, Şeyh Abdulkadir Rahmani binası, Muhammed Huristani binası, Hec Ali binası, Hec Receb binası, Şeyh Romi binası, Çêl Mêran binası, Bilêle Ebeş binası, Şeyh Heme binası, Şeyh Deke Mera binası.

Bu binalardan başka binalar olmasına karşın, bu binaların adları yazılması uygun görülmemiştir. Bu binalardan başka Mergeh'de Asılı Karataş, Zemzem, Beyaz Çekme ve kayası, dört ziyaretgâh vardır ki bunlar görülmeden Yezidilerin haccı kabul görülmez.

1- Asılı Karataş, Zemzem suyunun bulunduğu binanın iç kısmında asılı bulunmaktadır. Hac görevini eksiksiz yerine getirmek isteyen her Yezidi, elini bu kara taşa değdirmesi gerekir, bunun sonunda kişinin haccı kabul olunur.

2- Zemzem: Bir gölün adıdır, bu göl Kaf mağarasından çıkar. İki avuç kadar su bu kayadan akar.

3- Mihar (Mixar): Zemzem suyu mağarasının üst kısmına verilen bir addır.

4- Beyaz Çeşme (Kaniya-Sipî): Bu su Zemzem suyunun on arşın ortasından çıkar. Yezidi Hacılar bu su ile yıkanırlar, bu yıkanma onların hacı olmalarının bir şartıdır. Bu suyun önünde üç havuz vardır. Bu havuzlardan biri adamların, biri delikanlıların, biri de kızlarındır. Bu havuzların dışında kimse kendini yıkamaz.[47]

Celsa Mir

Celsa Mir tüm kutsal binaların içinde en büyük ve en saygını olanıdır. Bu yere giden yol, zemzem suyu mağarasının aşağısından geçerek gider. Bu yol 300 adım uzunluğundadır. Bu yol 3 bitişik mağaradan geçtikten sonra Celsa Mir'e ulaşır. Bu mağarada altın renginde, bir adam boyunda bir taht yeralmaktadır. Bu tahtın dört ayaklarından her biri bir kürsünün üstüne konmuştur, bu tahtın çevresinde kitabı olan dört Peygambere ait dübek taşları, büyük Yezidi dinine ait 20 adet dübek taşı yapılmıştır. Bu yirmi dübek taşı mağaranın duvarına yapıştırılmışlardır. Her dübek taşı renkli bir perde ile çevrilmiştir.

Tahtın çevresi altından çubuklarla çevrilmiştir. Her çubuğun başı portakal büyüklüğünde altından bir topla süslenmiştir.

Yezidi inancına göre yılda üç gece Melek Tavus Peygamber ve Yezidi dininin ulular Celsa Mir'de toplanır ve dünya

47) Kürtçe Metinler (Recueil de textes Kourmandji). s. 60-67.

işleyişinin yol ve yöntemlerini belirlerler. Bu toplantılarda Allahın emirleri Melek Tavus tarafından Peygamberlere ve Yezidi ulularına bildirilir. Melek Tavus hazır olmadığı zamanlarda herkes kendi dübek taşının üstünde yeralır. Melek Tavus gelip tahta oturduğunda, herkes yerinden kalkarak seccadelerin üstüne oturur. Bu gelişlerinde Melek, Tavus, Tavuz kuşu şeklinde görülür. Bundan dolayı Yezidiler bu tavuz kuşuna saygı duyarlar ve meleklerini bu isimle, yani Tavuz kuşu olarak adlandırırlar. Bu Melek Tavus'un Celsa Mir'e geldiği 3 gece şunlardır.

1- Yılbaşı'nı takip eden ilk çarşambanın gecesi,

2- Yazın başlangıç bayramının gecesi,

3- Kışın başlangıç bayramının gecesi.

Her dindar Yezidi bu iki bayramda oruç tutar.

Tapınaklarda bulunan kişilerden, Şeyh Adiyy'nin ilk yandaşlarından Şeyh Şemseddin'in türbesi, Şeyh'in türbesinin yakınında yer alıyor. Bina o şekilde yapılmıştır ki, güneşin ilk ışıkları onun üzerinde gelir. İçerisi loştur. Ayin güneş battıktan sonra başlar ve Şeyh Adiyy'nin mezarının yakınında büyük bir ahır vardır. O ahırda beyaz öküzler bulunur, bunlar sonradan Şeyh Şemse, Şeyh Adiyy'ye ve diğer Yezidi büyüklerine kurban edilirler. Kardeşi Fahreddin'in türbesi de, ağabeyinin türşebine pek uzak olmayan bir yerde kurulmuş. Yezidiler'in dini törenlerini yöneten Baba Şeyh'ler, Fahreddin'in aşiretinden seçiliyor.

Emeviler soyundan gelen ve hem Şeyh Adiyy'nin yoldaşı hem de baba tarafından akrabası olan Ebu Bekir'in türbesi de bu kompleksin içinde yer alıyor. Şeyh Adiyy'nin yeğeninin

oğlu Hasan bin Adi, Şeyh'ın sandukasının yanındaki bir oaya gömülmüş.[48]

Kadir Gecesi

Bu gecenin hayrına kavuşabilmek için her Yezidi aile bireyleri ile birlikte kutsal binaların etrafında toplanırlar ve sabaha kadar açık havada ibadet ederler.

Yezidi inancına göre, Laleş ovasının üstüne denk gelen gökyüzünde bir çeşme vardır ve bu çeşmenin kenarında dalları aşağıda, kökleri yukarıda olan büyük bir ağaç vardır. Bu gecede Melek Tavus bu çeşmenin önüne gelir, kanatlarını suya batırır, kanatlarını çırparak bu çeşmenin suyunu ibadet edenlerin üzerine silkeler. Bu sudan bir damla ile ıslanan her Yezidi artık cehennem yüzü görmez. Bu gecenin sabahında "Şeyh Şems" adı ile bir bayram kutlanır.[49]

Şeyh Adiyy'i Etkileyen Düşünür

Maninin düşünceleri Erjeng adlı, resimlerle süslü kitabındaki özdeyişlerde yazılıdır. Onun üzerinde durduğu başlıca konu, iyilik, kötülük arasındaki karşıtlıktır. Ona göre evren, evrene benzeyen insan; iyi ile kötünün savaş alanıdır. Evrende görülen bütün olayların kaynağı iyi ile kötüdür. Bu nedenle iyi ile kötü birer varlık ilkesidir. Aydınlık, tin, ışık, güzellik

48) Yezidilik ve Yezidilerin Kökeni, s. 60-61.
49) Kürtçe Metinler (Recueil de textes Kourmandji), s. 60-67.

iyinin görünüşleridir. Karanlık, gövde, izbe, şeytan ise, kötünün duyulur evrendeki yansımalarıdır.

İnsan gövde ile tinden (aydınlıkla, karanlıkla) kurulu bir-bütündür. İnsanın mutlu olabilmesi için, bu iki karşıt güç arasında bir dengenin sağlanması gerekir. Denge sağlanınca çatışma durur. Uzlaşmaya varan bir evren başlar. Dengeden uzaklaşmaya, ondan da birliğe geçince mutluluğun temelini oluşturan durgunluk ortaya çıkar.

Mani'nin düşünceleri bir din oluşturma amacını taşımakla birlikte iyi, güzelden kaynaklanan bir ahlak öğretisidir. Bu öğretiye göre insanlar kardeşçe barış içinde yaşamalı, dünya varlıklarından ortaklaşa yararlanmalı, aşırı kazanç ardında koşmamalı, herkes kendi emeğiyle geçinmeli, sömürü yoluna sapılmamalıdır. Bu düşünceleriyle Mani, Şeyh Adiyy'i etkileyen bilimadamı sayılmıştır.[50]

50) Yezidiler ve Süryaniler. s. 14.

5 • YEZİDİ DİN ADAMLARI

Yezidilerin bir adının da "Halidi" olduğu bilinmektedir. Bu ad Urartu devlet tanrısı "Haldi"nin adından gelir. Bu da bize Yezidi dininin bir kısmını, Urartuların tarih sahnesine çıktıkları M.Ö. 13. yy'dan günümüze değin taşıdıklarını göstermektedir. Haldiler'de de şimdi Yezidiler'de olduğu gibi ve oldukça zengin bir din sınıfı vardı. Bu din sınıfı Med dönemine geldiğinde varlığını, Magi adı altında korudu. Çünkü dualist düşüncenin gelişme döneminde, Medya'da Magi adı ile bir büyücü topluluğu vardı. Magi adına, Zerdüşt'ün din kitabı Zend-Avesta'da rastlanıyor. Bu ada, doğu İran'da bulunan Avesta metinlerine sonradan eklenen bölümün bir yerinde rastlanabilir. Yunanlı tarihçi Heredot'a göre Magi topluluğu

Medya'da ortaya çıkmış. Medya'da doğa yakınlarında, açık havada yapılan çok tanrılığın dini ayinlerine ünlü büyücüler katılmaktaydı. Med asıllı büyücüler, Medce bazı metinlere göre; Zerdüşt'ün yaşamı boyunca Medya'daki takipçileri olmuşlardır. Çalışmaları Perslerin kaldıkları bölge Parsuwa sınırına kadar uzanmaktaydı. Kendilerini Zerdüştlüğün ulusu olarak sayan Magiler, Med döneminde nüfus açısından birinci derecede yer aldılar. Büyük İskender döneminde yakıldığı söylenen Zerdüşlüğün din kitabı Zend-Avesta'nın yeniden yazılmasına Magiler, büyük ölçüde yardımcı olmuşlardır. Med din adamları Magiler, Assur başkenti Ninova'nın M. Ö. 612'de düşüşünden sonra yeniden sahneye çıktılar. Med başkenti Ekbatana'da (Hamadan) kurban kesme Magiler'e ait bir ayrıcalıktı. Bu kurban kesme ayrıcalığını Yezidiler de, din adamlarına kurban kesmekle gösteriyorlar. Çünkü Yezidi din adamları da, Magiler gibi toplum yaşamında bir ayrıcalığa sahiptirler. Yezidilerin Şeyh Adiyy'e beyaz bir sığırı kurban olarak seçmelerinin bir nedeni de, Magiler'in uzun ve beyaz elbise giymelerinden kaynaklanıyor. Hatta Yezidi bölgelerindeki Kürt erkeklerin uzun ve beyaz elbise giymeleri bundan kaynaklanıyor olabilir. Yezidilerin, Zerdüşt inancında olanlardan farklı olarak kanlı kurban kestikleri, bu nedenle Yezidilerin Zerdüşt dini inancında olmadıklarını göstermek, konunun kaynağından araştırılmadığı sonucunu verir. Bundan amaç konuyu saptırmak, gerçekleri çarpıtmaktır. Ama tarihi kanıtlar, aksi düşüncede olanların savlarını yalanlayacak nitelik ve niceliktedirler.

Yezidi topluluğundaki din adamları çeşitli ad ve görevlerle halen konumlarını sürdürmektedirler. Bunlar şu sınıflara ayrılırlar: 1 - İhtiyar, 2 - Mir, 3 - Şeyh, 4 - Pir, 5- Fakir, 6- Koçek şeklinde hiyerarşik bir şekilde sıralanırlar. Bu da Yezidilerin, teokratik ilkeler üstünde kurulu bir toplumsal yapısının olduğunu göstermektedir.

Bu din adamları ve görevleri:

1- İhtiyar

Yezidiler arasında ihtiyarın yeri, islam halifesi ve hıristiyanlıktaki papaza denktir. İhtiyar, Yezidilerce kutsal sayılan Laleş vadisinde Esya köyünde oturur ve Yezidi din kurallarını öğretir. Bir anlaşmazlık halinde en son söz ihtiyara aittir ve o ne söylediyse doğru olandır. Din dışı davranışlarda bulunanları İhtiyar Yezidiler afaroz eder. Günah işleyen bir kimse affı için İhtiyara gittiğinde, İhtiyar bir merasim sonucu onu affedebilir.

Yezidi kişi 3 şeyi yapmakla afaroz edilebilir.

1- İhtiyar, Şeyh, Mir ve Pir ailesinden biri ile zinada bulunması,

2- Yezidi olmayan biri ile zina etmesi,

3- Kendi isteğiyle başka bir din benimsemesi.

Bu üç günahlardan birini işleyen Yezidi kişi, ihtiyarın fermanı ve İhtiyarların bu ferman duyurması ile afaroz edilir. Bu günahı işleyen kişiden diğer Yezidiler uzak dururlar. Bu kişi ile kimse konuşmaz, evine gitmez, evlerine almazlar. Bu kişiyi evlerine alanlar da afaroz edilirler.

Eğer o kişi gerçekten o günahı işlememişse, İhtiyara giderek affedilmesini ister. İhtiyar bu kişinin günah işlemediği kanısına varırsa o kişinin bu günahlardan arınması emrini verir. Günahtan arınan kişi Zemzem ve Beyaz çeşmenin suyu ile yıkandıktan sonra gidip İhtiyarın seccadesini öper, kişi bu şekilde günahından arınır.

İhtiyarın Seçimi

İhtiyar kişi Şeyh ailesi içinden seçilir. Ancak bu kişinin sır ve kerem sahibi olması gerek. İhtiyar törelere aykırı bir davranışta bulunmadıkça İhtiyarlık görevinden alınmaz. İhtiyarın bir yolsuzluk yapması halinde Yezidi büyükleri toplanır, o kişi İhtiyarlık görevinden alınır ve Şeyh ailesinden bir başkası İhtiyarlık görevine getirilir. İhtiyarın evlenmemesi gerekir: Ancak evlendiği zaman değerinden düşer ve bir kadından başka biri ile evlenemez.

Şeyh ailesinden bir başkası sır ve kerem sahibi olunca kendini öne çıkarır ve bu şekilde bu kişi İhtiyarın seccadesini ele geçirirse kimse onunla ilişki kurmaz.

2- Mir

Mir bütün Yezidilerin büyüğüdür. Yezidi toplumunda her aşiretin bir başkanı vardır, bu aşiret başkanlarıda Mir'e bağlıdırlar. Bu görevi ile Mir, dini bir kişilik olmaktan çok yöneticidir. Her Yezidi Mir'e gelirini sağlamada bir ödemede bulunur. Bu gelir bazı kişiler tarafından toplanarak Mir'e verilir.

Hiçbir Yezidi, Mir'in buyruğu dışına çıkamaz. Ancak Mirler Hükümetten yana olduklarında, Yezidiler arasındaki saygınlığı azalır.

Söylentilere göre Mirlerin kökeni Şeyh Adiyy'nin hizmetçilerinden birine dayanır. Bu hizmetçi Şeyh Adiyy'nin sağlığında kendisini sevdirmesini bilmiştir. Şeyh Adiyy öldüğünde bu kişiyi kendisinin yerine atamıştır. Bundan sonra bu kişi Yezidilerin büyüğü olmuş, oğulları da Yezidiler tarafından Mir olarak tanınmışlardır.

3- Şeyh

Yezidi Şeyhleri kendilerini Şeyh Adiyy'nin çocukları sayarlar.Yezidi dininin büyüklüğü bu kişinin elindedir. İnanç, namaz, oruç ve din törenlerinin kuralları Şeyhlerden öğrenilir. En yakın Şeyhler 23 babadan sonra Şeyh Adiyy'ye yaklaşırlar. Ancak bu sayı kesin olarak bilinmemektedir.

Büyük Yezidin sitiya Zin ve sitiya Ereb adlarında iki eşi vardı. Melek Fahredin ve Şeyh Şems bu ilk eş sitiya Zin'den olmuşlardır. Şeyh Secadin ve Şeyh Nasredin ikinci eş sitiya Ereb'den olmuşlardır.

Şeyh Adiyy'den önce Şeyh Fahredin ve Şeyh Şems Yezidi dininin ululları olarak tanınmaktadırlar.

Bugün aşiret düzeni içinde yaşayan Yezidiler, bu Şeyhlerin yönetimindedirler. Her Şeyhe birkaç Yezidi aşireti bağlıdırlar. Bu aşiretler bağlı oldukları Şeyhe yardımda bulunurlar. Her Şeyh kendi halkı arasında bağlanma ve ayrılma erkine sahip-

tir. Bu nedenle Yezidi dininde ihtiyardan sonra büyük olarak Şeyh gelir. Bu nedenle Şeyh'in isteği dışında hiçbir şey yapılması mümkün değildir.

Beyaz cüppe giyerler, başlarına siyah bir külah giyerler ve külahın etrafına da kırmızı bir kuşak takarlar.

4- Pir

Yezidi dininde şeyhten sonra Pir gelir. Pirler köken olarak Şeyh Adiyy'nin oğlundan gelirler. Ancak din işlerinin bölüşümünde bazı Şeyhler ve Pirler tanınmışlardır. Her Pir, Şeyh'in yönetimi altındadır ve halk arasında şeyh'in yardımcıları olarak tanınırlar.

Şeyhlikte olduğu gibi Pirlikte babadan oğula geçer. Her Pir, Pir sülalesi dışında biriyle evlenemez. Pir sıradan bir Yezidinin kızını isteyemeyeceği gibi, kendi kızını da bir Yezidiye veremez. Bir Pire ancak diğer bir Pir'in kızı yakışır. Baba Pirler evlenemezler ve idari işlerle uğraşmazlar. Kendilerini duaya ve ibadete verirler. Gelen ziyaretçi ve Laliş'e gelen hacıların ihtiyaçları ile ilgilenirler. Baba Pirler genellikle yaşlılar arasından seçilirler. Yezidilere yol ve erkân göstermek, pirlerin görevlidir. Pirler gelirlerini halkın Şeyhlere yaptıkları yardımdan sağlarlar. Halkın verdiği gelirin iki payı Şeyh'e, bir payı Pir'e ayrılır.

5- Fakir

Yezidi dininde Pirden sonra Fakir gelir. Ancak Şeyhlik ve Pirlikte olduğu gibi Fakirlik babadan oğula geçmez. Şeyh ve

Pir'in yanında hizmette bulunan müridler Fakir olurlar. Zamanlarının çoğunu duaya, ibadete ve vaaz vermeye ayırırlar. Fakirlerin görevi, Yezidiler arasında dolaşarak Yezidi inanışı hakkında bilgi vermektedir. Bu kutsal görevlerinden dolayı cennete gideceklerine inanılır. Bunların geçimi dilenmek suretiyle olur.

Fakirlerin kendilerine özgü giysileri vardır. Özellikle hırkanın giyilmesi şarttır. Fakirler siyah renk içinde kırmızı beyaz renkteki bir kumaştan şerit geçirilerek yapılmış elbiseler giyerler. Başlarına siyah renkten bir sarık bağlarlar. Sırtına giydiği kutsal hırkayı ölünceye kadar çıkarmaz. Yezidilerde hırka kutsal sayılır. Hırka giyen kişiler birini öldürseler bile, Yezidiler arasında dokunulmazlığı vardır. İnanca göre büyük Yezid bu hırkayı kendi üstünden çıkartarak Fakire vermiştir. Bu nedenle hırkanın saygınlığı büyük Yezid'in saygınlığı anlamına gelir.

6- Koçek

Şeyh, Pir, Fakir , Müridlerden hangisi bir keramet sahibi olduğunu ihtiyara bildirir. Bu kişi kendi kerametini ihtiyara gösterdikten sonra ancak Koçek olabilir.

Yezidiler arasında Koçeklerin sayısı az olduğundan Koçeklerin saygınlığı büyüktür. Koçeklerin görevi olayları bildirmek ve hastaları iyileştirmektir, bunun yanında kutsal yapılardan birinde ilaç olabilecek toprağı hastalara salık verirler. Bu bilgilendirme karşılığında hasta yakınlarından armağanlar

alırlar, bu armağanlarla geçimlerini sağlarlar. Meleke Tavus'un tunçtan yapılmış dörtlü sembolünü ve çıradan yapılmış meşaleleri taşıyarak, köylerde, halk arasında dolaşırlar ve bu yolla halkı Yezidilik inancı etrafında toplamaya, birleştirmeye çalışırlar.[51]

51) Kürtçe Metinler (Receuel de Textes Kourmandji), s. 60-67.

6 • Yezidiliğin Kutsal Kitapları

Yezidiliğin kutsal iki kitabı Kitab El-Celve ve Mushafa Reş (Kara Kitap) ve Şeyh Adiyy'nin İlahisi'nin yeni elyazması metinleri, 1934 yılında Dr. Henry Field tarafından bulunmuş ve Bağdat Üniversitesi'nden Dr. Anis Frayha'nın yaptığı İngilizce çevirileri 1946'da yayımlanmıştır.

Türkiye'de bazı tarihçi ve yazarlar, Yezidilerin bu iki kutsal kitabının şifreli bir yazıyla kaleme alındığını ve bu yüzden okunmasının olanaksız olduğunu ileri sürüyorlar. Asılları Arapça olan bu kitaplar, Şeyh Adiyy'nin risale ve ilahilerinin ve yazdığı tek bir şiirin, değişik tarihlerde hattatlar tarafından çoğaltılmış elyazmaları, bugün dünyanın belli başlı araştırma kitaplıklarında bulunmaktadır. Şeyh Adiyy'nin eserleri. yaza-

rın adını taşır. Kutsal kitaplar ise imzasızdır; yazarı veya yazarları bilinmemektedir.

İstanbul'da önce Yıldız Sarayı Kitaplığı'nda bulunan ve Yezidiler'in din ve geleneklerine ilişkin bir incelemeyi ve kutsal kitapları içeren Arapça elyazması metinler, bugün İstanbul Üniversitesi Kitaplığı'ndadır. Bu kitaplıkta 1889'da Süryanice yazılmış Yezidiler'in Tarihi'nden Bölümler adlı elyazmasının, 1906 tarihli, imzasız bir Arapça çevirisi de bulunmaktadır. Musul ve Çevresindeki Yezidiler'in Tarihi başlıklı, 1907 tarihli Arapça bir elyazması ve yine Arapça yazılmış ikinci bir çift kutsal kitap, bu kitaplıktaki söz konusu koleksiyonu tamamlamaktadır.[52]

Yezidiler'in ibadet dili ve bizce malum olan bütün Yezidi duaları Kurmançcadır. Örneğin: esas dua, sabah duası, vaftiz ve sünnet duası, ölüler için okunan telkin duası, Sencık denilen horoz heykelciğinin gelişini müjdeleme sesleri, hatta Allah'da, Mushaf-a Reş'in belgelenmeyen ilavesine göre, Kurmançca konuşur.

Asıl nüshası 1892 tarihinde Laleş'teki Ba'adriye köyünde molla Haydar'ın evinde bulunan ve yılda iki defa Şeyh Adiyy'nin mezarına götürülüp orada okunan Kitab-ı Celve, küçük bir eserdir. Kitabın tamamı 8 sayfa olup, 109 satırdan ibarettir ve beş bölümden meydana gelmektedir.

Mushaf-ı Reş ise daha geniştir. Kürtçe aslı, 152 satırlı şifreli bir yazı ile yazılmış bir tomar halindedir. Bu, daha çok dün-

---

52) Yezidilik ve Yezidilerin Kökeni, s. 130.

yevi, daha normal ve esasında Kitab-ı Celve'den daha anlaşılır haldedir. Çelişkiler ile doludur ve birden bire kesiliverir.[53]

Aşağıda vereceğimiz Kitap El-Celve (Tanrısal Açıklama Kitabı) ve Mushaf-ı Reş (Siyah Kitap) Kürtçe'nin Mukri lehçesi ile yazılmış daha sonra bu Kurmanci lehçesine çevrilmiştir. Adı geçen iki kitap daha sonra da Türkçeleştirilmişlerdir.

KİTAP EL-CELVE (Tanrısal Açıklama Kitabı)

Giriş

1. Her yaratıktan önce var olan Melek Tawus'tur,
2. O ki Abtawus'u bu aleme öz halkını ayırıp bilgilendirerek sapıklık ve kuruntulardan kurtarsın diye gönderdi.
3. Bu işin temini önce şifahi sözle, sonra okunması bu milletin dışındakilere caiz olmayan celve adındaki bu kitap ile oldu.

Birinci Fasıl

1. Ben vardım ve halen varım, yine sonuna kadar var kalırım. Hükmüm her yaratık üstünde var, maiyetimde bulunanların tedbir ve işlerini temin ederim.
2. Bana güvenerek ihtiyaçlarında beni çağıranlar için hazır ve hızlıyım.
3. Hiçbir yer benden boş değil. Haricilerin arzuları doğrultusunda yapılmadığı için şer dedikleri her olaya ortağım.

53) Yezidilik İnancı, s. 60-61.

4. Her zaman bir müdebbiri var, o da benim danışmamla olur. Her nasıl için bu alemin reisi değişir. Her biri kendi devir ve nöbetinde görevini tekmil eder.
5. Tabiata karakterine göre yaratma izni veririm.
6. Bana rekabet eden herkes aciz kalır ve üzülür.
7. Diğer tanrılar benim işlerime karışamaz. Arzu ettiğim herhangi bir şeye müdahale edemezler.
8. Haricilerin elindeki kitapların hepsi doğru değildir. Peygamberler onları yazmamıştır. Sapıtıp, isyan ederek değiştirdiler. Herbiri diğerini fesh ve iptal eder.
9. Hak ile batıl ikisi de malumdur. Onlar tecrübe ile anlaşılmıştır.
10. Misakım aleyhine konuşanlar hakkında vaidim var. Bir süre için vekil ettiğim uzman müdebbirlerin muhalefetleri irademledir. Hatırlatırım ve yaptıklarını da haram kılarım.
11. Talimatıma uyarak bana uymaktan haz duyanları irşad bilinçlendiririm.

İkinci Fasıl

1. İnsanların iyiliklerine karşı bildiğim gibi mukafatını veririm.
2. Yerde, yer üstünde ve yer altında bulunanların hepsine sultam vardır.
3. Alemlerin birbirine düşüp savaşmalarını istemem.
4. Onların faydalarına mani olmam, bilhassa bana ittaat eden öz adamlarıma.
5. Tecrübe ettiğim ve isteğim doğrultusunda hareket eden zatlara iş veririm.

6. Bana güvenen ve sözümü tutan kimselere bir türlü ve bir şekilde kendimi gösteririm.
7. Mekân ve zamana göre alır veririm, zengin eder fakir yaparım, said veya şaki ederim.
8. Hiç kimsenin işlerime müdahale veya men etme hakkı yoktur.
9. Bana karşı gelenlerin üzerine acı ve elem yağdırırım.
10. Bana ittaat edenler diğer insanlar gibi ölmezler.
11. Kendisine tayin ettiğim zamandan fazla kimsenin bu dünyada kalmasını istemem.
12. Eğer istesem onu defalarca bu aleme veya başka bir aleme ruhların tenasuhu ile gönderirim.

Üçüncü Fasıl

1. Kitap olmadan da has ve sevgili adamlarıma yol gösterip gaybi öğretirim. Öğretmem zor değildir.
2. Başka alemlerde dahi şeriatıma uymayanlara hal ve zamana göre zarar veririm.
3. Şu benîademler şeriattan anlamazlar.
4. Yerdeki canlılar, havadaki kuşlar ve denizdeki balıkların hepsi benim elimde zaptımdadır.
5. Yer altında bulunan define ve hazineleri bilirim ve insanlardan biri diğerine halife olmak üzere birer kişiye bildiririm.
6. Mucize ve acayiplerimi isteyen ve kabul edenlere gösteririm.
7. Bana karşı gelenler, beni ve bana uyanların sözünü tutmayanlar zarar ederler. Zira onlar büyüklük ve zenginliğin elimde olduğunu ve insanların iyilerine verdiğimi bilmezler.

8. Alemlerin tedbirleri, nesillerin devrimi ve müdebbirlerin değişmesi benim tarafımdan özelden tanzim edilmiştir.

Dördüncü Fasıl

1. Diğer tanrıların hiçbirine hakkımı vermem.
2. Yaratıkların ihtiyaçlarını temin etmek için dört unsur, dört zaman ve dört rükun bahşettim.
3. Yabancıların kitapları şeriatıma uyarsa doğrudur. Uymayanları onlar değiştirmiştir.
4. Üç şey benim düşmanımdır ve üç isimden buğzederim.
5. Sırlarımı koruyanlar ödüllerime nail olurlar.
6. Benim için eziyet çekenlerin mukafatlarını alemlerin birinde veririm.
7. Yabancılarla savaşmak için bana tabi olanların hepsinin birlikte ve beraber olmalarını isterim.
8. Ey vasiyetime uyanlar! Bana ait olmayan söz ve talimata inanmayın, adımı ve sıfatımı anmayın ki günâhkar olmayasınız, çünkü yabancıların ne yaptıklarını bilmezsiniz.

Beşinci Fasıl

1. Zat ve suretime saygı duyun, çünkü onlar önceden ihmal ettiğiniz şeyleri hatırlatır.
2. Şiarlarıma tabi olun ve hizmetçilerimin benden size anlattıkları ilmi gayba kulak verin.

I. Her şeyden önce Allah, Aziz sırrından bir beyaz cevher yarattı ve Enfer adında bir kuş yarattı ve cevheri kuşun sırtına bindirdi, böylece Kırkbin yıl kaldı.

II. İçinde yaratılan günlerin ilki Pazar günüdür. O günde Allah Azrail adında bir melek yarattı. Odur Melek Tawus ki hepsinin başkanıdır.

III. Pazartesi günü Melek Derdail-i yarattı ki, o Şeyh Hasan'dır.

IV. Salı günü İsrafil-i yarattı ki, o Şeyh Şems'tir.

V. Çarşamba günü Melek Mikail-i yarattı ki, Şeyh Ebubekir'dir.

VI. Perşembe günü Melek Cebrail-i yarattı ki Şeyh Secadeddin'dir.

VII. Cuma günü Melek Şemnail-i yarattı ki, Nasireddin'dir.

VIII. Cumartesi günü Melek Narail-i yarattı ki, Şeyh Fahreddin'dir.

IX. Melek Tawus-u hepsine başkan yaptı.

X. Sonra yedi gök, yer, güneş ve ayın suretlerini yarattı.

XI. Fahreddin, İnsan, hayvan, kuş ve vahşileri yarattı ve Hırkanın ceplerine koydu. Sonra meleklerle birlikte cevherden çıktı ve üstüne çıkıp büyük bir nara çekti. Cevher dört parçaya ayrıldı. Karnından çıkan su deniz oldu. O vakit Dünya yuvarlak ve deliksizdi.

XII. Allah, Cebraili bir kuş şeklinde yarattı ve gönderdi. Arzın dört köşesini eline verdi, sonra bir gemi yaratıp bindi ve otuzbin yıl kaldı, sonra geldi Laleşe sakin ol-

du. Dünyaya nara attı, taş dondu ve Dünya arz oldu ve titremeye başladı, Cebrail'in emriyle sakinleşti. Sonra Cebrail beyaz cevherden iki parça alarak birini yerin altına, diğerini gökün kapısına yerleştirdi teskin için. Sonra beyaz cevherin ufak parçalarından Güneş'i, Ay'ı ve Yıldız'ları yarattı göklerin tezyini için.

XIII. Meyva ağaçları, bitki ve dağları Arzın tezyini için yarattı. Farş'ın üstünde Arş'ı yarattı.

XIV. Büyük Rab Melaikelere (Adem ve Havva'yı yaratacağım ve onları beşer kılacağım. Ademin sırırdan Sefer oğlu Şehr olacak ondan yer yüzünde bir millet oluşacak. Daha sonra Azrail (melek Tawus) milleti ki Yezidiyedir) oluşacak dedi.

XV. Daha sonra Şeyh Adiyy Şam toprağından Laleş'e gönderdi.

XVI. Sonra Rab Karadağ'a indi, bir nara attı otuzbin melaike yarattı, üç kola ayırdı, kırk yıl ibadet ettiler, sonra Melek Tawus'a teslim edip birlikte Gök'e çıktılar.

XVII. Sonra Rab Kudüse indi. Cebraile Yerin dört köşesinden toprak getirmesini emretti. Toprak, Su, Hava ve Ateş'ten Adem'i yarattı ve kudretinden can verdi. Cebrail'e Firdews götürüp, buğday hariç her nimetten yiyebilmesi için talimat verdi.

XVIII. Yüzyıl sonra Melek Tawus Allah'a dedi ki, Adem ve nesli nasıl çoğalacak. Dedi ki, emir ve tedbiri senin eline verdim. Geldi ve Ademe buğdaydan yedin mi? dedi. Hayır dedi, ye senin için daha iyi olacak dedi. Yedikten sonra karnı şişti. Tawus melek onu cennetten çıkarıp Yere bıraktı. Göğe çıktı.

XIX. Adem karnından fena halde sıkıştı. Çünkü dışkı deliği yoktu. Allah bir kuş gönderdi. Gagasıyla delik açınca rahatladı.

XX. Cebrail yüzyıl ona görünmedi ve yüz yıl Adem merak etti, ağladı.

XXI. Allah'ın emriyle Cebrail nazil oldu. Ademin sol koltuğu altından Hava'yı yarattı.

XXII. Sonra Melek Tawus yaradılmış taifemiz için nazlı oldu ve eski Asuri hükümdarlarından başka, bize bazı melekleri düzenledi. Bunlardan biri Nesrohtur ki Nasırıddin'dir ve Gamuş ki odur Melik Fahreddin ve Ertimus ki o da Melek Şemseddin'dir. Bunlardan sonra birinci ve ikinci Şabor olmak üzere iki hükümdarımız daha var. Bunlar yüzelli yıl hükmettiler. Onların neslinden bugüne kadar da beylerimiz vardır.

XXIII. Dört hükümdardan buğzederiz.

XXIV. Marul (Has) bitkisini kendimize haram ettik. Çünkü adı Hasiye Peygamber adına benzer. Fasulye ve mavi renkte bize haramdır. Yunan Peygamber hürmeti için balık yemeyiz. Ceylan, bir peygamberimizin koyunu olduğu için yemeyiz. Şeyh ve şagirtleri horoz etini yemezler. Çünkü adları geçen yedi tanrıdan biri olan Melek Tawus horoz şeklindedir. Şeyh ve şagirtleri kabak da yemezler. Ayakta işemek, edephanede suya dokunmak ve hamamda yıkanmak bize haramdır. Şeytan kelimesini söylemek caiz değil, çünkü tanrımızın adıdır. Hem de buna benzer kelimeleri de mesela kaytan, şat, şer telaffuz etmek caiz

değil, ayrıyeten melun veya benzeri, mesela lane, nal gibi kelimeleri telaffuz etmek caiz değildir.

XXV. İsa bu aleme gelmeden önce diyanetimize putperestlik denirdi. Yahudi, Hıristiyan ve İslam diyanetimiz karşısında tavır almışlar. Acemler de böyle.

XXVI. Ahab bir Hükümdarımızdı. Bizden olan herkese kendisine özel bir ad takmasını emretti. İlah Ahab veya Baalzbob dediler ki, şimdi Pirbob'tur.

XXVII. Bir hükümdarımız Babil'de vardı, adı Buhtunassar'dı. Bir de Acem'de vardı, adına Ahşoreş derlerdi. Bir de Ağrankalos adında İstanbul'da vardı.

XXVIII. Yer ve gökten önce Allah Deniz üstünde idi, kendine bir gemi düzenlemişti, denizlerle seyrederdi.

XXIX. Kendinden bir cevher yarattı. Kırk yıl yönetti, sonra gazaba gelip bir tekme vurdu.

XXX. Hey acayiplerin acayibi ki, o cevherden çıkan ses dalgalarından dağlar, tozundan tepeler ve dumanından gökler oluştu. Sonra Allah yukarı çıktı, gökleri bağlayıp tesbit etti ve direk olmadan durmasını sağladı.

XXXI. Arzı kilitledi ve eline bir kalem alıp tüm yaratıkları yazmaya başladı.

XXXII. Sonra zatından ve nurundan Altıtane Tanrı yarattı. Bunların yaratılmaları nasıl ki bir lambayı o bir lamdan tutuşturması gibi oldu.

XXXIII. Birinci tanrı ikinciye, "Ben Göğü yarattım. Sen de çık bir şey yarat! dedi çıktı ve Güneş oldu. Diğerine söyledi o da Ay oldu. Dördüncüsü felekleri yarattı. Beşinci sabah yıldızı oldu. Altıncı Feza (Uzay)yı yarattı."[54]

---

54) İsmet Kılıçarslan'ın özel arşivinden.

Mushaf-a Reş'te yer alan Yezidi inancının yaradılış mitolojisi ile Zerdüşt düşüncesinin yaradılış mitolojisi arasında farklılık görülür. Bunları karşılaştırdığımızda Yezidiliğin yaradılış mitolojisinin Adem ile Havva mitolojisinin etkisi altında kaldığı görülür. Zerdüştlüğün Yaradılış mitolojisi ise Ahura Mazda düşüncesinin özüne uygundur.

YARADILIŞ MİTOLOJİSİ

Zerdüşt'ün mitolojisinin özü; çoğu dinlerdeki soru işaretini oluşturan iyi ve kötü konusudur.

Eğer tanrı iyi ise belki de en güçlüsü değildir. Eğer güçlü ise bütün yönleri ile iyi olamaz. Zerdüştlüğün mitolojilerinin ve Zerdüştlüğün esasında tanrı bütün yönleri ile iyidir. Bütün kötülük, acı, elem ve ölüm şeytanlardan gelmektedir.

Bu mitolojinin yaratıcısı, sonradan ortaya Persia'da Ormoezd (Hurmuz) diye tanınan (bilge bey) Ahura Mazda'dır. Ahura Mazda sonsuzluktaki göklerde iyilik ve ışıkta oturmaktadır. Aşağıda ise karanlıklarda kızgın ruh Angra Mainjoe (Manyu) (daha sonradan Ahriman olarak bilinmektedir) oturmaktadır. Ahura Mazda ilk önce gök yaratıklarını ve daha sonra da kötünün yok edilebileceği evreni yaratmıştır. O, evreni önce ruhsal şekilde yaratmış sonradan bu maddi şekle dönüştürülmüştür. Evren elips şeklindeydi ve dünya ise bunun ortasında gezinen düz ve yuvarlak bir dilim idi. Ahriman yok etme dürtüsüne sahip idi. Ve böylece Ahura Mazda'nın iyi yaradılışına saldırmaktaydı. Bu manevi dünyanın üçbin senelik oluşumundan sonra Ahura Mazda, Ahriman'a barış yapmalarını öner-

miştir. Bütünü ile tahribat isteyen Ahriman bu teklifi red etmiştir. Ve sonradan zaman içindeki savaşı kabullenmiştir. Sonradan düşündüğünde, bu açık savaş ilanını kabul etmekle kendi düşüşünü hazırladığını anlayınca güçsüzlük içinde kendini cehennemine geri çekmiştir. Ve Ahura Mazda'yı ideal, maddi bir dünya yaratmak ve gelecek üçbin sene içinde hüküm sürmek için arkada bırakmıştır. Bu üçbin senelik zamanın bitmesinde Ahriman; kirliliğin dişi ruhu Jahi tarafından uyandırılmıştır. Jahi, Ahriman'a kutsal adam Gajomart'ı ve öküzü yollarından çıkaracağına ve dünyayı üzüntüye boğacağına söz vermiştir. Bu atağı hazırlamak için Ahriman, Jahi'yi çekici bir kadın haline getirmiştir. Bu atak başarıyla sonuçlanmış ve Ahriman kazanmıştır. Ama Ahriman yaradılışı dağıttıktan ve İnsanlığı öldürdükten sonra kendi güvenli karanlığına dönmek istemiş ve katı hava örtüsü tarafından kaplanan Dünya'da tutsak kaldığını anlamıştır. Ahriman dünyada tutsak idi ve üçbin yıllık devrenin sonuna kadar iyi ile birlikte yaşamak zorundaydı. İyi yenilgiye uğramıştı. Sonuç olarak, buradaki kutsal adamın ölü öküzünden hububatlar, tedavi edici baharatlar oluşmaktaydı ve kutsal adamın ölüsünden ise metaller oluşmuş ve adamın tohumundan, Ahriman'ın insanları yok ettikten sonra ilk insan çifti Masjie ve Masjiane oluşmuştur. Bunlar önce onbeş yapraklı bir bitki olarak büyümüşler (onbeş ideal sayıdır). Bundan büyüyen meyvalardan insanlığın on ırkı oluşmuştur. Onlar insan şeklini aldıkları anda Ahriman tarafından kötü yola çevrilmişlerdir ve bunlar şeytanlara tapmaya başlayınca üretici güçlerini yitirmişlerdi. Böylelikle dünyaya insan doğurmamakla, başka bir günah daha işlemiş

oluyorlardı. Elli seneden sonra yine çocukları olmaya başlamıştı. Ve Ahura Mazda çocukları daha az tatlı yapıncaya kadar, çocuklarını yemişlerdir. En sonunda insanlığı sürdürmüşler ve Ahura Mazda onların kötülüğe karşı olan savaşlarında onlara yardımcı olmuştur. Bu savaş, tanrı için ve insanlar için yaşam boyunca devam etmektedir. Öldükten sonra dahi şeytanlar üç gün üç gece, özellikle dindar insanların ruhlarına saldırmak için pusuda beklemektedirler. Saoja bunları aile fertlerinin duaları ile korumaktaydı. Aile fertleri ölüleri için fazla yakınmamalıydılar. Çünkü, onların gözyaşları, ruhların ölüm sonrası yaşamlarında onlara engeldiler. Bu üçgenden sonra ruh Sraosja, Asjonoe ve Mitra tarafından bir terazide tartılarak yoklanmaktadır. Dindar ruhlar genç, güzel bir kadın tarafından ve güzel kokulu bir rüzgârın eşliğinde geniş sırat köprüsünden geçerek dört istasyona ayrılmış göklere çıkarılırlar. Her istasyon, bir öncekinden daha yüksektir. Ve bunlar zevk içinde yaşamak için yapılmışlardır. Bunlar güzel yastıklar ve halılarla döşenmişlerdir. Günahkâr ruhlar ise yaşlı bir cadı tarafından ve kötü kokulu bir rüzgâr eşliğinde sırat köprüsüne götürülür. Bu köprü o zaman daralır ve kötü ruhlar cehennemin derinliklerine düşerler. Eğer yaşam sırasında iyilikler ve kötülükler birbirlerine eşit iseler, bunlar orta istasyona getirilirler. Bu yer Hanestagen diye adlandırılır. Cehennemin genelindeki korku verici şeyler, kalabalık, pis hava, sıcak, soğuk, karanlık, zamanın yavaş ilerlemesi ve kızgın yaratıklar ile kızgın ruh hak ettiği cezayı çekmektedir.

İyinin zaferi Zerdüşt'ün varlığını açıklaması ve öğretisi için yol göstermesi ile sonuçlanmıştır. Zerdüşt'ün öğretisini

yayması şeytanlar tarafından engellenememiştir. Üç bin yıllık ilk iki dönem, kötü nerede ise Dünyayı dağıtacaktı. Ama yaradılış Dünya şeytanlarının öldürülmesiyle kurtarılacaktır. Üçüncü dönemde kurtarıcı Sosjianti iyinin katı zaferini yaşayacaktır. Burada Dehak Keresaspa tarafından öldürülecektir. İnsanların ruhları tekrar dünyaya dönecektir. Erimiş metalin akımı ile Dünya yine eski durumuna dönecek ve Sosjiant son kurbanı, insanlığın hizmetçisi öküzü getirilecek ve insanlık ölümsüzlüğe kavuşacaktır. Hayatı ölümsüzleştirdiği kabul edilen madde, öküzün yağından ve Gaokerena ağacından çıkıp birleşecekler. Ahriman ve Az dışındaki bütün şeytanlar öldürülecek ve Ahriman ile Az cehenneme kaçacaklar. Orada erimiş metal tarafından sonsuza dek tutsak kalacaklar. Gerçek kainat her yönü ile onarılacak ve yenilenecek. Sadece kötülük red edilecek.[55]

55) Kürtlerin Din Kültürü Tarihi, s. 89-92.

7 • KÜRTLER'İN İSLAMLAŞTIRILMASI

Her şeyden önce bizim, Kürtlerin İslamiyet öncesi inançları hakkındaki düşüncelerimizin günümüzde bütünüyle karanlık olduğu belirtilmelidir, çünkü bilim gerekli yazılı verilere sahip değildir. Kürt toplumundaki dini törenlerden ve diğer dini kalıntılardan verileri ele alan bazı araştırmacılar Kürtlerin, Yezidilerin dininden olduklarını ispatlamaya meyillidirler. Bu bakış açısına göre Kürtler, İslamiyetin kabulünden önce diğer İran halkları gibi bu dine inanıyorlardı.

Kürtler arasında da İslamiyet öncesindeki atalarının Zoroatriytsmadjus oldukları düşüncesi yaygındır.

Arap yazarlarının eserlerinde İran halklarının yaşamında Zoroastrizmin yeri ve önemi açıkça yansımıştır. İbn Ha-

ukal'ın haberlerine göre İran Fars'ının bütün bölge ve rustaklarının sayısız ateş tapınakları (buyut an-nâr) vardır. X.-XI. yüzyılın Arap kaynakları Djibal'de, Musul'daki ateş tapınaklarının varlığından zaman zaman bahsederler. Bu bağlamda al-Masudi'nin çalışmalarından birinde, Kürtlerin'de aralarında bulunduğu bir dizi halkın İslamiyet öncesindeki dinlerine çok yüzeysel değinerek, "onların pek çoğu ateşe taparlar ve büyüyle ilgilenirler" diye yazması ilginçtir.

Halifeliğin vergi politikası materyalleri temel alınırsa, Kürtler'in IX.-X. yüzyıllarda İslamiyeti kabul etmeye başladıkları yargısına varılabilir.

Djibal, Musul ve diğer bölgelerdeki vergiler hakkında bilgi veren Arap yazarları, bu bölgelerde yaşayan halkları zikretmezler. Onların verilerine göre, IX.-X. yüzyıllarda bu bölgelerden haraç toplanmıştır. Bu bağlamda "haraç" teriminin şartlı olabileceği belirtilmelidir, çünkü bu terim gerek toprak, gerekse adam vergisini kapsayan vergi de demektir.

Yukarıda belirtildiği gibi IX.-X. yüzyıllarda İran halkları arasında Zoroastrizm korunmuştur: Arap kaynakları da hemen hemen onların ödediği vergiler hakkında bilgi vermezler.

VII.-X. yüzyıllarda Kürtler'in yukarıda söylenen Hariciler hareketine katıldıkları da bilinmektedir. Haricilerin düşünceleri, hareketin başlangıç döneminde Kürtler arasında da yayılmıştır. Al-Masudi'ye göre VII. yüzyılda Harici hareketinin ocağı, Musul'a dek uzanan Sindjer bölgesidir. Al-Masudi Kürtler arasında yayılan düşüncelerin "Osman ve Ali'yi yadsıyan Haricilerin düşünceleri gibi" olduğunu belirtir. Daha sonra Al-Masudi, "Azerbaycan'da yaşayan Kürtler'in Şaruki-

ler (yani Hariciler-A.P.) olarak bilindiğini" eklemektedir. Kürtler'in Harici dini-politik hareketinin yandaşları olduğunu belirten İbn Haldun da aynı düşünceyi ifade etmektedir. Kürtlerin Harici olduklarını diğer olgular da doğrulamaktadır.

İslamiyetteki bu sektant hareketinin programı, halifeliğin topraklarında yerleşen halkın aşağı katmanlarının isteğini ifade ediyordu. Hareketin temel problemlerinden biri Müslümanlar arasında eşitliğin sağlanmasıdır. Onların düşüncelerine göre imam halife, inananlardan seçilmeli, onun sorumluluğunu sadece Kureyşliler değil, yeterliyse Negrablar da alabilmeli. Bu taleplerin, harekete önemli bir genişlik sağlayan geniş halk kitlelerinde olumlu bir yankı uyandırmış olduğu açıktır.

Kürtler için Haricileri desteklemenin Müslüman olmak anlamına gelmediğini belirtmek zor değildir. Fakat bu konuda önemli bir koşul belirmektedir. Kürtler bu harekete İslamiyet ideolojisiyle yaklaşmışlar, İslamiyetin onlar tarafından kabulü için yeni şartlar oluşturmuşlardır.

Merkezi İktidarın zayıflığından, kısmen de olsa 945 yılında Buidle tarafından Bağdat'ın alınmasından yararlanan Kürt feodalleri kendi konumlarını güçlendirdiler ve bir dizi Kürt prensliği kurdular. Onlar tarafından İslamiyet düşüncesi kendi iktidarlarını güçlendirmek için kullanılmıştır; halifelikte egemen sınıfın ideolojisini temsil eden İslamiyet Kürt aristokrasisinin dini de olmuştur. Bir dizi Kürt prensliği arasında başkenti Dinavar olan, prensliğini 961 yılında kurmayı ve bir dizi Kürt kabilesini çevresinde toplamayı başaran güçlü Kürt feodali Hasan-vayh İbn al-Kurdi'nin kurduğu Hasanvayhidler prensliğini (961-1015 yılları) anlamak gerekir. Onun ilk hare-

keti cami yaptırmak olmuştur. Hasanvayhidler'in bu faaliyeti açıkça Kürtler'in İslamlaştırılmasında Kürt aristokrasisinin rolünü göstermektedir.

Hasanvayh'ın ölümünden sonra iktidarın oğlu Badr'e (979-1015 yılları) geçtiği bilinmektedir. Hasanvayhidler prensliğine Hamadan, Dinavar, Nahevend, Asadabad ve diğer bölgeler, yani Djibal'in bütün toprakları girmiştir. Şarahfan Bidlisî, Badr'ın "Dinavar'dan Ahvaz, Huzistan, Burudjird (Luristan'daki dağ) Asadabad ve Nehavend'e kadar bütün kalelere, dağlara ve ovalara..." sahip olduğunu belirtir. Badr, halkın arasında İslamiyetin yayılması ve kuvvetlenmesine büyük önem vermiştir.

Badr'ın dini hizmetleri hakkında pek çok yazar bilgi vermektedir. Bu konuda İbn al-Djauzi (XII. yüzyıl) şunları yazmaktadır: "Her yıl Badr, hac görevini yapacak 20 adam için bin dinar ödedi... Her cuma fakirlere ve dullara 1000 dirhem bağışladı. Her yıl Hamadan Bağdat arasında yer alan, Haca gideceklere ayakkabı yapan kunduracılara 3000 dinar ödedi. Her ay ölenlerin kefenleri için 20.000 dirhem verdi ... Kendi topraklarında 3000 cami yaptırdı ve yabancılar için kervansaray yaptırdı.. Her yıl Badr sakinlerine sadaka, yolların korunması ve al-Haramayn'ın (yani Mekke ve Medine) diğer masrafları için 100.000 dinar verdi. Öldüğünde bütün bunlar son buldu. Badr çok dua etti ve Allah'ın övgüsünü aldı, ... Ali'ye inananların mezarlığına gömüldü.

Eğer yukarıda verilen din işleri ölçüsü ve yekünü büyükse de, bunlar ancak X.-XI. yüzyılda ve daha sonra Kürt toplumunda İslamiyetin geniş ölçüde yayılması hakkında şüphe bı-

rakmamaktadır. İncelenen dönemde Kürt Müslümanları arasında hem Şiiliğe, hem de Sünniliğe inananlar vardı.

Böylece İslamiyet Kürt toplumuna, Kürt bölgelerini Araplar'ın fethi sırasında VII. yüzyılın 30'lu yıllarından başlayarak girmiştir. Fakat Kürtler'in İslamlaşma süreci gerçekte IX. yüzyılda başlamıştır. IX.-X. yüzyıllarda ise kendi etki alanını genişletmek isteyerek, ekonomik ve politik çıkarlarından hareket eden Kürt feodal aristokrasisi zamanında kitle karakteri kazanmış, halkın geniş kitlelerini kendine çekmiştir.[56]

56) VII.-X. Yüzyıllarda Kürtler, s. 71-77.

YEZİDİ KÜRTLERİN DURUMU

Yezidi olan Kürtler, Kürt coğrafyasında, Kürtler'den ayrı ne bir ulus, ne de bir ulusal azınlıktırlar. Bunlar Kürt halkının bir bölümü olup, dini inançları dışında onunla her türlü ortak değerlere sahiptirler, yani Kürt halkının bu kesimi Kürt halkı içerisinde olup, dinî inançları nedeniyle bir dinî azınlığın mensubudurlar.

Yezidilerin dinî inançları her ne şekilde ele alınır veya yorumlanırsa yorumlansın, İslami Arap dinî inancının bölgede zorla hakim kılınması öncesinde Kürdistan ve bölgede hakim olan, Kürt halkının esas dini inancı olan Zerdüşt dini inancının, bölgedeki yegâne koruyucuları ve temsilcileridirler. Zaman süreci içerisinde ve bölgedeki diğer etkilenmelerle bünyesinde ufak tefek değişikliklerin olduğu görülebilirse de, di-

nî inançlarının temel düşünceleri ve yönelişi Zerdüşt dinî inancı ile aynılık içerisindedir. Yezidilerin gerçek anlamda Kürt dinî inancına bağlı olmalarından dolayı tüm dinî ayinlerini Kürtçe yaptıkları gibi, yazılı olan iki adet kutsal dinî kitapları da sonradan öz Kürtçe yazılmıştır.

İslami Arap dini inancının yayılmacı ve zorba karakteriyle bölgeye kabul ettirilmesi sonrasında, bölgede eski dini inançlarını korumaya çalışan bu Kürt halk kesimine karşı sürekliliğini koruyan baskı, katliam, yağma ve talan gibi işlev ve uygulamalar sürdürüldü. Zaman zaman bölge müslüman halkları onları dinsizlikle itham ederek, sömürgeci devletlerin de onay ve destekleri ile onları imha hareketlerine giriştiler. Zaman zaman da sömürgeci devletlerin işgal güçleri bizzat Yezidi Kürtlerin imha edilmesinde kullanıldılar. Bu gibi, kendilerini toptan yok etmeye yönelik saldırı ve girişimlere karşı, Yezidi Kürt halkı kendi varlıklarını koruyabilmek için, zaman zaman güçlü direnişler göstermişse de sürekliliğini koruyan, dengesiz olan güçler ve şartlar nedeniyle çoğu zaman büyük zararlar görmüş ve giderek verimli yaşam alanlarını onlara terk ederek kendilerini koruyabilecekleri dağlık bölgelere çekilmek zorunda kalmışlardır.

İslami Arap dini inancının bölgeye hakimiyetini kurmaya çalışmasından itibaren, bölge Kürt halkı büyük direnişler göstermiş olmasına rağmen, zamanla bölgenin çoğunluğunda hakimiyetini sağlaması sonrasında ise, kendilerinin dini inançlarını benimsememiş ve yerli dini inançlarında direnen bölge halkına karşı çokça zalim davranıldığından, İslamiyetin iç savaşlarla bölünme döneminde Yezidi Kürtler, Mervan'ın anne-

sinin Kürt olması yanında, esas olarak kendilerine yapılanların bir nebze intikamını almak için Mervan'ın tarafını tutarak İslamiyet içi savaşımlara da katıldılar.

İslami Arap inancı yönetiminin 750 tarihinde Abbasilere geçmesi sonrasında Yezidiler üzerinde yoğun baskılara girişildi. İslami Arap dini inancının ilk dönemlerinde bölge Kürt halkının direniş göstermesi ile Yezidiler İslamiyete karşı direnişlerinde belli oranda da olsa müttefik bulmuş olurlarken, çevre Kürt halkının İslami Arap dini inancını benimsemeleri üzerine, onların desteklerini kayıp ettikleri gibi, onlar da kendilerine düşman olmuşlardı. İslamiyetin belirli bir sürecinden sonra iç karışıklıkların başlaması ve sonrasında da doğudan gelen barbar kavimlerin bölgeyi işgal etmeleri sürecinde Yezidi Kürt halkı, bölge Kürt halkından çok farklı bir durum yaşamadı. Ancak bölgenin sömürgeci Osmanlı ve Safavi devletleri arasında paylaşılmasından bir süre sonra, Yezidi Kürt halkına karşı baskı ve imha hareketleri yeniden başladı.

İslamiyeti benimsemiş olan çevre halkı arasında, İslamiyet mensupları tarafından Yezidilerin dinsiz "Zındık" (Zındık: Zerdüşt dini inancından büyük oranda etkilenmiş bölgede geçmişte varlığını korumakta olan bir mezhebin ismidir.) oldukları ve zamanla da bunların "iblis"e taptıkları yolundaki propagandalarla, bölge Kürt halkı devamlı bir şekilde, bu Kürt halkı kesimine karşı kışkırtılıp düşman edildi. Böylece İslamiyet içerisinde, "Zındık"; dinsiz, tanrı ve insanlığın düşmanı olan "iblis"e tapanlar, İblis'in çocukları, din ve kitapları yok, dünyaya ve insanlığa uğursuzluk getirmektedirler şeklinde nitelendirildi. Hıristiyan ve Yahudilerin köpeklerinden

daha kötü gösterilen ve böylesine propaganda yapılarak değerlendirilen Yezidi Kürt halkı kesimine karşı, onların toptan imha edilmeleri ve ortadan kaldırılmaları yönünde her müsait fırsat ve ortam, çevre müslümanları tarafından onların aleyhine değerlendirilirken, bölgeye hakim bulunan sömürgeci devlet yönetimleri tarafından gerekli yardım, mükafatlandırma ve desteklemelerle de cesaretlendirildiler.

Yezidi Kürtlerin bölgede yoğun oldukları Sincar, Şeyhkan ve Tur Abidin alanlarına karşı girişilen her imha hareketinde müftiler, hocalar ve islamiyete inanmış olan halk için motif, "dinsiz, Allahın düşmanı olan Zındıklara, Allah'ın dini olan islamiyeti benimsetmek için girişilen bir eylem olarak benimsetilirken, Allah için, Allah'ın yarattığı kulları fanatikçe katliamlarla öldürme ve kendilerini de bu yaptıklarında haklı görmeleri neticesi, her türlü zulüm ve insanlık dışı uygulama ile bu insanların bölgeleri, evleri yakılıp yıkılırken, mal varlıkları yağmalanıp talan edilerek, çocuk, kadın ve kızları esir alınıp esir pazarlarında satıldıkları gibi, pek çoğu da fanatik düşüncelerin etkisiyle esir alınmalarından sonra ölümle cezalandırıldılar.

Sömürgeci devlet yönetimleri ya da siyasi olarak bölgedeki etkin kişileri açısından, esasta sorunun kökeni sömürü yönünde olup, ekonomik çıkarları iken, bu alanda aracı rolünü üstlenen islami din adamlarına göre Yezidiler dinsiz olduklarından, şeriatça bunların pişmanlık duyarak veya başka bir dinden islamiyete dönmeleri mümkün olmadığından, bunların şeriatça katliamlarla köklerinin kesilmesi, halka tavsiye edilip önerilmekteydi. Müslüman halk açısından ise hem devletleri-

nin yönetimlerine yaranma, siyasi ve ekonomik menfaatler elde etme ve hem de islamiyete yaranarak Allah'ın sevabını kazanıp cennete gitme düşünceleri hakim olmaktaydı. Böylece hiçbir yönden cezalandırma söz konusu olmadığı gibi, büyük menfaatlerin kazanılmasına inandırıldıklarından, onların bu yönde yapacağı girişimlerin ne derece boyutlu olacağı anlaşılır. Böylece sınır tanımayan vahşet uygulamalarına Yezidi Kürtleri konu edildiler. Elimizdeki belgelere dayanarak Yezidi Kürtleri'ne bu yönde yapılmış uygulamaların bazı önemli olanlarını şöyle sıralayabiliriz:

13. yüzyılda, Yezidi Kürtlerin önderi Musul'da kaçırıldı. İdam edilmesinden sonra cesedi bulunamadı. Bunun üzerine bölgede senelerce devam eden bir savaş başladı. Bu dengesiz savaş sürecinde Yezidiler dağlık alanlara çekilmek zorunda kalınca, kutsal şehirleri yakılıp yıkıldı ve yağmalandılar.

1414 yılında, çevre müslümanları ile Yezidiler arasında yapılan bir savaşta Yezidiler katliamlara uğradılar.

1640/41: Sincar bölgesi Yezidilerinin, Musul yakınlarındaki birkaç köyü yağmalamaları üzerine, Diyarbakır Osmanlı Valisi Ahmet Paşa komutasındaki 70.000 kişilik Osmanlı ordusu ve yardımcı grupları, Yezidilerin üzerine saldırıya geçtiler. Bölgede yapılan kanlı çarpışmalardan sonra Yezidiler yenilince dağlık bölgelerine çekildiler.

1647/48: Şeyhkan Emiri Şeyh Mirza, Musul bölgesini de hakimiyetine almak istemesi üzerine, Musul bölgesini yönetimine bağlamak için, bölgesinde Osmanlı devleti yönetimine karşı ayaklandı. Bunun üzerine Van Osmanlı Valisi Şemsi Paşa emrindeki kuvvetlerle Seyhkan bölgesine saldırdı. Bu-

rada yapılan savaşta Yezidi kuvvetleri yenildi ve Şeyh Mirza esir düştü. Sonra Van Osmanlı valisi tarafından Şeyh Mirza astırıldı.

1715'de, bölgedeki Yezidi Kürtlerin cezalandırılması için, Osmanlı Bağdat Valisi Hasan Paşa, Sincar Bölgesine saldırıya geçti. Burada yapılan dengesiz savaştan sonra Yezidiler Xatuniye'ye çekilmek zorunda kaldılar. Hasan Paşa bölgede Yezidiler üzerinde yaptırdığı geniş bir katliamdan sonra, bölgenin yönetim ve hakimiyetini de Bedevi Arap Tayy aşiretinin reisine verdi. Bu Tayy Arap aşireti sonraları da bölgede Kürt halkına karşı değişik alanlarda kullanıldı.

1733/34: Zap nehri çevresindeki Yezidi Kürt köyleri, Osmanlı Ahmet Paşa tarafından harabeye çevrilip, bölgedeki Yezidi halk üzerinde katliamlar uygulandı.

1752/53: Sincar bölgesi Yezidileri, Osmanlı Paşası Süleyman'ın hışmına uğradı. Paşa bölgede iki sene gibi bir süre ile katliamlar yaptırıp sayısızca Yezidi Kürdü öldürttü.

1767/68: Musul Osmanlı Valisi Amin Paşa, Sincar bölgesinin yağmalanmasına oğlunun emrinde bir ordu gönderdi. Burada Yezidilerden istenilen 1.000 baş koyuna karşılık 800 adet verilmesi üzerine saldırıya geçen Osmanlı müslüman ordusu sayısızca Yezidi Kürdü öldürdü.

1770/71: Yezidilerin Şeyhkan bölgesi Emiri olan Bedağ Bey, Osmanlı yönetimine karşı isyan ettiyse de, bu isyan kısa bir sürede bastırılınca acımasızca Yezidiler üzerinde katliamlar yapıldı.

1773/74: Sincar bölgesi Osmanlı devletinin Musul valisi tarafından yakılıp yıkılarak yağma edildi.

1779: Osmanlı devletinin Musul valisi, kardeşinin emrine verdiği müslüman Osmanlı ordusu Sincar bölgesini yeniden yağmalamaya gönderdi.

1785/86: Musul Osmanlı Valisi olan Abd el Baqi, Sincar Yezidi Kürtlerini cezalandırmak için bir ordu ile saldırıya geçti. Bölgede yapılan savaşta yenildi ve ordusunun büyük bir kesimi öldürüldü. Aynı süre içinde Sincar bölgesi Arap aşiretlerinin de saldırısına uğradı.

1786/87: Şeyhkan emiri olan Colo Bey ile Amadia paşası arasında çarpışmalar başlayınca Colo Bey yenildi.

1789/90: Colo Bey'in bölgesi Bedevi Arap Tayy aşiretinin yönetimine verilince, Colo onlar tarafından öldürüldü. Böylece iki taraf arasında çatışmalar başlayınca, Arap Tayy aşireti büyük kayıplar verdi.

1790/92: Arap Bedevi Tayy aşireti, Sincar bölgesine saldırıya geçti. Şeyhkan bölgesinde İsmail Paşa, Kancar Bey'le çarpıştı ve Kancar Bey'i hapse attırdı. Colo'nun oğlu Hesen Bey bölgenin yönetimini yeniden eline geçirdiyse de sonra Amadiye emiri Hesen Bey'i astırdı.

1792/93: Osmanlı Paşası Muhammet, Musul valisi olarak Sincar bölgesinde sekiz Yezidi köyünü yakıp yıktırdı.

1793/94: Yine Musul valisi, Sincar bölgesindeki Mihmkan mevkiindeki Yezidileri cezalandırmak için harekete geçtiyse de burada yapılan savaşta yenilgiye uğradı.

1794/95: Bağdat'tan gönderilen Osmanlı Süleyman Paşa, emrindeki kuvvetlerle Sincar bölgesini yakıp yıkarak yağmaladı, 60 kadını kaçırdığı gibi altıyüz baş hayvanı da çaldı.

1799/1800: Obeyd Hamda ve Tayy bedevilerinin yardımları ile Bağdat'tan gönderilen Abd el Aziz Bey, Şeyhkan bölgesini ve 25 Yezidi köyünü harabeye çevirdi.

1802/03: Musul Valisi Ali Paşa, Sincar bölgesini hakimiyetine almaya karar verdi. Ordusu ile kuzeyden saldırıya geçince, güneyden de Arap bedevilerinin saldırıya geçmelerini sağladı. Bölgede savaş aylarca sürdü. Pek çok yerleşim birimi yerle bir edildi. Ormanlıklar yakıldı. Yezidi Kürtleri yenilince Osmanlı devletinin hakimiyetini tanıdılar ve yerleşim bölgelerine geri döndüler.

1809/10: Osmanlı devletinin Bağdat Valisi Süleyman Qatil, Sincar bölgesine saldırıya geçti. Balad, Sincar, Mihirkan şehirleri ile daha kuzeyde olan bazı köyleri yağmaladı ve çok sayıda Yezidi Kürdünü öldürttü.

1832 sonrası Yezidilerin en kanlı geçen dönemlerinden biri olma özelliğini taşır. Bothan (Cizre) emiri Bedirhan Bey, Şeyhkan bölgesi Yezidilerine karşı saldırıya geçti. Yezidilerin yiğitçe direnmelerine rağmen, Bedirhan Bey'in kuvvetleri, Yezidi Kürt halkının yerleşim bölgelerini ellerine geçirdiler. Yezidilerin önderi Ali Bey esir alındı ve sonra da yapılan işkencelerle öldürüldü. Şeyhkan bölgesinin müslüman Kürtlerce ele geçirilmesinden sonra, müslüman Kürtler, Yezidi Kürtlerin bölgedeki tüm yerleşim birimlerini yakıp yıkarak yağmaladılar. İnançlarına göre dinsiz dedikleri Yezidi Kürt kardeşlerini katliamlara uğrattılar. Yaşamlarını kurtarabilmek için Şeyhkan Yezidileri Sincar'a doğru kaçmaya veya göçe başladılar. Kendilerini takip eden müslüman kuvvetlerin elinden kurtulmak için, Musul önlerinde suları yükselmiş olan

Dicle nehrine kendilerini atmak zorunda kaldılar. Bunlardan bazıları yüzerek kurtulmayı başardıysa da kendilerini nehire atmamış olanlar, müslüman Kürt kuvvetlerinin eline esir düştüler ve onlar tarafından hepsi de öldürüldüler.

1832/33'de Mir Muhammed Revanduzi, Akre bölgesi Yezidi Kürtlerine saldırıya geçti. Yukarı Zap nehri bölgesindeki Yezidi Kürtleri üzerinde katliamlar yaptıktan sonra Akre'yi de ele geçirdi. Akre yöneticisi İsmail Paşa Zikar dağlarına çekilmek zorunda kaldı. Mir Muhammed 1833/34'de Bothan bölgesinin bir kesimini almasından sonra, bu defa Sincar bölgesindeki Yezidi Kürtlerin üzerine saldırıya geçti ve bölgedeki Yezidi Kürtlerden çoğunu katliamlarla öldürttü.

1838: Osmanlı devletinin Diyarbakır valisi, Yezidilerin Sincar bölgesine yeniden saldırı düzenledi.

1838: Musul Osmanlı Valisi Tayyar Paşa, Cebel bölgesindeki Yezidileri cezalandırma saldırısına girişti. Bölgedeki Yezidi Kürt halkı uzun zamandan beri ağır Osmanlı devleti vergilerine itiraz ediyorlardı. Bunun üzerine Osmanlı paşası bölgeye gidip kendisi durumu görmek istedi. Böylece büyük bir Osmanlı müslüman ordusunun başında bölgeye doğru harekete geçti. Mihirkan yakınlarına vardıklarında niçin geldiklerini anlatmak için aracılarını gönderdi. Bu aracıların öldürülmesi üzerine Tayyar Paşa, bu yerleşim bölgesini yaktırdı. Dağlara kaçıp mağaralara sığınan Yezidi Kürtleri, çok sayıda Osmanlı müslüman askerlerini öldürdüler. Bunun üzerine Musul valisi saldırısından vazgeçip gerisin geriye Musul'a dönmek zorunda kaldı.

Bir süre kendi hallerine bırakılan Yezidi Kürtleri 1890 yılında Osmanlı ordusuna asker vermeyince, üzerlerine yapılan

baskılardan sonra, bölgelerinde Osmanlı yönetimine karşı ayaklandılar. Osmanlı ordusunun bölgeye yaptığı birçok saldırılarından sonra, Yezidilerin orduya alınmasından vazgeçildi. Fakat bu huzurlu dönemleri uzun sürmedi. 1892 yılından itibaren Yezidiler Osmanlı devleti tarafından baskı altına alınmak istendi. Bunun için bölgeye bir Osmanlı müslüman ordusunun başında Ömer Vehbi Paşa gönderildi. Ömer Vehbi Paşa, Şeyhkan bölgesi Yezidilerine, islamiyeti kabul ederek vergilerini vermelerini, aksi halde yok edilmeyi göze almalarını dayatan ikilemli bir ultimatom verdi. Yezidi Kürt halkının lideri bunu reddetti. Ömer Vehbi Paşa yaptığı propaganda ile bedevi Arap aşiretleri ve müslüman Kürt aşiretleri tarafından da destekleniyordu. Böylece Ömer Vehbi Paşa kuvvetleri ve yardımcıları ile Sincar ve Şeyhkan Yezidi Kürt bölgelerine girdi. Tüm Yezidileri öldürtmekle tehdit ettiğinden, bazı kaynaklarca bu dönemde 14.000 Yezidi Kürdün islamiyeti kabul ettikleri belirlenir. Bunların canlarını böylece kurtardıkları anlatılır:

Osmanlı paşası, yardımcılarının da desteği ile bölgeyi işgal edip katliamlar gerçekleştirdikten sonra, Şeyh Hadi Mabedi'ni de yağmalattırdı. Yezidiler için kutsal olan eşya ve yapıtları toplatıp Musul'a gönderdi. Şeyh Hadi Mabedi'ni bir islami medrese haline getirdi. Bu medrese bölgede 12 yıl süre ile kaldı.

Bu yapılanlara karşı hıristiyan halkı ve Osmanlı devletinde bulunan yabancı devletlerin konsoloslukları protestolarda bulununca, Ömer Vehbi Paşa 1893 yılında bölgeden merkeze çağırıldı.

Bu dönem sonrasında Yezidi Kürtler ile müslüman Kürtler arasında bazı ufak çatışmalar meydana gelmişse de, Nuri Pa-

şa'nın, Ömer Vehbi Paşa yerine Musul'a vali tayin edilmesi üzerine, Yezidi Kürtleri bölgelerinde biraz rahat yüzü görebildiler. Nuri Paşa, Şeyh Hadi Mabedi'nde kurulmuş olan medreseyi de kaldırdı.

Osmanlı ve çevre müslümanların baskı ve zulümlerinden usanmış olan Yezidi Kürtleri 1914/18 I. Dünya Savaşı'nı, bu zulüm ve katliamlardan kurtuluş fırsatı olarak değerlendirdiler. O sıralarda Osmanlı devleti içinde yapılmakta olan Ermeni halkının katliamı süresince, kendilerine sığınan Ermeni kardeş halkına kucaklarını açıp yardımcı oldular. Yalnız Sincar bölgesinde yaklaşık 20.000 Ermeni'ye yardımcı olup, onların katliamdan kurtulmalarını sağlamışlardı. Osmanlı devleti ve makamlarının, Ermeniler'in kendilerine verilmesi için yaptıkları tüm başvuru ve çabalarına rağmen, Yezidi Kürt halkı, kardeş Ermeni halkından kendilerine sığınmış olanları, onlara teslim etmemiş ve onların tüm tekliflerini reddetmişlerdir. 1918 Şubat'ında Osmanlı ordusu, Arap bedevi aşiretleri ve müslüman Kürt aşiretlerinin yardımcı kuvvetleriyle Yezidi Kürtleri cezalandırma harekatına girişti. Bu dengesiz savaşta tüm yiğitçe direnmelerine rağmen yenilen taraf Yezidi Kürtleri oldu. Osmanlı ve yardımcı kuvvetleri Balad ve Sincar yakınlarına kadar ilerlediler. Böylece Yezidi Kürt halkı dağlık alanlarına çekilmek zorunda kaldılar. Bu bölgelerinde yardımsız ve umutsuz, muhtaç olarak beklediler. Bundan kısa bir süre sonra bölgeye yetişen İngiltere kuvvetlerini kurtarıcı olarak karşılamak zorunda bırakıldılar.[57]

---

57) Osmanlı-Safevi Döneminde Kürdistan Tarihi. Cilt III. Ethem Xemgin. s. 388-397.

ŞEYH ADİYY'NİN İLAHİSİ HUZUR İÇİNDE YATSIN!

Benim bilgim, tüm varlıkları kuşatır
Benim varlığım, benden gelir.
Benim gelişimin nedeni, yine benim;
Zamanını da bilen benim.
Evrende var olan her şey, benim buyruğumdadır
Her yer, insanlar otursun oturmasın,
Ve tüm yaratılmışlar, benim buyruğumdadır
Benim egemenliğim, başka egemenliklerden üstündür.
Sözlerim her zaman doğrudur
Yeryüzünün yargıcı ve yöneteniyim.
Benim yüceliğime tapınır insanlar
Bana gelirler, öperler ayaklarımı.
Benim, gökleri kat kat yayan.
Başlangıçta haykıran, benim.
Şeyh'im ben, benden başka yoktur tapacak.
Benim, kendimi mücizelerle gösteren.
Bana indirildi mutluluklar kitabı,
Dağları eriten efendimden.
Tüm yaratılmış insanlar bana gelirler
Saygıyla öpmek için ayaklarımı.
Meyvalar üretirim gençliğin ilk özsuyundan,
Kendi gücümle ve bana yönelirler öğrencilerim.
Işığımın önünde sabahın karanlığı dağılır.
Yol gösteririm, isteyenlere.
Benim, Adem'in Cennet'te yaşamasına neden olan,
Nemrud'un kızgın ateşte kalmasına da.

Ahmed'e adaletli davranmasında önderlik ettim
Benim yolumda ilerlettim onu.
Bana gelir tüm yaratıklar
Sevgimi, armağanlarımı kazanmak için.
En yüksek yerlere bile uğrarım ben
İyilikler benim acımamdan kaynaklanır.
Benim, tüm yüreklere korku salan
Bana uysunlar diye; ve yüceltirler gücünü ve görkemini kötülüğümün.
Karşıma çıktı o öldürücü arslan
Öfkeyle ve ben haykırdım ve taşa çevirdim onu.
Karşıma çıktı yılan
Ve ben irademle kuma çevirdim onu.
Benim, vurup titreten kayayı
Ve yanından fışkırtan suların en tatlısını.
Benim bildiren, kesin gerçeği.
Benden gelir, acı çekenleri avutan kitap.
Benim, biricik yargıç,
Yargılamak hakkımdır.
İlkyazları yarattım su versinler diye,
Suların en tatlısını ve güzelini.
Eli açıklığımla ben neden oldum belirmesine
Ve gücümle saflaştırdım onu.
Bana dedi ki Cennet'in Efendisi,
"Sensin tek yargıcı ve yöneticisi yeryüzünün."
Bazı mucizelerimi kendim sergilerim,
Bazılarıyla, varlıkların kendilerinde açığa vurulmuştur.
benim, dağlara boyun eğdiren,
Benim altımda, benim irademe göre.

Ürkünç görkemimin karşısında haykırır canavarlar
Gelir tapınırlar bana, öperler ayaklarımı.
Şam'lı Adiyy'im ben, Misafir'in oğlu.
Yüce bağışlayıcı, çeşitli adlar verdi bana.
Göksel tacı, makamı, ve yedi göğü ve yeryüzünü.
Gizlerime erenlerin yüzünde, benden başka Tanrı yoktur.
Her şey benim buyruğum altındadır.
Onun için, benim önderliğimi yadsımayın.
Ey insanlar! Bana karşı çıkacağınıza, boyun eğin,
Yargılama Günü'nde, karşıma geldiğinizde,
mutlu kılınırsınız.
Her kim, bana bağlı olarak ölürse
Cennet"e göndereceğim onu,
Ama kim ki, beni tanımadan ölür
Acı içinde kıvrandıracağım onu.
Diyorum ki, yücelikte yoktur dengim.
Yaratırım ve istediğimi zengin yaparım,
Övgüler bana, her şey benim irademle olur,
Işığı ben bağışlarım evrene.
Ben o hükümdarım ki, büyüklüğüm kendimden gelir,
Yaratılmış tüm zenginlikler benim buyruğumdadır.
İzlemeniz gereken bazı yolları gösterdim size, ey insanlar,
Sözlerim her zaman doğrudur.
Yükseklerdeki bahçe, beni hoşnut edenler içindir.
Ben, gerçeği aradım ve onaylayıcısı oldum onun;
Aynı gerçeği kavrayanlar, en yüksek yere ulaşacaklar
benim gibi.[58]

58) Yezidilik ve Yezidilerin Kökeni, s. 137-139.

Kaynaklar

1) Başlanıçtan Günümüze Dinler Tarihi, Doç. Dr. Ekrem Sarıkçıoğlu, Selçuk Üniversitesi Yayınları, Konya.

2) Beschavings Geschiedenis, Van Het Oude Oosten, J. De Keizer, Onder de redactie van Prof. Dr. E. Lousse, N.V. de Vlaamse Drukkerij Leuven, 1943.

3) Dersim'de Alevilik, Munzur Çem, s. 171-180, Pêrî Yayınları, İstanbul 1999.

4) Evidence On The Ethnik Divison The Hurrians, Çev: Welatê Torî.

5) Geçmişten Bugüne Kürtler ve Kürdistan, Kemal Burkay, Deng Yayınları, İstanbul 1992.

6) Grote Religies Vergelijkengin waardering, A.C. Bouquet Aule Bouken, Utrecht, Antwerpen-1941. Not: Hollandaca Çeviri: W. Torî.

7) Hawar, Sayı 49, 1942.

8) Her Land vanZaradustra, Drs. H. Verbruggen, Standaard Uitgeverij, Antwerpen-Utrecht, 1973.

9) Jîyana Nû gazetesi, Dr. Xelil İsmail, 1994, Sayı 11, Çeviri: Soranî lehçesinden Kurmançca lehçesine Avdel Elî , Kürtçeden Türkçeye ise Ahmet Önal.

10) Jîyana Nû, Bedel Feqîr Hecî, Kürtçe çeviri: Avdel Elî, 20-26 Şubat 1995, s. 12.

11) Kürdistan Tarihinde Dersim, Dr. Nuri Dersimi, Doz Yayınları, İstanbul 1997.

12) Kürdistan'da Dini İnançlar ve Etkileri(İslamiyet Öncesi), Ethem Xemgîn, Melsa Yayınları, İstanbul.

13) Kürt Kökeni Büyük Boylar, Welatê Torî, Nergîza Torî, Koral Yayınları-1991.

14) Kürtçe Metinler (Receuel de Textes Kourmandji) Osman Sabri, Hazırlayan: Stig Wikander, Upsala Üniversitesi 1959, İsveç.

15) Kürtler, Bazil Nikitin, Deng Yayınları, İstanbul 1991.

16) Kürtlerin Din Kültürü Tarihi, Torî, Berfîn Yayınları, İstanbul 1998.

17) Mezopotamya'da Dinlerin Doğuşu ve Gelişimi, Musa Şanak, Aram Yayınları, İstanbul 1997.

18) Şerefname, Kürt Tarihi Şeref Han, İstanbul 1975- VII.-X. Yüzyılarda VII.-X. Yüzyıllarda Kürtler, Arşak Poladyan, Özge Yayınları Ankara-1991.

19) Tarih İlmine Giriş-Tarih Metodu, Felsefesi, Prof. E. Bernheym, Çev: Kültür Bakanlığı Yayını-1936, M. Şükrü Akkay.

20) Universele Wereld Geschiedenis II., Onder de redactie van Goloo Mann-Alfred Heuss, Nederlandse edtie: Heideland Orbus N.V. Hasselt, 1974.

21) Urartu Devletinin Yapısal Karakteri, Doç. Dr. M. Taner Tartan, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul.

22) VII.-X. Yüzyıllarda Kürtler, Arşak Poladyan, Özge Yayınları Ankara-1991.

23) Wereld Godsdiensten, Prof. E.G. Parrinder, Bewerkt en vertaald door: W.G. van Pijpen, 1976.

24) Yezidiler Üzerine, S. Bakışık, Ş. Newroz (Makale).

25) Yezidiler ve Süryaniler, B. Murat Öztemir, İstanbul

26) Yezidilik İnancı, Hayri Başbuğ, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul 1987.

27) Yezidilik ve Yezidilerin Kökeni, Erol Sever, Berfîn Yayınları, İstanbul 1993.

TORÎ

Bir Kürt Düşüncesi

Yezidilik ve Yezidiler

Kürtlerin İslam inancından önceki dini inançları Yezidilik idi. Dualist düşünce tarzı olan Yezidilik kendisinden önce olan Zerdüştlük, Mandakizm, Manişeizm ve Hurremizm düşünce tarzlarının bir devamıdır. Yezidilikte de Zerdüşt inancında olduğu gibi iki tanrının varlığına inanılır. Bu tanrılardan birincisi aydınlığı doğuran Güneş, ikincisi ise Ahriman ve onun emrinde olan Şeytan'dır. Kötülükleri doğuran Şeytan'dan korunmak, onun kötülüklerinden uzak kalmak için kendisine tapınmak gerektiğine inanılır. Günümüz Yezidiliğinde Tanrının üç büyük meleğin varlığına inanılır. Bu meleklerden en büyüğü "Melek Tavus", "Şeyh Hadiy" (=Şeyh Adiyy bin Müsafir) ve en son "Sultan Îzî" olduğu söylenmektedir. Yezidilerin iman esasları; Hüda'nın birliği ve mutlak kudret sahibi olduğuna inanmanın yanında:
1- Şeyh Adiyy'nın Hüda'nın meleği ve Yezidiler'in mürşidi;
2- Sultan Êzi/Îzî'nin Hüda'nın meleği, yerin nuru ve insanlığın sevinci;
3- Melek Tavus'un Hüda'nın meleği ve elçisi olduğuna inanmaktan ibarettir.
Eski Yezidi dini inançları ile yeni Yezidi dini inançları karşılaştırıldığında yeni Yezidi dini inancında İslami etkilerin olduğu görülür. Bu da Şeyh Adiyy'nın Yezidiliğe getirdiği yeni dini inançtır. Şeyh Adiyy Arap kökenli bir İslam düşünürü idi. Bunun sonucu olarak Şeyh Adiyy Yezidiliği kendi inanışlarına göre yönlendirmiştir. Ama Şeyh Adiyy'nin ölümünden sonra Yezidilik inancı eski düşünce tarzına dönüşmekle beraber yapısında islami düşünce tarzları izlerine rastlamak olasıdır.

TORÎ

ISSN 975-7354-94-5

9 779757 354940

BERFİN